SAİD NEFİSİ

BABEK

BERFİN

Said Nefisi

BABEK

BERFİN

Berfin Yayınları : 62
Araştırma-İnceleme : 20

ISBN 975 - 7354 - 66 - X

Said Nefisi : Babek
Yayın Yönetmeni : İsmet Arslan
Azeri Türkçesine Çev. : E. Azeri
Türkiye Türkçesine Akt. : Mahmut Ayaz
Dizgi : Berfin (Gökhan Çalışkan)
Redaksiyon : Melek Bulut
Kapak Resmi : L. Martinova
Kapak Hazırlık : Mehmet Özalp
Baskı : Kayhan Matbaası
Cilt : Yalçın Mücellit
Birinci Basım : Haziran 1998

Bu kitabın çeviri hakkı Berfin Yayınları'na aittir.

Berfin Basın Yayın ve Tic. Ltd. Şti.
Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han, Kat: 3
No: 56 Cağaloğlu 34440 / İstanbul
Tel: (0.212) 513 79 00 - **Fax:**(0.212) 512 37 20

Said Nefisi

BABEK

Türkiye Türkçesine Aktaran:

Mahmut Ayaz

BERFİN
YAYINLARI

AKTARANIN ÖNSÖZÜ

Önce gerekli bir alıntı: "496-Mazdek İhtilali: Her türlü bireysel servet, mülk ve sahiplenmeye karşı olan tam bir ortaklaşmacılık hareketi. İran'ın 484 yenilgisini izleyen yıllardaki toplumsal huzursuzlukla birlikte ortaya çıkan ve Mazdek'in önderliğinde büyüyen hareket, İran İmparatoru Kavaz'ın, 496'da tahtan indirilmesiyle doruğuna varır. İmparator kaçmayı başaracak ve Eftalit (Ak Hunlar) hakanına sığınacaktır. Ak Hunlar hakanının büyük bir gücü Sâsânilerin emrine vermesi sonucunda, Mazdek ayaklanması bastırılacak (498-499) ve Mazdek idam edilecektir." (Ümit Hassan, Türkiye Tarihi 1)

816 yılından 838 yılına kadar tam 22 yıl (bazı tarihçiler 20 ile 30 yıl arasında değişen tarihler veriyorlar ama kesin olan 22-23 yıldır) Arap/İslam istilacılarına karşı savaşan ve bu 22 yıl süresince sürekli merkezden takviye alarak üstüne akın akın gelen Arap/İslam ordularını ve Orduların en ünlü komutanlarını (tam 6 ünlü komutan ve yedincisi Afşin'dir) yenen, gerek düzenli ordu, gerekse gerilla savaşını başarıyla yürüten büyük strateji ve taktik ustası (Arap/İslam istilacıları ve iftiracılarının gerçekleri tahrif ederek, çarpıtarak ve yalanlar ekleyerek koca bir tarihe müslümanca (!) kayıt düştükleri) Babek'in ve Azerbaycan halkının (aynı zamanda hemen hemen tüm İran'ın), gerçek toplum ideallerinin dayandığı kökeni vurgulamak için Mazdek hakkındaki alıntıyı sizlere sunmak gerekli ve zorunluydu. Başını, Babek'in ve Hurremiler'in çektiği bu hareketin içerisinde, Azerbaycan Türklerinin yanısıra (başat olmamakla birlikte) Fars, Kürt, Ermeni gibi diğer halklar da vardı. (Ermenilerden Babek hareketine katılanların hareket noktası Hurremilik inancı değil, Arap istilacılarından kurtulmak olsa gerektir ki, Hazar Türkleriyle Araplar arasında sıkışan Ermeniler sık sık taraflardan birinin yanında yer almışlardır.) Babek'in amacı, önce Arap/İslam istilacılarını yurdundan kovmak, yurdunun bağımsızlığını sağlamak ve ardından da eşitlikçi toplum projesini ha-

yata geçirmekti. Ayrıca, Hurremiler Hareketi, Babek'le başlayıp, Babek'le biten bir hareket değildir. (Enver Memmedhanlı'nın yazdığı Babek adlı romanın finalinde, Halife Mu'tesim'in sarayında ve halifenin karşısında Babek, Halifeye şöyle der; "Ey kör yapalag (Baykuşlar grubundan yırtıcı bir kuş, Mecazi: Korkaklık, acizlik sembolü), bütün müstebidler (zalim hükümdarlar) gibi sen de yanılıyorsun. Çünkü benim destanım öyle bir destandır ki, ne Babek'le başlamıştır, ne de Babek'le bitecektir. Ey zavallılar, siz hiçbir zaman özgürlük yangısının (ateş, yangın- mecazi anlamda şiddetli arzu) ne demek olduğunu anlamayacaksınız. O dehşetli yangı ki, yüreği yakıp küle çeviriyor. Özgürlük, o ister tatlı olsun, isterse acı; yalnız oydu benim secdegâhım! Ve müstebid ki beni öldürüyor, o da hiçbir zaman anlamayacak ki, ölümü ile özgürlük fedaisi büsbütün yok olmuyor. Babek'den yaklaşık 40 yıl önce başlayan Hurremiler'in isyanı, Babek'den sonra 100 yıla yakın bir süre, yer yer (yerel) isyanlar şeklinde sürmüştür.

Said Nefisi, kitabının yüzde seksenlik bir bölümünü Arap/İslam tarihçilerinin iddialarına/anlatımlarına ayırmış, yüzde yirmilik bölümünde de kendi görüşlerini oldukça eksik ve yetersiz bir şekilde ortaya koymuştur. Arap/İslam tarihçilerini anlamak mümkündür. Ancak, Said Nefisi gibi saygın ve ünlü bir tarihçinin bilime, nesnelliğe sadık kalması beklenirdi. Ne yazık ki, Said Nefisi de bir bilim insanı olmasına karşın, Fars şovenizminin etkisinden kurtulamamış, Babek'in Türklüğünü ağzına bile almamıştır. Hatta Türk kölelerden devşirilerek oluşturulan Türk birliklerinin komutanlığını yapan ve Arap halifelerinin sadık kulları olan köle Türk Aşnas, Itah, Büyük Boğa gibi, Bağdat sarayında yükselmek için her yola başvuran bir başka unsur olan Tahiriler (Farslar) sözkonusu olunca, bunları (Fars oldukları için) methedebilmektedir. Dini ve milli perspektifler arasında boğulan Babek ve Hareketinin nesnel (bilimsel-tarihsel) açıdan yerli yerine, gerçek yerine oturtulmasının zamanı geldi de geçiyor bile. Bunu, İslamcı ve Türk-İslamcı tarihçilerden beklemek fazlasıyla abestir. Çünkü, her iki akım da İslam-

la malûldür; nesnel değildir. Türk-İslamcı tarihçilerin, Türklüğü de dikkate almaları gerekir diye düşünmeden edemiyor insan. Ancak, İslam sözkonusu olunca Türklük çöpe atılabilmektedir. Demek ki Türk-İslam Sentezi'nin iki ayağından (tezinden) birisi olan Türklük, diğer tez olan İslam'ın koltuk değneği, figüranı olmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Babek Hurremi-Arap/İslam karşıtlığında Babek'in Türklüğü değil, Arabın İslamlığı daha değerlidir ve Arap/İslam yüceltilirken, Babek (dolayısıyla Türklük) aşağılanır. Arap/İslam tarihçisinin bakış açısıyla Türk/İslam tarihçisinin bakış açısının benzerliği, hatta aynılığı hiç de şaşırtıcı değil. Karahanlılardan günümüze kadar gelen bir anlayış/tavırdır bu. Babek de Türktür, Nesimi'de, Pir Sultan Abdal da, Şeyh Bedrettin de. Birbirine yakın (göçebe Oğuz kabilelerinin eşitlikçi gelenek/yapılarının farklı zaman dilimlerinde ve farklı biçim ve içerikte zaman zaman feodal yapılara karşı tezahür etmesidir aslında) ama İslama muhalif görüşlerin temsilcisi olan bu insanların, İslam karşısında Türklükleri önemini yitirir, felsefi görüşleri ön plana çıkar. Arap/İslam istilacılarından Karahanlılara, Selçuklulara, Osmanlılara ve Türk İslamcılarımıza zincirleme tevarüs eden bu anlayış, kâfir, dinsiz, zındık diyerek, Türk olsun olmasın, diğer kavimlerin/halkların kanlarını İslam'a uygun olarak, şeriat gereğince akıtmayı kutsal bir görev bilmişlerdir. Orta Asya'da eşitlikçi Şamanist/Budist Oğuzların kanını akıtan anlayış, Azerbaycan'da Babek hareketini, Anadolu'da Orta Asya Oğuzlarının torunları olan Türkmenleri acımasızca ezmiştir. "Türkün Türkten başka dostu yoktur" diyenlerin kulaklarını çınlatan yine Türk Tarihi'dir.

Kısacası, resmi tarihin -iç ve dış- askeri savaşlarının dini ve milli örtüsü kaldırıldığında, üstü örtülenin sınıfsal-toplumsal savaşlar olduğu açıkça görülür. Yağmanın, çapulun, cizyenin (haracın), ganimetin (insan da dahil), katliamın, baskının, zulmün adı cihad ya da gaza olunca ne değişir ki? Örneğin, kapitalizm, dünyanın neresinde olursa olsun, yüzüne istediği kadar demokrasi maskesi taksın, yine de baskı, zulüm, sömürü ve sömürge sistemi-

dir. Sömürdüğü, ezdiği kitlelerin milliyetinin de hiçbir önemi yoktur. Sözü uzatmadan iki alıntıyla / örnekle konuyu bağlayalım. Türk-İslamcı bakış açısına bir örnek Prof. Zekeriya Kitapçı'dır. Z. Kitapçı Babek'le savaşan ve devşirme (köle) Türklerden kurulu birliklerle övünerek şöyle diyor: "Zira bu Türkler sayesinde Mu'tesim, bir çeyrek yüzyıldan fazla bir zamandan beri İslam dünyasını kasıp kavuran ve bugünkü komünizmin bir nevi babalarından biri olan Babek el-Hurremi'ye en ağır darbeyi indirmiş ve hilafet ordusunun Türk asıllı kudretli generali Afşin'in emrindeki bu gözü pek, yiğit Türklerle gelmiş geçmiş Arap ve İran asıllı bütün komutanları dize getiren bu komünist gerilla liderinin belini kırmış ve çevresini çil yavrusu gibi dağıtmıştır." (Hz. Peygamberin Hadislerinde Türk varlığı s. 140) Burada yeri gelmişken belirtmeliyim ki, Türk-İslam tarihçilerinin ileri sürdüğü gibi Afşin Türk değil, Fars'tır. Usruşana'nın Kavus sülalesinden bir şehzade olan Afşin'in, tipik bir Fars soyadı (Kavus) taşıması bile, bu tarihçileri uyandırmaya yetmeliydi.

İkinci alıntı/örnek İslam Ansiklopedisi'nin Babek maddesinden çok kısa bir alıntı: "Babek (?-838), Halife Me'mun ve Mu'tesim devrinde (813-842), Azerbaycan'da, dini-siyasi bir mâhiyeti hâiz bulunan ve takriben çeyrek asır sürerek, İslam dünyası için ciddi bir tehlike teşkil eden Hurremi hareketinin başıdır. İran'da, Sâsâniler devrinden beri tâkibata uğrayan Mazdek taraftarlarının komünizm mahiyetindeki hareketleri, İslam istilâsından sonra da, türlü adlar altında zuhûr etti; Babek isyanı, İslam âlemi için teşkil ettiği tehlike bakımından, bunların en ehemmiyetlisi addolunabilir. (...) Bunların daima Arap istilasına karşı kin ve nefret besledikleri ve hakimiyeti ele almak için, her fırsatta zuhûr ettikleri malûm olduğu gibi, daha Sâsâniler devrinde selefleri olan Mazdekilerin devlete ve asil sınıflara karşı aynı hisle hareket ettikleri de malûmdur."

Her iki alıntı da Arap/İslam bakış açısını yansıtması bakımından tipik birer örnektir ve bu bakış açısının altında yatan nedenleri apaçık ortaya koyuyor. Lütfen her iki alıntıyı bir kez daha oku-

yunuz. ***Mazdek'in devamı sayılan Babek Hurremi, Arap istilacılara, devlete ve asil sınıflara karşın kin ve nefret duyguları besleyen ve her fırsatta iktidarı ele geçirmek için ayaklanan bir komünist gerilladır.*** *Her iki alıntıda da vurgulanan budur ve doğrudur. İşte asıl bu nedenle* ***Arap/İslam istilacıları ve iftiracıları bu hareketi ezmiş ve bu hareketin tarihini en iğrenç çamurlarla, karalamalarla kararmaya çalışmıştır.*** *Aslında bu eşyanın tabiatına uygundur.* ***İstilacıların, işgalcilerin, hakim sınıfların tarih yazıcılarının yazdıkları elbette resmi tarih olacaktı.*** *Halifelerin, şahların, padişahların, kralların tarih yazıcılarından, ezilen halkların ve sınıfların gayri resmi tarihlerini yazmalarını beklemek abesdir. Resmi tarih, ezilen halkların ve sınıfların gayrı resmi tarihini ne kadar gizlemeye ya da çarpıtmaya çalışsa da bunun boşuna olduğunu şu an elinizde tuttuğunuz kitap bile kanıtlamaya yeter. Yoksul köylü hareketinin destanını Babek yazmıştır. Ezilen halkların ve sömürülen sınıfların gayrı resmi tarihini yazacak olan da bizatihi kendileridir.*

AKTARANIN NOTLARI

** Ayların Arapça adlarını ayraç içerisinde belirtme zorunluluğu duydum. Çünkü Araplarda aylar her yıl 10 gün ileri oynadığından ayların yerleri değişmektedir.*

** Bazen şahıs adlarının yerine 3. tekil şahısı bildiren "O" işaret zamiri kullanılmıştır (ki bu genelllikle Babek üzerinde çok belirgindir). okuyucunun metni daha kolay anlayabilmesi için "O" işaret zamirinin yanına ayraç açarak, kastedilen şahısların adlarını yazdım.*

** Zendiğe, mügatie, menzil, harvar gibi Türkiye Türkçesine tek sözcükle aktarılmayan, neredeyse başlı başına bir cümle olan sözcükleri aynen korudum ve dipnotlarla açıkladım.*

** Bazı yerlerde Türkiye Türkçesine çok yakın olan sözcükleri aynen koruyup, tam anlamıyla anlatılmak isteneni daha anlaşılır olması için ayraç içerisinde belirttim.*

**Bazı yer isimlerini orijinal şekliyle aktardım. Örneğin, Ermeniyye gibi.*

** Bana ait olan ayraç ve dipnotlara M.A. kısaltmasıyla verdim.*

Bu kitabın Farsça aslını (orjinal metni) bulamadığım için (Azerbaycan Türkçesine çevrilen) çevirisini Türkiye Türkçesine aktarmak durumunda kaldım. Çevirinin, aslının yerini tutmayacağını elbette biliyorum ama hiç olmamasından iyidir düşüncesiyle ve bir şekilde Babek'i Türkçeye kazandırma kaygısı ve aceleciliğiyle elimde olan çeviriyle yetinmek zorunda kaldım.

Bu kitap, Farsça'dan azerbaycan Türkçesine çevrildiği ve oradan da Türkiye Türkçesine aktarıldığı için bazı hatalar olabilir Bu hataları okuyucuların hoşgörüsüne havale ediyorum. Bildiğim kadarıyla Babek ve Hurremiler hareketi konusunda Türkiye Türkçesine kazandırılan bir ilk kitaptır bu.

Kitabın yazarı Said Nefisi'den kaynaklanan eksiklere karşın, bu kitap Türkiye kamuoyunda tartışmalara vesile olursa ve resmi tarihin paslı zincirlerine birer soru işareti düşürebilirse, Babek'in ve emekçi halkın özgürlük ve eşitlik mücadelelerinin üzerine örtülen kapkara örtünün birazcık da olsa aralandığı varsayımıyla mutlu olacağım.

BABEK HURREMİ

Büyük kişiliklerin ana-babalarının kim olduğunu ve düşmanlarının kökenini (kaynağını M.A) bilmeye pek de gereksinmemiz yoktur. Bizim görevimiz, halkı, onların kendi faaliyetleriyle tanıştırmaktan ibaret olmalıdır. Sırf bu nedenle de Hurremdin Babek'in soyu sopu hakkında doğru bilginin gelip bize ulaşmaması, onun kişiliğine, büyüklüğüne hiç de halel getirmiyor.

Taberi'nin dediğine göre Babek, Nuşirevan devrinde ortaya çıkmış Mazdaki cemaatindendi.

İbn en Nedim, "Kitab ül Fihrist" adlı eserinde şöyle yazıyor. "Babek hakkında bilgi toplamış olan Vagid İbn Emr Tamimi yazıyor ki, onun (Babek'in) babası Medain'li(*), yağ satan bir kişi idi. O, Azerbaycan'a gelip, Mimed bölgesinin Bilalabad köyünde yaşamaya başladı. Tuluma yağ doldurarak sırtına atar ve Mimed bölgesinin köylerini dolaşırdı. Köyleri dolaşırken O, tek gözlü bir kadına vuruldu.

Bu kadın Babek'in annesiydi. O, bu kadınla bir süre nikâhsız yaşadı. Bir gün o, bu kadınla köyün dışına çıkmıştı. Onlar başbaşa oturup şarap içiyorlardı. Köyün kadınlarından bir grup, su getirmek için "Nebeti" makamında türkü söyleye söyleye köyden çıkıp pınar başına vardılar ve onları başbaşa görünce, onlara saldırdılar. Abdullah (Babek'in babası) kaçtı, annesini ise saçlarından tutup çeke çeke köye getirip rezil ettiler.

Vagid diyor ki: "Yağ satan aynı kişi o kadının babasının yanına gitti. Babası, kızını onunla evlendirdi. Ondan Babek dünyaya geldi. Savalan dağına çıktığı yolculukların birinde, birisi ona (Babek'in babasına) arkadan saldırarak yaraladı. O da onu yaraladı, ancak kendisi de öldü. Onu yaralayan adam da bir süre sonra öldü.

(*) Medain: Irak'ta bir kent.M.A

Babek'in babası öldükten sonra anası, Babek on yaşına gelinceye kadar başkalarının çocuklarına parayla süt analığı yaptı. Rivayet edilir ki, bir gün Babek'in anası köyden çıkıp oğlunun peşinden gitti. Babek o zaman köyün büyükbaş hayvanlarını otlatıyordu.Anası onu bir ağacın altında, çıplak olarak uyumuş gördü. Onun göğüs kıllarının ve saçlarının dibinden kan akıyordu. Babek uykudan uyanıp ayağa kalktığında ise kandan bir eser görmedi. O, oğlunun yakın zamanda büyüyüp yükseleceğini anladı."

Vagid kendi bilgilerine dayanarak yazısını şöyle sürdürüyor:

"Babek bir dağ köyünde Şabl İbn Mengi Ezdi adlı bir adama hizmet ederek, hayvanlarına baktığı zaman, onun hizmetçilerinden tanbur çalmayı öğrendi. Sonra oradan Azerbaycan bölgelerinden biri olan Tebriz'e gitti ve iki yıl Muhammed İbn Revvad Ezdi'nin yanında kaldı. Sonra anasının yanına dönerek onun yanında yaşadı. O zaman Babek 18 yaşındaydı."

Yine Vagid İbn Emr diyor ki: "Bezz dağlarında yaşayan Hurremiler, önder olmak için birbirleriyle sık sık savaşırlardı; birisinin adı Şehrek oğlu Cavidan, diğeri ise sadece Ebu İmran adı ile ünlüydü. Bu iki kişi yazın birbirleriyle dövüşür, kışın kar yağıp yollar kapandığında kavgaya ara verirlerdi. Babek'in üstadı olan Cavidan iki bin koyunla kendi kentinden çıkıp, Gazvin sınırında olan Zencan kentine doğru yola koyuldu. O kente gidip koyunları sattı. Bezz dağına dönerken, Mimed bölgesinde kar ve karanlık nedeniyle Bilalabad köyüne gitti. O köyün büyüğü, onu evine konuk çağırdı. Ancak ona karşı hürmetsizlik ettiği için Cavidan, Babek'in anasının evine gitti. Babek'in anası zor koşullarda yaşamasına ve yoksulluğuna rağmen, onu kabul etti. Babek'in anası ateş yakmak için ayağa kalktı, çünkü bundan başka hiçbir şeye gücü yetmiyordu. Babek ise konuğun hizmetçilerine ve hayvanlarına hizmet etmeye başladı; su getirdi. Cavidan, Babek'i yiyecek-içecek birşeyler ve yem almaya gönderdi. Babek döndüğünde Cavidan onunla sohbet etmeye başladı ve sohbet esnasında Babek'in kötü koşullarda yetişmesine rağmen çok akıllı bir genç olduğunu hissetti. O, Ba-

bek'in tutuk konuşmasına rağmen, İran dilini iyi bildiğini, becerikli ve zeki bir insan olduğunu anladı. Babek'in anasına dedi ki: *"Ben Bezz dağında .yaşıyorum, orada malım mülküm çoktur. Senin, bu oğlanı bana vermeni istiyorum. Onu götürüp malıma mülküme bekçi yaparım ve emeğinin karşılığı olarak her ay sana elli dirhem gönderirim."*

Babek'in anası da: *"Sen iyi bir adama benziyorsun. Senin yüzünden temizlik akıyor. Ben senin sözlerine inanıyorum,"* dedi. Cavidan yola koyulunca, anası Babek'i de onunla gönderdi.

Sonra, Ebu İmran yaşadığı dağdan çıkıp Cavidan'a saldırarak, onunla vuruştu ve yenildi. Cavidan, Ebu İmran'ı öldürerek kendi dağına döndü. Ancak döğüşte mızrak ile yaralandığından, üç gün evinde kaldıktan sonra öldü.

Cavidan'ın karısı Babek'e vurulmuştu. Onlar birbirleriyle görüşüyorlardı. Cavidan öldükten sonra kadın, Babek'e şöyle dedi: *"Sen büyük ve yiğit bir insansın. Bu adam şimdi öldü, ben kocamın ölümü konusunda bağırıp çağırarak feryat figan etmeyecek ve onun adamlarını çağırmayacağım. Sen hazır ol, yarın onları burada toplayıp diyeceğim ki: 'Cavidan dün gece dedi ki; Ben bu gece öleceğim, benim ruhum bedenimden çıkıp, Babek'in ruhuna kavuşacak.' Yine ben onlara diyeceğim ki, çok kısa bir süre sonra, Babek sizi şimdiye kadar kimsenin ulaşamadığı ve ulaşamayacağı dereceye ulaştıracak.Babek ise yeryüzününün sahibi olacak, ona tâbi olmayanları yıkacak, Mazdek'in dinini yeniden diriltecektir. Babek'in eli ile en alçağınız azizlenip, aciziniz yükselecektir."*

Bu sözler Babek'i hırslandırdı. Bu sözleri bir iyi haber olarak kabul edip işe hazırlandı.Sabah olunca Cavidan'ın ordusu toplanıp, *"Niçin Cavidan bizi yanına çağırıp vasiyet etmedi?"* diye sordu.

Kadın şöyle karşılık verdi: *"Cavidan'ı bu işten alıkoyan biricik neden, sizin köylerde, kendi evlerinizde dağınık bir halde olmanızdır. Cavidan, size adam gönderip çağırırsa, Arapların bu işten haberdar olmasından ve size zarar vermesinden korktu. Bu nedenle de Cavidan size söyleyeceği sözleri bana söyledi. O, sizin, onun dediklerini kabul ederek, hayata geçirmenizi ümit ediyordu."*

Onlar: *"Söyle bakalım. Cavidan sana ne vasiyet etti? O sağ iken biz onun hiçbir emrini yerine getirmememezlik yapmadık, onun ölümünden sonra da ona sadık kalacağız,"* dediler. Kadın da dedi ki: *"Cavidan bana, bu gece ben öleceğim, canım bedenimden çıkıp, bu gencin bedenine dahil olacak. Benim arzum, kararım, emrim, onu kendi adamlarıma önder tayin etmektir: Ben öldükten sonra bu sözleri onlara döne döne tekrar et. Kim ki itiraz edip benim vasiyetime uymazsa, o dinsizdir."*

Cavidan'ın adamları şöyle yanıt verdiler:*"Biz onun, bu genç hakkında dediklerini kabul ediyoruz."* Sonra o kadın bir öküz getirtti, emretti öküzün başını kestiler, derisini soydular ve yere serdiler. Şarapla dolu bir bakır leğeni onun üstüne koydular, sonra ekmeği doğrayıp öküz derisinin çevresine dizdiler. Sonra topluluğu tek tek çağırıp şöyle dedi: *"Deriyi ayaklarınızın altında çiğneyin, bu ekmekten bir lokma alıp şaraba batırıp yiyin ve şöyle deyin; '- Nasıl ki Cavidan'ın ruhuna inanıyorduysam, ey Babek'in ruhu, sana da inanıyorum.!' Sonra Babek'in elini öpün."*

Topluluk onun dediğini yaptı. Yemek hazır olduktan sonra, onları yiyip içmeye davet etti.

Sonra kadın kendi yatağında oturup, Babek'i de kendi yanına oturttu, arkasını topluluğa çevirdi. Herkes üç kadeh içki içtikten sonra kadın bir demet reyhan alıp, Babek'e doğru attı. Babek reyhan demetini tuttu. Onların evlenme töreni böyleydi. Topluluk ayağa kalkıp onlarla el sıkıştı. Onlar Babek'in o kadınla evlenmesine çok sevindiler.

Muhammed Uvfi, ***"Cevame ül Hikâyet ve Levame Er Rivayet"*** adlı eserinde (birinci kısım, 5.bölüm), yukarıdaki bilgiyi biraz değişiklikle şöyle kaydediyor:

"Mu'tesim devrinde meydana gelen en büyük olaylardan birisi Babek hareketi idi. O zındık idi (dinsiz), aziz ve büyük Allah'ı inkar ediyordu, helale-harama inanmazdı. Diyorlar ki, Onun babasının kim olduğu bilinmiyordu. Anası ise Azerbaycan köylerinin birinde yaşayan tek gözlü bir kadındı. Derler ki Irak etrafında olan

Nebet'li(*) birisi, bu kadınla nikahsız yaşamış ve ondan Babek olmuştur. Anası Babek'i dilencilikle büyütmüştü.

O, ergenlik çağına geldiğinde köy halkından birisi onu çalıştırmaya götürdü. Babek o şahsın yük hayvanlarını otlatıyordu. Diyorlar ki, bir gün anası ona yemek götürmüştü. Onu bir ağacın altında uyumuş buldu. Vücudunun kılları diken diken olmuş ve her kılın dibinden kan akıyordu.

O dağlık yerde Hurremilerden ve Zendigelerden(**) ibaret bir kavim yaşıyordu. Onların iki önderleri vardı. Bu önderler birbirlerine düşman kesilmişlerdi. Bunların birisinin adı Cavidan, ötekinin adı ise İmran idi.

Bir gün Cavidan, Babek'in yaşadığı köye geldi ve Babek'i gördü; onun yiğitliği, cesareti, huyu Cavidan'ın dikkatini çekti. Onu anasından istedi ve alıp götürdü.

Babek, Cavidan'ın karısı ile gönül ilişkisine girdi. Kadın Babek'e vuruldu. Kadın kocasının bütün sırlarını ona söyledi, malını-mülkünü, hazinelerini ona gösterdi. Böylece, Babek başarılı oldu. Bir süre sonra Cavidan ile o topluluk arasında savaş oldu ve Cavidan o savaşta öldü. Cavidan'ın karısı topluluğa dedi ki: "Cavidan, Babek'i kendine vekil tayin etmiştir. O ölürken, bu yerlerin ahalisinin ona bağlı olmasını vasiyet etti. Cavidan'ın ruhu Babek'e geçti. Babek'in önderliği ile bütün düşmanları yeneceğinize söz verin."

Topluluk Babek'e tâbi olmaya razı oldu. Babek sayısı hesabı olmayan dostlarını toplayıp, onların hepsini silahlandırdı ve onlara şöyle dedi:" Hazırlanın, gecenin üçte biri geçtiğinde dışarı çıkıp nara atın ve bizim dinden olmayanları, gerek kadın-erkek ve gerekse çocuk olsun, hepsini kılıçtan geçirin."

(*) Nebetli/Nebti: Irakı Acem ile Irakı Arap arasında yaşayan bir Fars boyu. Bu boy, Irak'ın Medain kentinde de meskûndu. Irakı Arap, Bağdat'tan başlayıp Fars (İran) köylerine kadar uzanan Dicle ile Fırat arasındaki bölge. Irakı Acem ise Irak, Arap sınırından Hazar Denizi ve Horasan'a kadar uzanan bölgedir.M.A.

(**) Zendigeler- İran'da, Melayir kentinin çevresinde yaşayan bir kavim. Nadir Şah bunların bir kısmını Horasan'a sürmüş, orada Dergez adlı yerde yaşamışlardır. Nadir Şah öldükten sonra, Nadir Şah'ın komutanlarından Kerim Han-ı Zend, Zendigeleri yeniden Melayir'e getirip, bu kavmin önderi olmuştur. M.A

Onların hepsi sözleşip evlerine döndüler. Gece, isyanı başlatıp, köyde yaşayan bütün müslümanları öldürdüler. Onlara bu emri kimin verdiğini kimse anlamadı. Halkı korku sardı. Babek çabucak onları uzak yerlere gönderdi. Onlar da bulduklarını öldürdüler. Bu adamlar dövüş ve savaşın ne olduğunu bilmeyen köylülerdi ama bu iki savaşta artık savaşa alıştılar ve cesaretlendiler. Hırsız, dinsiz, ahlaksız insanlar onun etrafında toplandılar. Böylece, Babek'in etrafında yirmi bin atlı toplandı. Bunlar nerede müslüman görseler burnunu, kulağını, elini, kolunu kesiyor ve sonra da yakıyorlardı. O, öyle cinayetler işledi ki, ne ondan önce ve ne de ondan sonra gelenlerin hiçbiri buna benzer zulüm yapmamıştı.O, kaç kere sultanın ordusunu yendi. Onun fitnesi yirmi yıl sürdü."

"Mücmel el Tevarih vel-Kısas"ın yazarı Babek hakkında şöyle diyor: "Hurremdin Babek Azerbaycan'da başkaldırdı ve hareketi son derece büyüdü. Onun kökeni Kubad devrinden, daha doğrusu Zerdüştlerin ruhani lideri Mazdek İbn Bamdadan'dan başlar. Yukarıda kaydettiğimiz gibi Nuşirevan onları yendi, sonra Mazdek'in Hurreme isimli bir karısı vardı ki, Faden'in kızı idi. O, Rey köyüne giderek, halkı Mazdek'in dinine çağırdı.

Bundan sonra onlara Hurremdin dediler. Onlar Mazdek'in tarikatını terkettiler. Bu arada Babek onların önderi oldu. Bir çok kişiyi öldürdüler. Harun el Reşid'in zamanında kuvvetlendiler. Babek'in hareketi uzun süre devam etti..."

Ebu Hanife Dinevari, "Ehbar el Tival" adlı eserinde şöyle yazıyor: "Bir çok kişi Babek'in soyu sopu ve inancı hakkında muhtelif fikirler ileri sürüyor, Benim bildiğim budur ki, o, Ebu Müslüm'ün kızı Fatma'nın oğlu Müteherrin evladından biridir ve Hurremiye'den olan Fatimiye kabilesi de ona mensuptur."

Sem'ani, "Kitab el Ensab" adlı eserinde "Babeki" sözü hakkında şöyle yazıyor: "iki" "b" arasındaki "elif" ve sonundaki "ki", Babekiler demektir. Onlar Merdes'in oğlu Babek'in adamlarından bir grup idi. Babek, Me'mun döneminde Azerbaycan kentlerinde isyan etti. Mu'tesim zamanında onların hareketi yayıldı. Onlar defalarca

Müslümanların ordularını yendiler, nihayet, Allah onların belasını ortadan kaldırdı. Mu'tesim'in ordu komutanı olan Afşin onu yenerek, Samara'ya götürdü. Mu'tesim'in emriyle onu diri diri darağacına astılar... Samara'nın bilginleri onu lanetlediler. Bugüne kadar da Babekilerden bir grup Bezzeyn adlı dağlık bir yerde yaşamaktadır ki, bunlar da Azerbaycan Emirlerinin yönetiminde sayılırlar. Bunlar işte o Hurremilerdir. Yılda bir kez erkekli kadınlı bir yere toplanıyor ve ışığı söndürüyorlar. Her erkek eline geçirdiği kadını tutup, o geceyi onunla geçiriyor. Bu kadar kötü dinli oldukları halde Islamdan önce yaşamış olan hükümdarlardan Şervin adlı birisini kendileri için peygamber sayıyor ve yine öyle sanıyorlar ki, bu şahıs Muhammed'den, - Allah ondan razı olsun ve ona rahmet etsin- ayrıca şimdiye kadar gelen başka peygamberlerin hepsinden daha yüksek imiş. Toplantılarında onu anıp ağlarlar ve şarkı söylerler. Hemedan dağlarında olan Şervin adlı kent, ona aittir."

"Hurremi" ile ilgili olarak başka bir yerde şöyle diyor: "**Hurremdinliler**" de deniliyor. Onların dini, istekleri ve arzularından ibarettir. Bu adı bunun için vermişler ki, onlar haramın ne olduğunu bilmezler. Şarabı, namahrem kadınla yaşamayı, haz aldıkları ve çıkarlarına uygun her şeyi helal biliyorlar ve bu işde Kubad döneminde ortaya çıkmış Mecusi Mazdekiler gibidirler. Mazdekiler bütün kadınları ve buna benzer başka haram şeyleri kendileri için helal sayıyorlardı. Bu nedenle de Kubad'ın oğlu Enuşirevan onları katletti. Bu anlamda onlara Mazdekiye denildiği gibi, bunlara da "Hurremdiniye" denilmiştir.

İbn ül Esir, Sem'ani'nin kitabının özeti sayılan "El Lubab Fi Tahzib Ensab" adlı eserinde, Babek'in babası Merdes'in adını atmıştır. Nasıl olursa olsun, Sem'ani'nin bu açıklaması gösteriyor ki, 506 (1112 - 1113) yılından 562 (1166 - 1167) yılına kadar, yani onun yaşadığı dönemde, daha doğrusu, Hicri 6. yüzyılın ortalarına kadar Hurremdinler Azerbaycan'da, Bezz dağlarında yaşamaktaydılar. Açıktır ki, İbn-ül Esir'in buna benzer yazdığı sözlerden amacı, başka Arap yazarları gibi, bu halka iftira atmaktı.

Arap ve Fars kitaplarında Babek'in adının "Babek Hurremi" ya da "Hurremdin Babek" şeklinde yazılmasının nedeni şundan ibarettir ki: Babek, "Hurremdin" veya "Hurremiler", yahut da "Hurremdinliler" mezhebini yaymaya çalışmış en büyük şahsiyetlerden birisidir. Bu dinin tarihi hakkında yeterli derecede bilgi bize (bugüne) gelip ulaşmamıştır. Kitaplarda onların inançları hakkında yazılanlar da garez ve iftira karakteri taşıyor.

Yalnız bir şey açıktır ki, "Hurremi" dini, "Mazdeki" dallarından birisiymiş. Bu anlamda Hurremiler, "Yeni Mazdekiler" veya "Islamdan sonraki Mazdekiler" olarak tanınmalıdırlar. Kitaplarda Mazdekiler hakkında yazılmış iftiralar, bunların hakkında da söylenmiştir.

BABEK HAREKETİ

İbn el İbri, "Muhtesar el Duvel" adlı eserinde yazıyor ki: "Babek'in adamları, piyade gruplarından başka, yirmi bin kişiydi. Bu adamlar müslüman olan her erkek, kadın, genç ve çocuğu nerede görüyorlardıysa, parça parça doğrayıp öldürüyorlardı. Onların eliyle öldürülenlerin sayısı elli beş bin beş yüze (55.500) ulaşıyor."

Uvfi, "Cevame ül Hikayet" adlı kitabında şöyle diyor: "Mukaddesi, kendi 'Tarih' kitabında göstermiştir ki, onun (Babek'in) eliyle öldürülenlerin sayısını hesaplamışlar. O, bir milyon müslüman öldürmüştür."

Ebu Mansur Bağdadi, "El Fark Beyn el Firak" adlı kitabında yazıyor ki: "Babek'in Azerbaycanlı ve Deylemilerden ibaret olan adamlarının sayısı üç yüz bin (300.000) kişiye ulaşıyordu."

Nizamülmülk Tusi, "Siyasetname" adlı kitabında şöyle yazıyor: "Onun cellatlarından birisi yakalanmıştı. Ona, sen kaç kişi öldürdün? diye sordular. O da dedi ki, "Onun çok celladı vardı, benim öldürdüğüm müslümanların sayısı, diğer cellatların öldürdüklerini ve savaşta ölenleri hesaba almamak kaydıyla, otuzaltıbin kişidir."

Hamdullah Mustavfi, "Tarihi Güzide" de ve Gazi Ahmed Gaffari, "Nigâristan"da şöyle yazmışlar: "Aynı cellat gösterdi ki, biz on kişiydik. Sadece ben yirmi bin kişi öldürdüm."

"Rövzetü Sefa" kitabının yazarı da bu rivayeti tekrar ederek diyor ki: "Bir rivayete göre, vebali söyleyenin boynuna, Babek tarafından savaş meydanlarında ve başka yerlerde öldürülen insanların sayısı bir milyona ulaştı."

"Nigâristan" ve "Mücmeli Fesihi"nin yazarları, bu celladın adını Novzer olarak kaydetmişlerdir.

"Zinet el Mecalis"in yazarı cellatların sayısını on ve onlardan birisinin eliyle öldürülenlerin sayısını ise yirmi bin olarak kaydetmiştir. Fuzuli Astarabadi, "Kitabi Buheyre" adlı eserinde cellatların sayısını yirmi olarak gösteriyor ve şöyle yazıyor: "O, (onlardan birisi) dedi: 'Biz yirmi cellattık, ancak bana onlardan daha az iş buyuruyordu. Benim elimle öldürülenlerin sayısı yirmi bin kişiden fazla olsa gerek; başkalarından haberim yoktur."

İtimad el Saltana, "Muntazami Nasiri" adlı eserinde diyor ki: "Yirmi yıl süresince Babek'in adamlarının eliyle öldürülenlerin sayısı, iki yüz elli bin beş yüz (250.500) kişiydi." İbn Haldun yazıyor: "Babek'in yirmi yılda öldürdüğü insanların sayısı yüz elli beş bin (155.000) idi. Babek'in yenilmesi sonucunda, sadece yedi bin altı yüz (7.600) kadın ve çocuk onun pençesinden kurtuldu." Mesudi, "Ettenbih vel İşraf" adlı kitabında şöyle yazıyor:"Babek'in yirmi yıl süresince Me'mun ve Mu'tesim'in ordularından esirler, ordu komutanları ve başka tabakaların temsilcilerinden öldürttüğü insanların sayısı en az beş yüz bin (500.000) kişidir. Bundan daha çok kişinin öldürüldüğünü kaydedenler de olmuştur ki, bunu hesaplamak mümkün değildir."

Taberi ve İbn el Esir, Babek'in isyanı süresince öldürülen insanların miktarını, iki yüz elli beş bin beş yüz (255.500) olarak göstermişler. Fesihin Hevafi, 139'cu yılın olaylarıyla ilgili olarak, Ebu Müslüm Horasani hakkında yazıyor ki: "İslam döneminde dört insan olmuştur ki, bunların her birinin eliyle bir milyon ve daha çok

insan öldürülmüştür. Bu dört insandan birincisi Ebu Müslüm, ikincisi Haccac İbn Yusuf, üçüncüsü Babeki Hurremi, dördüncüsü ise Burgen (burada meşhur Sahib-ül Zenc işaret ediliyor) idi."

HURREMİLER HAREKETİ'NİN BAŞLANGICI

Hurremiler dininin ortaya çıkmasının tarihi bilinmiyor. Bu dinin Babek tarafından yayılması veya Babek'den önce ortaya çıkması ve Babek'in bu dine girmesi konusunda muhtelif fikirler söylüyorlar. Ancak takriben doğru olan budur ki, Babek'ten önce de bu din vardır ve Babek sadece onu halk arasında yaymaya çalışmış ve onu son gelişme derecesine yükseltmiştir.

Tarihte, Hurremilerden ilk kez Hicri 162 (778-779) yılında bahsolunmuştur. Nizamülmülk, "Siyasetname" de gösteriyor ki, "Halife Mehdi zamanında Kızıl Bayraklılar denilen Gorgan Batınileri, Hurremilerle birleştiler ve dediler ki: Ebu Müslüm sağdır... Gelin memleketi koruyalım. Onlar Ebu Müslüm'ün oğlu Ebul Ezz'i kendilerine önder seçtiler ve Rey'e kadar geldiler, helali harama kattılar, namahrem kadınları mahrem yaptılar. Mehdi her tarafa, Taberistan valisi Emr İbn Ala'ya mektup yazdı ki, "elele verip birleşin, onlarla savaşmaya gelin', onlar gittiler ve o topluluğu dağıttılar." İkinci kez Harun el Reşid Horasan'dayken (yani 192-193'üncü - 807-808-809-yıllarda) Hurremiler yine Isfahan, Tarmedeyi, Kapule, Fayek ve diğer köylerde isyan ettiler. Rey, Hemedan, Deste ve Gireden'den çokça insan gelip onlara katıldı. Onların sayısı yüz binden fazlaydı. Harun, Horasan'dan Abdullah ibn Mübarek'i yirmi bin atlı ile onlarla savaşmaya gönderdi. Onlar korktular ve her grup kendi yerine döndü. Abdullah Mübarek, aşağıdaki içerikte bir mektup yazdı: "Budulef olmadan başarılı olamayız'. O da 'büsbütün doğrudur' diye yanıt verdi. Onlar birleştiler. Hurremilerle Batınilerin sayısı çoğaldı. Yeniden çalıp çırpmaya başladılar. Budulef İcli ve Abdullah Mübarek aniden saldırıya geçtiler, onlardan bir çoğunu öldürdüler ve çocuklarını Bağdad'a götürüp sattılar."

Bu olaydan 9 yıl sonra, Me'mun zamanında Babek, Azerbaycan'da isyan etti. "Mücmeli Fesih"te 162 (778-779) yılının olaylarından söz edilirken, yukarıdaki durum konusunda şöyle deniyor: "İlk kez Hurremiler İsfahan'da başkaldırdılar, Batıniler de onlarla birleştiler ve bu tarihten 300 (912-913) yılına kadar çok insan öldürdüler."

Buradan anlaşılıyor ki, 300 (912-913) yılına kadar da bazı olaylar meydana gelmiştir.

Nizamülmülk de, "Siyasetname" de 162 (778-779) yılının olayını kaydettikten sonra yazıyor ki: "Bu olaydan 9 yıl sonra Babek, Azerbaycan'da isyan etti. Bu insanlar ona katılmak istediler, ancak ordunun onların yolunu kestiğini işitince, korkup kaçtılar. Hurremdinler, Hicri 212 (827-828) yılında, Me'mun döneminde isyan ettiklerinde, İsfahan bölgesinin Batınilerinden bir grup onlara katıldı. Me'mun, Muhammed İbn Hamid el Tai'yi Hurremdinlerle savaşması için Babek'in meydanına gönderdi ve Zarik İbn Ali Sadaka ile savaşmasını emretti. Çünkü O, Me'mun'a karşı isyan ederek İran dağlarında dolaşıyor, çapulculuk ve kervan soymakla uğraşıyordu. Muhammed İbn Hamid, acele yola koyuldu; O, Me'mun'un hazinesinden hiçbir şey almayıp, ordunun masrafını kendi hazinesinden karşıladı. Zarik ile savaştı. Zarik'i tutsak aldı, ordusunu ise kılıçtan geçirdi. Bunun karşılığında Me'mun, Gazvin, Marağa ve Azerbaycan'ın önemli bir bölümünü ona verdi. Sonra o, Babek'le savaşmak için yola koyuldu. Onunla Babek arasında altı kere büyük çarpışma oldu, sonuçta Muhammed İbn Hamid öldürüldü. Babek'in gücü arttı. Hurremdinler de İsfahan'a döndüler. Muhammed'in ölümü Me'mun'u çok üzdü. O, derhal Horasan valisi Abdullah Tahir'i Babek'le çarpışmaya tayin ederek, bütün dağlık eyaletleri, Azerbaycan'ı ve fethedilen yerleri ona verdi. Abdullah, Azerbaycan'a gitti. Babek, Abdullah'ın karşısında başarılı olamadı ve sağlam bir kaleye kaçtı. Onun ordusu ve bütün Hurremiler dağıldı. 218 (833) yılına gelindiğinde, yeniden Hurremiler İsfahan'da, Fars'ta, Azerbaycan'da ve bütün dağlık yerlerde isyan ettiler. O za-

man Me'mun, Rumeli'ye gitmişti. Hepsi toplanıp, isyan için bir gece kararlaştırdılar. Bütün kent ve eyaletlerde hazırlık yapmışlardı. Gece kalkıp kenti talan ettiler, Fars ta ise çokça müslüman öldürdüler, kadın ve çocukları da tutsak olarak götürdüler. İsfahan'da, Ali Mazdek adlı bir şahıs onlara önderlik ediyordu. O kent kapısından yirmi bin kişilik orduyu alıp, kardeşiyle birlikte dağa doğru yürüyüşe geçti. Budulef orada yoktu. Onun kardeşi Mekil ise dağdaydı. O, beş yüz atlıyla karşı koyamadığı için, kaçıp Bağdat'a gitti. Ali Mazdek, dağı aldı ve yağmaladı. Nerede müslüman gördüyse öldürdü. Ecelilerin kadın ve çocuklarını da tutsak aldı ve Babek'le birleşmek için Azerbaycan'a döndü.

Hurremiler, çevre vilayetlerden Babek'in çevresinde toplandılar. Önceleri on bin kişiydiler, yirmi beş bin oldular. Dağların içinde Şehristan adlı küçük bir kent var, oraya toplandılar. Babek de onlara katıldı."

Buradan anlaşılıyor ki, Hurremiler 162 (778-779) yılındaki çıkışlarından 9 yıl sonra, yani 171 (787-788) yılında yine isyan etmişler. Bundan sonra birçok kez 200 (815-816), 212 (827-828) ve 218 (833) yıllarında da bir dizi isyan düzenlemişler. Nihayet, 223 (837-838) yılına kadar büyük ve uzun süren bir isyana girişmişler. Onların bu son isyanı yirmi yıl sürmüştür.

HURREMİLER HAREKETİ'NİN ŞONU

Hurremiler hareketinin sonu, doğru olarak bilinmemektedir. Ancak, Babek öldükten ve Azerbaycan'da onun teşkilatı bozulduktan sonra onlar büsbütün yok olmamışlar. Belki sonraları, arada bir isyan etmişler. Şöyle ki, Vasık Billah zamanında (227-228 yani 841/42 - 846-47'de) bir kez isyan girişiminde bulunmuşlar. Nizamülmülk bu konuda "Siyasetnamc" de yazıyor ki: "Vasık zamanında hepsi bir kere isyan ettiler. Hurremiler, İsfahan bölgesinde kötü şeyler yaptılar. 300 (912-916) yılına dek isyan ederek, İsfahan dağlarında yaşıyorlardı, köyleri yağmalayıp, yaşlı genç, kadın ve ço-

cukları öldürüyorlardı. Böylelikle, onların fitnesi 30 yıldan fazla devam etti. Hiçbir ordunun gücü onlara yetmiyordu, çünkü sağlam yerlerde yaşıyorlardı. Sonunda yenildiler ve önderleri İsfahan'da idam edildi. Böyle bir galibiyetten sonra, bütün İslam kentlerine mektup yazdılar. Hepsini anlatmak istersek uzun sürer. Batınilerin neler yaptığını bilmek isteyenler, "Tarihi Taberi" ve "Tarihi İsfahan"a başvursunlar."

Buradan anlaşılıyor ki, Babek'in öldürülmesinin üzerinden 70 yıldan fazla bir süre geçtikten sonra bile, yani 300 (912-913) yılına değin İran'da bu büyük halk hareketi devam etmiş ve Hurremiler, yukarıda belirtildiği gibi, VI. yüzyılın ortalarına kadar Azerbaycan'da bulunmuşlardır. Onların bu arada yaptıkları ikinci önemli isyan, VI. yüzyılın öncesinde olmuştur. Çünkü Muhammed Uvfi, "Cevame ül Hikayet" adlı eserinde, Müsterşid Billah'ın zamanında (512-529) yani (1118/19-1134/35) meydana gelen Hurremdinler isyanına işaret ederek yazıyor ki: "Müsterşid'in döneminde Hurremilerden bir grup Azerbaycan'da yaşayarak, fitnelik yapıyordu. Müsterşid bunlara karşı kutsal savaş açmak ve fitnelerinin kökünü kurutmak amacıyla düzenli ordu hazırlayıp, Azerbaycan'a hareket etti. Kâfirlerden bir grup ona saldırdı. Onu yakalayıp bıçaklayarak öldürdüler. 529 (1134-1135) yılının Zilkade (Kasım) ayının 17'sinde, Perşembe günü onun hayatının bayrağı düştü ve bu nedenle bütün devlet adamları kan ağladılar. O, 17 yıl 6 ay 20 gün halifelik yaptı. O, 17 Şevval (Ekim) 436'da (1044-1045), Pazartesi günü halifelik tahtına çıkmıştı."

Bu olaydan söz ederken Muhammed Uvfi'nin yaptığı yegâne yanlış şundan ibarettir ki, O, Uvfi'nin dediği gibi 17 Şevval (Ekim) 436 (1044-1045) yılında Pazartesi günü değil, 16 Rebiüssani (Nisan) 512 (1118-1119) yılında tahta çıkmıştır.

Buna ek olarak, eğer O, 436 (1044-1045) yılında tahta çıkıp ve 529 (1134-1135) yılında öldürülseydi, o zaman 73 yıl halifelik yapmış olurdu. Halbuki Uvfi'nin kendisi yazıyor ki: "17 yıl 6 ay 20 gün halifelik yapmıştır. Bu hesapla O, 512 (1118-1119) yılında tah-

ta çıkmış olmalıdır. O, bütün muteber kaynakların gösterdiği gibi 16 Rebiüssani (Nisan) 512'de (1118-1119) tahta çıkmış ve 17 Zilkade (Kasım) 529'da (1134-1135) ölmüştür. Böylece o tam 17 yıl 7 ay ve 1 gün halifelik yapmıştır.

HURREMDİNLER

Bir kısım tarihçiler; "Hurremi", "Hurremdini" ve "Hurremdinler" sözlerini yanlış anlamış ve bu sözleri kullanırken, yalnız Babek'in izinden gidenleri dikkate almışlardır. Oysa anlaşılan o ki, "Hurremi" ya da "Hurremdin" adı, İran'da 11. yüzyılda ortaya çıkmış olan yeni dinin yandaşlarına verilmiş genel bir addır. Olası ki, Sasaniler zamanından beri İran'ın uzak bölgelerinde, İran'ın Merkezi, Batısı ve Kuzeybatı dağlarında gizli yaşayan ve yalnız o dönemde kendi dinlerini açığa vurabilen Sasani dönemi Mazdekilerin haleflerini İslam döneminde bu isimle çağırmışlar. Kaldı ki, olabilir ki, onlar Mazdek dininde bazı değişiklikler yaptıklarından, kendileri için yeni ad seçmiş ve bu yeni mezhebe "Hurremdin" adını koymuşlar. Ayrıca dikkate almak gerekir ki, "Hurremdin" birleşimi, Zerdüşt dini hakkında söylenen "Bah-din" birleşiminden taklit edilmiştir.

Bazılarına göre: "Hurremdin" deyiminin oluşumunun nedeni şudur ki, onlar güya bütün lezzetleri (haz veren şeyleri) helal bilmişler. Oysa bu da, muhaliflerin onlara attıkları birçok iftiradan birisidir.

Bazı metinlerde İsmaililer, Batınilerden sayıldığı gibi, Hurremdinlere de Batıniler veya Batıniyye adı verilmiştir.

"Batıni" sözü, anlamından anlaşıldığı gibi, kendi teorisini perde arkasında gizlemek zorunda kalan ve onu düşmandan korktuğu için açıkça tebliğ edemeyen her fırkaya/topluluğa verilen genel bir deyimdir. Kaydetmek gerekir ki, bu deyimi o fırkaların/toplulukların muhalifleri kullanmışlardır.

Yazarlardan bazıları, "Hurremileri", "İbahiyye" soyundan saymışlardır; bu da, yine aynı muhaliflerin kullandıkları iftira dolu sözlerden birisidir. Çünkü onlar öyle sanıyorlardı ki, Hurremiler her şeyi kendilerine helal olarak görüyorlar ve bu nedenle de onlara "İbahiyye"(*) ve Farsça "İbahetiyyen" adını vermişlerdi.

Hurremiler iki gruba bölünüyorlardı: Birincisi, "Cavidaniler" (Cavidanname diye de geçer) veya "Cavidaniyye" dir ki, buna mensup olanlar, Babek'in selefi sayılan Şehrek'in oğlu Cavidan'ın yandaşlarıydılar. İkincisi ise, Babek'in yandaşları olan Babekiler veya Babekiyyelerdi. Kesinlikle denebilir ki, Hurremilerin ülküsü ve bu ülkünün ayrıntısı hakkında bize doğru düzgün bilgi gelip ulaşmamıştır; eğer dini kitapları vardıysa bile yok olup gitmiştir. Onların hakkında bildiğimiz şey yalnızca, tarihçilerin ve halkların kitap ve eserlerindeki düşmanlık ve iftirayla dolu olan kısa bilgilerden ibarettir. Hatta bu yazıların kendisinde bile tutarsızlık vardır. Şöyle ki, bazıları onları Mazdekilerden, bazısı ise İsmaili ve Batınilerden saymış, bir kısmı da Ebu Müslüm Horasani'nin yandaşları sayılan Müslümiyye ve Ebu Müslümiyye tarikatının bir kolu olarak kaydetmişlerdir. Hatta bir kısmı onları İbahiyye Sufileri olarak adlandırıp göstermişler ki, onlar ruh göçümü (tenasüh)(**) teorisi yandaşlarıdır. İslam dininde yasak olunmuş işleri, hatta mahremlerle evlenmeyi helal biliyorlar. Bazıları da onları, "dini inanışlarda mübalağa edenler" (ifratçılar) arasında saymışlardır.

Ama bu söylenen sözlerin içerisinde gerçeğe benzer bir şey varsa, o da onların ruhların göçüne veya ruhların dönmesi teorisine inanmalarından ibarettir. Mazdekiler gibi, bir kısım şeylerin genelleştirilmesini gerekli ve helal biliyorlardı. Aynı zamanda din ve ülkülerini yaymak için insan öldürmekten, kan dökmekten çekinmezlerdi. Kendi düşmanlarına ve muhaliflerine acımazlardı. Özellikle Arapların ve Arap dininin katı düşmanıydılar. Dolayısıyla onlar, Kurgan ve Taberistan'daki Muhemmire veya "kızıl bayraklılar", Maveraünnehir'deki Mübeyyize, yahut "beyaz elbiseliler" ve

---

(*) İbahiyye: Her şeyi mübah. yani helal bilenler.

(**) Tenasüh (ruh göçümü): Ruhun bir cisimden, başka bir cisme geçmesi. Hurremilerde olduğu gibi şii-bâtını mezheplerde (özellikle Bektaşilerde) tenasüh inanışı yaygındır.

Mukneiler(*), yani "kanaatkârlarla" inanç ve fikir birliğinde olmuşlar. Olasıdır ki onların arasında, özellikle Azerbeycan'daki Hurremilerin önderi Babek ile Taberistan kızıl bayraklarının önderi Karun'un oğlu Mazyar arasında ittifak ve birlik varmış.

Bütün Şuubiyye, özellikle İsmailiyyenin amansız düşmanı olan Hurremdinlerin inançları hakkında Nizamülmülk, "Siyasetname"de şöyle yazıyor: "Onların dini kuralları ise şöyledir: Onlar cana eziyet vermeyi bir tarafa atıp, şeriatı, yani namazı, orucu, haccı ve zekâtı reddediyorlar. Şarabı, başkalarının malını ve kadınını kendilerine helal biliyorlar. Dini görevlere yakın durmazlar. Meclis kurup toplantı yaptıklarında, her şeyden önce Ebu Müslüm'ün öldürülmesi münasebetiyle kederlenerek, onu öldürene lânet yağdırıyorlar. Mehdi Firuze ve Ebu Müslüm'ün kıztorunu Fatma'nın oğlu Harun'a dua okuyorlar. Ona, bilgili çocuk ve Arapça "El Fati el Alim" (Genç Alim) diyorlar. Buradan anlaşılıyor ki, gerek Mazdek'in, gerekse Hurremdinlerin ve Batınilerin dini ve ülküsü birdir ve onların biricik arzuları İslamı yok etmekten ibarettir. Halkı kendi yanlarına çekmek için, önce kendilerini doğru, perhizkâr ve peygamberin evladını seven insanlar olarak gösteriyorlar. Ne zamanki güçleniyorlar, o zaman Muhammed ümmetini mahvetmeye ve dinine zarar vermeye çalışıyorlar. Kâfirler bunlara nisbeten, Müslümanlara daha merhametlidirler. Biz onların hâl ve hareketine ait olan bu kadar sözü, yalnız ibret için yazdık. Onlar saman altından su yürütendirler. Her kim onların davetini kabul ederse, onu kendilerinden sayıyor ve yardım ediyor. Bütün dünya, alemlerin Rabbi'nindir. Bu kâfirler, halkı mal-mülk yıkmaya tahrik ediyorlar. Yardıma muhtaç olanların varını yoğunu alıyorlar ve öyle gösteriyorlar ki, güya bu, onlar için fazla imiş. Etekten kesip kola dikmekle gömlek olmaz. Bunların mezhebinden bu kadar konuşmamızdan amacımız herkese, o topluluğun ne haramzade itler olduğunu ve ne tür işler yaptıklarını bildirmektir. Büyük ve yüce Allah bütün Müslümanları onların bela ve şerrinden korusun ve hepsini onların yaramaz (kötü) sohbetinden korusun!"

(*) Aslı Muganaa, yüzü maskeliler'dir

Ebul Ferec Cevzi, "Nakd el İlm vel Ulema ov Telbisin İblisin" adlı eserinde bu insanlar hakkında şöyle diyor: "Hurremiyan" ve Hurrem" yabancı sözdür. O, insanı cezbeden lezzetli ve ilginç şeyler hakkında kullanılıyor. Bu sözün anlamı, insanın her çeşit lezzete uyması ve şehvet düşkünü olması, dolayısıyla toplumda ahlak kurallarını, dini yasaları ortadan kaldırmak demektir. Bu ad bir lakap olarak Mazdekilere verilmişti. Mazdekiler ise, Kubad döneminde ortaya çıkmış Mecusiler idi ki, mahrem kadınları ve her bir haram işi kendileri için helal bilirlerdi. Hurremilerin eylemleri ile bu mezhebin amacı arasında bir takım sorunların yanı sıra, aynı zamanda, uygunluk olduğundan onlara bu adı vermişler."

Aş'arilerin meşhur önderi İmam Ebulhasan Aş'ari, "Makalat ül İslamiyyun ve İhtilaf el Musellin" adlı kitabında yazıyor ki: "Bazıları diyorlar ki, baş imamlar mucizelerden haberdardırlar; onların yanına (güya) gökten melekler inip geliyor. Bu ise Rafizi tarikatına mensup bir grubun sözüdür. Hatta onlardan bazısı bu konuda işi öyle bir yere vardırmışlar ki, şeriat yasalarını bozup dağıtmak mümkündür" diyorlar. Bu gruba mensup olan Hurremdinler o yere gelip vardılar ki, Muhammed peygamberden (Allah'ın ona selamı olsun) sonra yine peygamberler gelecek ve onların arkası kesilmeyecektir, dediler".

Ebul Muzafferi İsferayini, "El Tebsir Fi-ddin ve Temyiz el Fırkat el Naciyyeti en el-Fırak-il-Halikin" adlı kitabının bir yerinde şöyle diyor: "Hurremiler iki gruba ayrılıyorlar: Onlardan biri İslam devletinden önce yaşamış Mazdekilerdir ki, haram işleri helal biliyorlardı ve diyorlardı ki, kadınlara ve mala-mülke herkes ortaktır. Enuşirevan kendi padişahlığı döneminde onları öldürdü. İkinci grup; İslam döneminde ortaya çıkmış Hurremilerdir ki, bunlara da Babekiler ve Mazgarlılar gibi Muhemmire adı verdiler. Ancak Babekiler, Babek Hurreminin yandaşları idiler. O, Azerbaycan'da ortaya çıkmıştı ve yandaşları oldukça çoktu. O, haram edilmiş bütün işleri helal biliyordu. O, yirmi yıl sürcsince Beni Abbas'ın ordusundan çokça insan öldürdü ve sonunda kardeşi ile birlikte yakalanıp, Mu'tesim döneminde Sarra-Menrea'da (Samara'da) idam edil-

di. Mazyariler ise Mazyar'ın yandaşlarıydı. Mazyar da halkı Muhemmire dinine çağırıyordu. Taberistan'ın dağlık yerlerinde birçok kişi ona yandaş oldular. Kurgan'daki Muhemmire köprüsü de onlardan kalmıştır. Mazyar da Mu'tesim'in döneminde yakalandı ve Samara 'da Babek Hurremi ile yüzyüze (karşılıklı) idam edildi.

Bu dağlarda yaşayan Babekiler, belirli bir gece bir yere toplanarak şarap içip, şarkı okuyarak eğlenirler. Sonra, erkeklerden ve kadınlardan ibaret olan bu toplantılarda ışığı söndürüp ve ellerine geçen kadınlarla oturup, yakınlık kuruyorlar. Bu Hurremiler iddia ediyorlar ki, eski zamanlarda onların Şervin adlı bir şahları varmış. Onlar Şervin'i peygamberlerden de üstün tutuyorlar. Bunlar bazen ölülerine ağladıkları zaman, onu yad eder ve ağlarlar." Başka bir yerde de diyor ki: "Tarihçiler gösteriyor ki, Batıniler Me'mun döneminde tebligata başladılar ve onların fikirleri Mu'tesim zamanında çok yayıldı. Mu'tesim'in adamlarından Afşin adlı bir kişi onların davetini kabul etti ve dolayısıyla o, Babek Hurremi ile iyi, uyumlu hareket ediyordu. Bunun sonucunda, İslam ordusunun bir bölümü yenildi. Sonunda, Budulef Icli ile Abdullah Ibn Tahir'in ordu komutanları birleşerek, Babek Hurremi'yi yendiler; onu yakalayıp 228 (837-838) yılında Sarra-Menrea kentinde idam ettiler."

İmam Fahri Razi, "İtikadatu Firak-ül-Müslimin Ve-l Müşrikin" adlı kitabında yazıyor ki: "Babekiler, Babek yandaşları idiler. Babek'in kendisi ise Azerbaycanlıydı. Onun gücü uzun süredir artmakta idi. O, küfrün yolunu açtı. Bir çok insan onun etrafına toplandı. Bu iş ise Mu'tesim zamanında oldu. Birçok şiddetli vuruşmalardan sonra onu yakaladılar ve böylece de onun belası ortadan kaldırıldı."

Seyit Murtaza İbn-Dan Hasan Razi, "Tebsirat-el-Avam Fi Ma'-fireti Makalat-el-İnam" adlı kitabında Ebu Müslümiyye kolları hakkında şöyle yazıyor:" Onların ikinci kolunun adı Rizamiyye idi. Onlar diyorlardı ki; Muhammed İbn Ali kendi oğlu İbrahim'e vasiyet etti ki, Ebu Müslüm isyan ettiğinde onunla olsun. Ebu Müslüm ise ona katılması için uğraşmıştır. Onlar, Ebu Müslüm'ün

deliller ve mucizeler sahibi olduğunu söylediler. Bu gruba Hurremiye de diyorlar. Onlar ülkenin '.er yerine yayılmıştır. Onların selefi ve önderleri, Rizam adlı bir şahıs idi. Bu nedenle de onları Rizamiyye olarak adlandırıyorlar. El Mugenne de bunlardandı. O, Ebu Müslüm'ün ruhunun kendi bedenine geçtiğini, kendisinin Allah olduğunu iddia ediyordu: O, kendi iddiasını Maveraünnehr'de, Keş kentinde ortaya atmıştır." Aynı yazar başka bir yerde diyor ki: "Bil ki, bu halkı her yerde ayrı bir adla çağırıyorlar. Onlara İsfahan ve bölgelerinde Hurremiye, Gazvin ve Rey'de Mazdeki ve Sumbadi, Maheyi'de Muhemmire, Azerbaycan'da Govliyye, Orta Asyada ise Muğlar diyorlar."

Maheyi denildiğinde halifeler zamanındaki (eski) İran'ın Batısında bulunan iki bölge dikkate alınıyor. Bu bölgelerden birisine Mahkûfe derlerdi. Onun iki ikametgâhı (merkezi kenti) vardı: Kirmanşah ile Dinevar. Bölgelerden ikincisinin adı Mahbasra idi. Bunun büyük ve merkezi kentleri Nehavent ile Brucird idi. Burada tesniye-ikilik şeklinde kullanılan "mah" sözcüğü "mad" sözcüğünün yeni varyantıdır. "Mad" ise, vatanımızın ilk devirlerinde yaşamış olan iki büyük İranlı kabileden birinin adıdır. Bundan sonra yazar diyor ki: "İsmaililere Batıniyye, Karamita, Hurremiye, Sab'iyye, Babekiyye ve Muhemmire de diyorlar. Batıniye diye adlandırılmalarının nedeni şudur; onların fikrince, Kur'an'ın ve Muhammed'e ilişkin olayların dışsal ve içsel anlamları vardır. Dışsallık kabuk, içsellik ise onun çekirdeği, esası demektir; bademin kabuğu ve içi gibi. Bu fikri ileri sürenler, aşağıdaki ayeti temel alıyorlar: "Lehu bâbe bâtenehu fihe terhemeto ve zâherehi men kâblehelâzâb."

Yani, "onun bir kapısı var ki, batınında (içerisinde) merhamet var, amma zahiri (dışı) azaba-eziyete doğru açılıyor." Onların dediklerine göre, Allah ne vardır ne de yoktur, ne diridir ne ölü, ne kâdirdir ne aciz, ne âlimdir ne cahil, ne dillidir ne dilsiz, ne gözü vardır ne de kördür, ne işitir ve ne de sağırdır. Onlar, Allah'ın bütün niteliklerini, bu bakış açısından hareketle açıklıyorlar.

Diyorlar ki, Allah'ı ancak gerçek bir öğretmenin sözü ile tanımak mümkündür. Yine diyorlar ki, İsa, yapı (inşaat) ustası Yusuf'un oğluydu; fakat Kur'an'da deniyor ki, "İsa'nın babası yoktu ki ondan eğitim (ders) alabilsin." Aslında isc İsa, bilimi gerçek öğretmenden değil, önderlerden öğrenmişti. İsa'nın ölüleri diriltmck meselesinin anlamı şudur ki, O , halkın gönlünü bilim aracılığıyla diriltiyor, onları ruhlandırıyor, doğru yola davet ediyordu. Böylece onlar, böyle sözlerle, bütün dini yasaları-şeriatı ortadan kaldırmak istiyorlardı. Onların fikrince, dışsal olarak dinsel görevleri yerine getirmek, halk için hiç de zorunlu değildir; mevlana (önder) olarak adlandırılan insana itaat etmek, namaz kılmak demektir; senin ve ailenin gereksinmesinden arta kalan her şeyi ona (mevlanaya) vermek-zekât vermek demektir, halkı önderlere itaat etmeye çağırmak yüksek mevkiden namaz kılmak demektir. Mevlana'nın yaptığı işler karşısında susmak, onun kusurlarını görmezlikten gelmek, oruç tutmak demektir. O, yakışıksız işler yapsa da, onu doğru bilmeli ve hiçbir zaman itiraz etmemelisin. Tek sözcükle, ona o derece itaat etmelisin ki, eğer o "öl" dese, derhal, tereddüt etmeden kendini öldürmelisin. Onların dediklerine göre hacca gitmek, imamın yanına gitmek demektir. Olanağı olan her şahıs mutlaka onun hizmetine gitmeli ve onu görmelidir. Onlar, bütün haram sayılan şeyleri helâl biliyorlar ve diyorlar ki, haram öyle bir düşünceler bütünüdür ki, ona düşman olmak, ona nefret besleyip, lânet okumak gerektir. Onların dediklerine göre dinsel görevler, dost bilinen bir halkla iyi ilişkiler kurmaktan, o halkla uyumlu hareket etmekten ibarettir.

Diyorlar ki: Allah'ın "Ez kale-l şeytane lel-insane küfr" (şeytan insanın en gaddar düşmanıdır) ayetindeki şeytan, Ömer, insan ise Ebubekir'dir. Onlar diyorlar ki, Kur'an'ın herhangi bir ayetinde Ömer, Firavun ve Haman adı anılıyorsa, orada Firavun'dan amaç Ömer. Haman'dan amaç ise Ebubekir'dir.

Böylece, onlar, bütün Kur'an'ın ve Peygamber hakkındaki hadislerin hepsini bu tarzda yorumluyorlar. Hurremidiniyyc de bu topluluğa mensuptur. Bu halk, Azerbaycan ülkesinin Bezz olarak

adlandırılan dağlık bölgesinde yaşıyor. Onlar diyorlar ki, İslamdan önce, Şervin adlı bir hükümdar, kendisini peygamber ilan etti. O, Muhammed ve bütün diğer peygamberlerden faziletli ve üstündü. Onların dediğine göre; abdest, kurdukları dinin temelidir; namaz, güzel nutuk atan demektir; hutbe okuyan, güzel ve uzun boylu olmalıdır ki, halkı onların dinine çağırabilsin (Allah'ın dediği "Tenhi an-ilfahşa ve-l münker en-salat" "salavat, asi ve (Allah'ı) inkâr edenlere yasaktır) ayeti için öyle bir söylevci lazımdır ki, salavatı halka yasak edebilsin, çünkü salavat amelin dış görünüşüdür ve ameli yasaklamak tasavvur edilecek şey değil, belki bu ameli gerçekleştiren insandan, yanlıştan kaçınması, doğru yola gitmesi istenebilir."

Bu sözlerden sonra, başka bir yerde şöyle yazıyor: "Babekiyye, Babek'in yandaşları demektir. Bu mel'un (lanetli), Azerbaycanlıydı. Bir çok insan onun etrafında toplanarak, dine büyük halel getirdiler. Sayısız hesapsız yandaşı olan bu adam isyan etti. Mu'tesim döneminde birçok vuruşmadan sonra onu yakalayıp öldürdüler."

Kuşkusuz ki, Babekiler veya Hurremiler; Babek'in sadece Azerbaycan'daki yandaşlarından ibaret olmayıp, İran'ın başka bölgelerinde, özellikle merkezde, İsfahan etrafında, Azerbaycan'ın, Taberistan'ın, Horasan'ın, Bağdat'ın, Fars'ın, Kirman'ın ve Huzistan'ın bütün dağlık kesimlerinde olduğu gibi, Nihavend, Hemedan, Rey, İsfahan, Kaşan, Kum, Semyan, Damğan ve Gazvin'e uzanan dağlık yerlerde Hurremiler vardı. Onların önemli merkezlerinden birisi Hemedan'dı. Onlar en çok köylerde ve dağlık yerlerde yaşıyorlardı ve fırsat buldukça isyan ederek, kendi muhaliflerini gerek gizlice ve gerekse dövüş meydanlarında öldürürlerdi. Bu bakımdan ve bunun yanısıra onların faaliyet gösterdikleri yerler, V. ve VI. yüzyıldaki Batıniler ve İsmaililerin yaşadığı yerler olduğundan, onları Batınilerden ve İsmaililerden saymışlardır.

Bazı belirtiler dikkate alındığında, Hurremdin mezhebinin iki esas unsurdan ibaret olması olasıdır: Birincisi, İslamdan önce İran'ın Arya unsuru, Mazdekilerin bazı inançları, bu mezhebe dahil

olmuş olabilir. İkincisi, İslamdan sonraki dönemlerde İranlılara özgü gerici ve milli unsur. Bu unsur, İran'da Arapların gücünü sarsmak ve Arap halifelerinin zulüm ve adaletsizliğini önlemek amacıyla, vatansever İranlıların kıyıda-köşede başlattıkları birçok özgürlük hareketinin bir türüdür. Cavidan ve Babek'in başlattıkları bu harekette Ebu Müslüm, Baha Ferit, Mugenne, Sunbad, Estazsis, Azerek oğlu Hamza, Revend oğlu Abdullah, Mazyar, Sahibzenc hareketi, ayrıca Karmatiler, Kiramiler, İran Hevaricinin (dinden hariç olanların) başka kolları ve Iran'ın Şuubiye hareketi, dolayısıyla Kızıl bayraklılar, Beyaz gömlekliler cereyanı gibi bir hareket olmuştur. Sonraları İsmaililer de bunların görevini devam ettirmişlerdir. Sırf bu yüzden de, Hurremiler hakkında yazan tarihçiler ve diğer yazarlar, sorunun kökenini doğru tayin edemedikleri için bütün bu muhtelif grup ve tarikatları birbirine karıştırmışlardır.

Ebu Mansur Bağdadi, "El-Fark Beyn el-Fırak" adlı eserinde Mazdakiler hakkında şöyle yazıyor: "İbahe (herşeyi mübah-helal bilenler) topluluğunun ilk grubu Mazdekiler, ikincisi ise İslam devleti zamanında ortaya çıkan Hurremiler idi. Onlar da iki gruba; Babekilere ve Mazyarlara bölünüyor ve her ikisi "Muhemmire" adıyla ünlüdürler. Babekiler, Babek Hurremi'nin yandaşlarıydı. Babek, Azerbaycan'ın Bezzeyn adlı dağlık bir bölgesinde ortaya çıkarak, etrafına çokça yandaş topladı. O, haram işleri helal biliyordu; çokça müslüman öldürdü. Beni Abbas halifeleri, Afşin Hacib, Muhammed ibn Yusuf Sağeri, Ebudulef İcli ve diğerlerinin komutanlığında çokça ordu gönderdiler. Aynı ordu birlikleri onlarla yirmi yıl savaştıktan sonra Babek'i, kardeşi İshak ibn İbrahim ile birlikte tutsak aldılar ve Mu'tesim döneminde Samara'da idam ettiler."

Aynı yazar, başka bir yerde Batıniler hakkında diyor ki: "Batıniler kendi tarikatlarını ilk kez Me'mun döneminde tebliğ etmeye başladılar. Mu'tesim döneminde ise bu tarikat, daha geniş şekilde yayıldı. Diyorlar ki, Mu'tesim ordusunun komutanı olan Afşin, Babek'e uymuş ve onun davetini kabul etmişti. Adı geçen Hurremi, Bezzeyn adlı yerde ortaya çıkmıştı. O dağlık yerin ahalisi, Mazdek

dininde olan Hurremiler idi. Hurremilerle Batıniler işbirliği içindeydiler. Halife, o zamana kadar Müslümanların dostu olarak bilinen Afşin'i, onunla savaşmaya gönderdi. Halbuki o, kalbinde Babek'le dost idi. İnsanları öldürmekte ve kadınların namusuna tecavüz etmekte onunla işbirliği içindeydi. Sonra Afşin'e yardım gönderildi. Muhammed İbn-Yusuf Sağeri ve Ebdulef Kasım İbn-İsa Eceli de ona katıldılar. Abdullah İbn-Tahir'in savaşçıları da onlara yardım ettiler. Babekilerin ve Karmetilerin kuvvetleri, Müslümanların kuvvetlerine üstün geldi. Onlar Babekiler'den korktukları için, kendilerine Berzend adlı meşhur bir kent yaptılar. Böylece, savaş bir kaç yıl sürdü. Sonunda Allah Müslümanlara yardım etti. Babek esir düştü ve 223 yılında Samara'da idam edildi. Babek'in kardeşi İshak da yakalandı; onu da Kurgan ve Taberistan kızıl bayraklılarının lideri Mazyar ile birlikte Bağdat'da idam ettiler."

Bu kitap yazıldığında ve birinci basımında birçok yanlış yapılmıştır; bunun gibi asıl metinde birçok Arapça sözlerin tahrif olunmasının yanısıra, bu sözleri yazan yazar iki büyük yanlış yapmıştır. Birincisi budur ki, Babek'in kardeşinin adını Ishak Ibn-Ibrahim olarak göstermiştir. Halbuki aşağıda göstereceğimiz gibi diğer kaynakların hepsi "Abdullah" olarak yazmışlardır. Ancak İbn-En-Nedim, "El Fihrist" adlı kitabında, Babek'in babasının adını Abdullah olarak kaydetmiştir.

Bu olaylarda adı geçen İshak İbn-İbrahim Tahiri, Tahir Zul-Yemineyn'in (Tahir İbn-Hüseyin İbn-Mes'eb'in) amcasının oğludur. İran'ın ünlü kumandanı Tahiri Hanendan'ın adlı-sanlı adamlarından olan bu şahıs, Bağdad'ın yöneticisi idi. Babek'in kardeşi Abdullah'ı Samara'dan onun yanına göndermişlerdi. O da Bağdad'da onu idam etmişti.

Aynı yazarın başka bir hatası da şundan ibarettir: O diyor ki; "Babek'in kardeşini Bağdad'da, Mazyar ile birlikte idam etmişler. Babek'in kardeşi Abdullah'ı, 223 (837-838) yılında Bağdad'da idam ettiler. Mazyar'ı ise 225 (839-840) yılında, yani Babek'ten iki yıl sonra Samara'nın dışında, hakkında ileride söz edeceğimiz "Ke-

niseyi-Babek" denilen ünlü bir tepenin üstünde, vaktiyle Babek'in ve Emurriye Rum Patriarkı Bizanslı Yatis'in idam edildiği iki darağacının yanında bulunan diğer bir darağacına astılar.

Yukarıda söylediklerimizden başka, Nizamülmülk, "Siyasetname"nin başka bir yerinde yazıyor ki: "Hurremdinler isyan ettikleri zaman, Batıniler onlarla işbirliğine girerek, onlara kuvvet vermişler. Her iki mezhebin aslı birdir."

Yakut Hemevi, "Mu'cem-el-Buldan" adlı eserinde "Bezz" sözünü açıklayarak şöyle yazıyor: "Orada Hurremiyye adıyla ünlü olan Muhemmire (Tarikatı) ortaya çıktı. Babek de o yerdendi. Onlar, (İmam) Mehdi'nin zuhurunu bekliyorlardı."

İbn-el-Esir, 201 (816-817) yılının olaylarından sözederken şöyle yazıyor: Bu yılda Babek Hurremi, Cavidaniye mezhebi adıyla ortaya çıktı. Cavidaniler ise, Bezz (adlı yerin) sahibi Cavidan İbn-Sehl'in yandaşlarıydı. O (Babek), Cavidan'ın ruhunun kendisine göçtüğünü iddia ediyordu. Onlar Mecusi topluluğunun bir grubudurlar. Erkekleri; kendi anneleri, kızkardeşleri ve kızlarıyla karı koca gibi yaşıyorlar ve bu nedenle de onlara Hurremi adı verilmiştir. Onlar Tenasüh (ruh göçü) Mezhebine inanıyor ve ruh, bir canlının bedeninden başkasına geçiyor, diyorlardı."

İtimat-el-Saltana, "Muntazami-Nasiri" adlı eserinde, bu konuda şöyle yazıyor: "Önce Babek'i Hurremi, tenasüh (ruh göçü) teorisine inanan Cavidaniye tarikatı yandaşları arasında ortaya çıkmıştır. Onlar, ruhlar bedenlere göçüyor, diyorlardı."

Muhammed-İbni-Abdülkerim Şehristani, "Kitab-el-Milel vel-Nihel" adlı eserinde Haşimiye hakkında şöyle yazıyor: "İbn Haşim İbn-Hanefi'nin müritleri ve İmam Abdullah İbn Muaviye İbn-Abdullah İbn-Cafer İbn-Ebu Talip'in yandaşları, ayrıca Irak'taki Hurremiler ve Mazdekiler de onlardandırlar. Yine başka bir yerde de, İfratçılar (aşırıya gidenler) hakkında konuşurken diyor ki: "ifratçıların çeşitli lâkapları vardır. Bunlara; İsfahan'da Hurremiye ve Kudekiye, Rey'de Mazdekiye ve Sunbadiye, Azerbaycan'da Zuguliye, başka yerde Muhemmire ve Orta Asya'da Mubeyyize diyorlar.

Yukarıda kaydedildiği gibi Sem'ani'nin, "Kitab-el-Ensab"adlı eserinde ileri sürdüğü fikirlerden anlaşılıyor ki, Hurremdinler, Sem'ani'nin yaşadığı 5.yy.ın yarısına dek, hakkında daha sonra sözedeceğimiz Babek'in vatanında yaşamışlardır. Çünkü Sem'ani, Merv kentinde 21 Şaban (Ağustos) 506 (1112-1113) yılının pazartesi günü doğmuş ve 562 (1166-1167) yılının Mart (Rebiülevvel) ayının birinci gecesi aynı kentte vefat etmiştir.

ŞEHREK'İN OĞLU CAVİDAN

Babek'in öğretmeni ve önderi olan Cavidan, Babek'ten önceki Hurremdinlerin önderiydi. Yanlış olarak onun babasının adını bazen Sehl, bazen Şahrek veya Sehrek diye yazmışlardır. Bizce onun babasının adı Şehrek idi. "Sehl" ve "Sehrek" ise Farsça "Şehrek" sözcüğünün tahrif olunmuş şeklidir ki, bu da katiplerin (yazıcıların) hatası yüzünden meydana gelmiştir.

İbn-Vazeh Yakubi, "Kitab-el-Buldan" adlı eserinde yazıyor ki: "Azerbaycan kentlerinin halkı, Babek'in vatanı olan Bezz kentinde yaşayan Azeriler ve Cavidanilerden ibaret bir halktır."

Taberi, 201 yılının olaylarından sözederken şöyle yazıyor: "Aynı yıl, Cavidaniler tarikatından olan Babek Hurremi ortaya çıktı. Onlar da, Bezz'in sahibi Cavidan İbn-Sehl'in yandaşlarıydılar. Babek, Cavidan'ın ruhunun kendi bedenine göçtüğünü iddia ediyordu. O, bozgunculuk yapmaya başladı."

HURREMİLERİN VATANI

Denebilir ki, baştan başa bütün İran, Hurremilerin ve İranlılara özgü olan bu mezhebin yandaşlarının vatanı olmuştur. Onların vatanı bir yandan Taberistan'a ulaşıyordu. Örneğin, Mazyar hakkında şöyle yazmışlardır: "Mazyar, Mu'tesim'e karşı isyan ettiğinde, bütün Müslümanları işten çıkarıp onların yerine Zerdüştleri ve Hurremileri tayin etti. Onları Müslümanlara hakim kılarak, mescitleri

dağıtıp, İslamdan bir eser bile bırakmamalarını emretti."

İbn-el-Nedim'in, "Kitab-ül-Fihrist" adlı eserinde: "Bu Müslümiye yandaşlarının bir bölümünü Hurremdiniye olarak adlandırıyorlar ve diyorlar ki, onların bir kısmı Belh'te yaşıyor" dediği gibi, onların vatanı öbür yandan Belh'e ulaşıyordu.

Bir yandan da Hurremiler; Azerbaycan'da ve İsfahan toprağında, ayrıca, Kerec, Luristan, Huzistan, Hemedan, Basra, Kum, Kaşan, Rey ve Horasan'da yaşamışlardır. Mesudi, "Kitab-el-Tenbih vel-Eşraf" adlı eserinde şöyle diyor: "Babek'in öğretmeni Cavidan İbn-Şehrek'in yandaşları sayılan Cavidaniler hakkında, "Fil-Makalat Fi-l-Usul-ed-Diyanet" ve "Sırr-el-Hayat" adlı kitaplarında kaydettiği gibi Hurremiyye, Kudekiye, Kudek-Şahiye tarikatları ve onun kolları İsfahan'da, Buc'da, Kerec'de, Ebudulef'de, Zazeyin'de, yani Zazi-Mugel ve Zazi- Ebudulef'de, Mehrecan-Gazeg(*) bölgesinin Saymere köylerinden olan Versencan, Gasem ve Güzeşt'de, Masobzan bölgesinin kentlerinden olan Sirvan, Ayrucan kasabalarında, Hemedan, Mehkûfe, Mah, Basra, Azerbaycan, Kum, Kaşan, Rey, Horasan ve ayrıca İran'ın diğer bölgelerinde de yaşamışlardır."

Burç, İsfahan'ın kasabalarındandır. Kereç (Farsça ise Kereh) Hemedan'dan İsfahan'a giden yolun ortasında, İsfahan'ın batısında, Brucird'in 60-70 km yakınında, Burc'un 80-85 km ve Novböhcan'ın 60-70km. yakınında bulunan bir kenttir ki, oradan da İsfahan'a uzaklığı yaklaşık 200 km.'dir.

Ebudulef Asım İbn-İsa İbn-İdris İbn-Me'gil İcli, Beni Abbas Sarayı'nın görkemli ve ünlü hizmetlilerinden olup, 226 yılında ölmüştür. O, Kerec kentinde doğduğu için, Kerec'i diğer kentlerden ayırmak için ona Kereci-Ebudulef diyorlar.

Burc ve Kerec, iki ayrı bağımsız bölgedir. Bu bölgelerin adına ikilik bildiren "eyn" eki ekleyerek, igareyn veya igaran da diyorlardı. İgar ise o zamanın deyimiyle öyle bir bölgeye deniliyordu ki,

---

(*) Mehrecan-Gazeg: Arapça ve Farsça kitapların hemen hemen hepsinde. Hurremabad'ın yakınlarında bulunan bu bölgenin adı yanlış olarak "Mehrcan Gezef" şeklinde yazmışlar. Kuşkusuz ki "Mehrcan Gezeg" şeklinde yazılmalıdır. Çünkü bu, "Mehrcankende" sözcüğünün Arapçalaşmış şeklidir.

onun vergileri mügatie(*) (mukaʻtaa-M.A) şeklinde belirli bir şahısa verilsin. Bu sözcük denebilir ki, "İkta" veya Moğolca "İncu", ayrıca Türkçe/Farsça "Tiyul" sözcüklerinin karşılığıdır.

Bu iki bölgeden alınacak vergi ve haraç, adı geçen Ebudulef'in oğulları İsa ve Megil'e mügatie şeklinde verildiği için onlara bu adı koymuşlardı.

Kerec'in eski adı olan Kereh aynı zamanda şimdiki Kerehrud'un da adıdır.

İkilik bildiren "eyn" tamlaması ile kullanılan "Zezeyn"de, birisi İsfahan ile Loristan'ın dağlık kısmı arasında olan Lalistan'da, diğeri ise Hemedan bölgesinde bulunan ve birbirine bitişik iki köyün adıdır. Bu köylerin de vergisi Mügatie şeklinde Megil'e ve onun babası Ebudulef'e verildiğinden, birisine Zezi-Megil, diğerine ise Zezi-Ebudulef diyorlardı.

Kitaplarda, Versincan, Gasem ve Güzeşt adlı yerleşim bölgeleri hakkında hiçbir şey yazılmamıştır. Ancak, anlaşıldığına göre bu üç yerleşim bölgesi, İsfahan ile Seymere arasında bulunmaktadır. Yazarın kendisi de Hurremabad'ı "Seymere" toprağı olarak açıklamıştır. Tahran bölgesinde Kuhdeşt adlı bir kasaba vardır. Bu, adı geçen eski Güzeşt olabilir.

Seymere, dağlık bölge ile Huzistan arasında bugünkü Loristan'ın Mehircan Gezeg arazisinde bulunan bir kentmiş. Şimdi bu kentin yerinde, küçük bir köy vardır. Bu kent ile bugünkü Tahran arasında bir köprü kurulmuştur ki, onun da kalıntıları hâlâ duruyor ve geçmişte ona büyük önem veriyorlarmış.

Sirvan, dağlık bölgede yerleşmiş bulunan bir kentmiş. Masobzan ülkesinin hakimi orada otururdu. Erivcan da, metinden anlaşıldığı gibi, aynı bölgedeymiş. Masobzan, Mehrcan Gezeg, Sirvan ve Seymere ile komşu bir bölgeymiş. Erivcan da onun kentlerin-

---

(*) Muka'taa: Bir yerin (köy, kent ya da bölgenin) diğer yerlerden ayrılarak, vergisinin belirli miktarda bir para olarak (maaş gibi) belirli bir kişiye verilmesi. O dönemin yüksek aristokrasisi ticaret, tefecilik ve gayrimenkul spekülasyonu yapıyor, muka'taa denilen devlet tekellerinin ihale ve işletilmesine katılıyordu.M.A.

den birisiydi. Erivcan, Hulvag'dan Hemedan'a giden yolun üstünde, düzlük bir yerde yerleşmiş bulunuyordu. Mah-Kufe, İran'ın batı bölgelerinden birisiydi. Mah-Kufe'nin iki merkezi kenti vardı: Birisi Dinever kenti, diğeri ise şimdiki Kirmanşahmış ki, onun adını Geremsin, Germasin ve bazen de Germisin şeklinde yazmışlar.

Mah-Basra, onun güneyinde olan bir bölgeymiş. Nihavend ve Brucird kentleri, bu bölgenin iki ayrı merkezi kenti sayılırdı.

Mah-Kufe ve Mah-Basra Sözcüklerindeki "Mah" öneki ve hatta "Masobzan" sözcüğündeki " Ma" öneki gösteriyor ki, bunlar "Mad" sözcüğünün İslam döneminde kullanılan şeklidir. "Mad" sözcüğü ise vaktiyle bu bölgelerde yaşayan Madlardan (Medyalılardan) kalmıştır.

BABEK VE ONUN VATANI

İran'da mezhep sahipleri içerisinde Babek Hurremdin'den başka, bir Babek daha yaşamıştır. Bazı yazarlar, bu iki Babek'i birbiriyle karıştırmışlardır. İbn-en-Nedim, "El-Fihrist" adlı kitabında, ikinci Babek hakkında şöyle yazıyor: "Hulaniye-Melihi, Hulani'nin yandaşları demektir. O, Behram'ın oğlu Babek'in öğrencisiydi. Babek ise, Şili'nin öğrencisiydi. O, Şili ile arkadaştı; Yahudi dinine tapınırdı."

Babek Hurremdin'in hükümran olduğu ve kendi mezhebini yaydığı yer, bugünkü İran'ın kuzeybatısında bulunan geniş bir ülkedir. Bu arazinin bir kısmı halen İran Azerbaycan'ı arazisi, diğer kısmı ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'dir ki, eski zamanlarda oraya daha çok, Arran derlerdi. Çok eski zamanlarda Arya ırkından ibaret bir kabile, bu arazide yaşarmış. İran'lılar bunlara, "Alan" ve "Alani" diyorlardı. Bu sözü, eski Avrupa dillerinde özellikle Yunan dilinde "Alban", ülkelerini ise "Albanya" şeklinde kaydetmişler. Görece yakın dönemlerde "Alan" sözcüğü, İran dil-

lerinde "Arran" şeklinde yazılmıştır. Araplar oraya gittiklerinde önce bu yerin adını "Elran" olarak kaydetmişler, daha sonraları ise "R" harfine vurgu yaparak bu harfi ikiye çıkarıp "Arran" olarak telaffuz etmişler. Çağdaş dönemde Avrupalılar, Adriyatik Denizi'nin Güney batı sahillerinde yaşayan Arnavutların ülkesine "Albanya" demişler

Önceleri Arran arazisini, Kuzeydoğudan Derbend'e, Batıdan Tiflis'e, Güney ve Güneybatı'dan Kür Çayı'na kavuşan bir bölge olarak tanırlardı. Bu yerin sınırı, Babek döneminde de böyleydi. Sonraki dönemlerde Arran'ı, Şirvan ve İran Azerbaycan'ı yani Kür ile Aras çayları arasında bulunan bir bölge olarak tanıyorlardı. Bu bölgenin başkenti, İslam'dan önce, önceleri Kevalek olmuş, Araplar ise ona, Gebele adını vermişler. Bu yer, Kafkas'ın en büyük kenti sayılırdı. Sonraları Arran'ın üstünlüğü, Piruzabad kentine geçti. Araplar bu kenti "Berde" ve "Berdee" olarak adlandırıyorlardı. Bu kent, Arapların "Sersur" şeklinde yazdıkları, Terter Çayı'nın Kür Çayı'na döküldüğü noktaya yakın bir yerde kurulmuştu.

Hicri 4.yy. a kadar Berde etrafında Arran ya da Alan dilinde konuşurlardı. Bu bölgede Hristiyan dinine inanıyorlardı.

Ayrıca, Guba kentinin, yaklaşık 25 km. güneydoğusunda hâlâ kalıntıları duran Gabran ve bugün Nuha olarak adlandırılan Şeki kentleri halkının çoğu Hristiyandılar.

Araplar Arran arazisine, Osman İbn Affan'ın Halifeliği (223-35 yani 643/44-655/56) döncminde gelmeye başladılar. Salman İbn-Rabie Bahili, bu ülkeyi fethetmeye tayin edildi. Ancak, Arran'ın komşusu olan Hazar Türkleri, birkaç kez buraya hücum ederek, hilafetin ordularını darmadağın ettiler. Arran'da Araplar tarafından çıkarılan ilk sikkenin (madeni para) tarihi, Hicri 90 yılını gösteriyor.

Hilafet zamanı Araplar, Arran toprağını, Kafkasya'da fethettikleri başka bölgelerle birleştirerek, ona, "Erminiyye", yani Ermenis-

tan adı verdiler.(*) O vilayetin merkezi, çoğu zaman bu bölgenin en büyük kenti sayılan Berde olmuştur. İslamdan önce, Alanların bir hanedanı bu arazide hükümran olmuş, bir süre sonraysa ortadan kalkmıştır.

Miladi 16.yy.'ın sonlarında bu ülkenin hükümdarlığını ele alan İran hükümdarlarından Mehregan hanedanı, Hıristiyan dinini kabul etti. Denildiğine göre, bu hanedan, güya bu ülkenin sadece bir bölümüne hükümranlık etmiştir. Onların haleflerine, İslam döneminde İranşah diyorlardı. Komşuları olan Şirvan padişahlarının lakabı ise Şirvanşah idi. Şirvan bölgesi, Kür çayı ile Hazar denizi arasındaydı. İranşahlara, Hıristiyan dininde almış oldukları mevkilere göre, onlara "Arran Patriki" de diyorlardı. Mehregan hanedanının Varaz-Tirdat adlı sonuncu padişahı, akrabalarından biri tarafından güya 206 (821-822) yılında öldürülmüş ve böylelikle de bu hanedan ortadan kalkmıştır.

Babek'in vatanı, Güney tarafından Erdebil ile Merend'e, Doğu tarafından Hazar denizine, Şamalhı ve Şirvan'a, Kuzeyden Muğan ovası ile Muğan'a ve Aras çayı sahiline, Batıdan ise Culfa, Nahcıvan ve Merend bölgelerine ulaşıyordu. Bir başka deyimle, şimdiki Erdebil, Muğan ve Aras ovalarını, Ordubad, Culfa, Nahcıvan ve Merend bölgelerini kapsıyordu.

Babek'in yaşadığı yer, Savalan Dağının Kuzey bölgesindeydi. Yollarının ulaşım açısından zorluğu, havasının soğukluğu ve dağlarının yüksekliği nedeniyle, uzun süre kimse onlara (Babek'e) el uzatamamıştı. 30 yıldan fazla bir süre boyunca, Hurremilerle savaşmaya gönderilen ordu birlikleri hiçbir şey yapamadı. Nihayet, ihanet yoluyla ona (Babek'e) ulaşabildiler.

(*) Böylece anlaşılıyor ki, sadece Araplar bu toprakları Ermenistan olarak adlandırmıştır. Aslındaysa, tarihi Ermenistan, Akdeniz denizinin sahillerindeki (Kilikya) topraklarındadır. Arran arazisinin ise, tarihi Ermenistan'la hiçbir ilgisi yoktur. Ermeni tarihçileri yalnız buradan hareketle, tarihimizi tahrif ediyorlar. Çağdaş tarihçilerin başlıca görevi şundan ibarettir ki, onlar ilk önce Arap kaynaklarında rastladıkları "Ermeni" adı altında kimlerin olduğunu açıklığa kavuşturmalı, bu ad altında hangi etnik mensubiyetin olduğunu açığa çıkarmalıdırlar. Eğer bu fikri çağdaş dönemle ilişkilendirirsek, görürüz ki, "Amerikalı" kavramı İrlandalı, Alman, İspanyol, Hintli, Rus ve bütün dünya uluslarının temsilcilerini kapsıyor. Yayınevinin Notu.

O zamanın tarihçileri, Babek'in yaşadığı yerin Bezz dağı olduğunu kaydetmişlerdir. Bazıları bu sözü, ikilik bildiren "Eyn" eki ile Bezzeyn şeklinde de yazmışlardır. Buradan da anlaşılıyor ki, bu adda birbirine yakın iki yerleşim bölgesi varmış. Olasıdır ki, Bezz-Bezzeyn dağlığı, Muğan ovasının (şimdiki Muğan'ın) güneyinde olan aynı dağlık bölgeymiş.

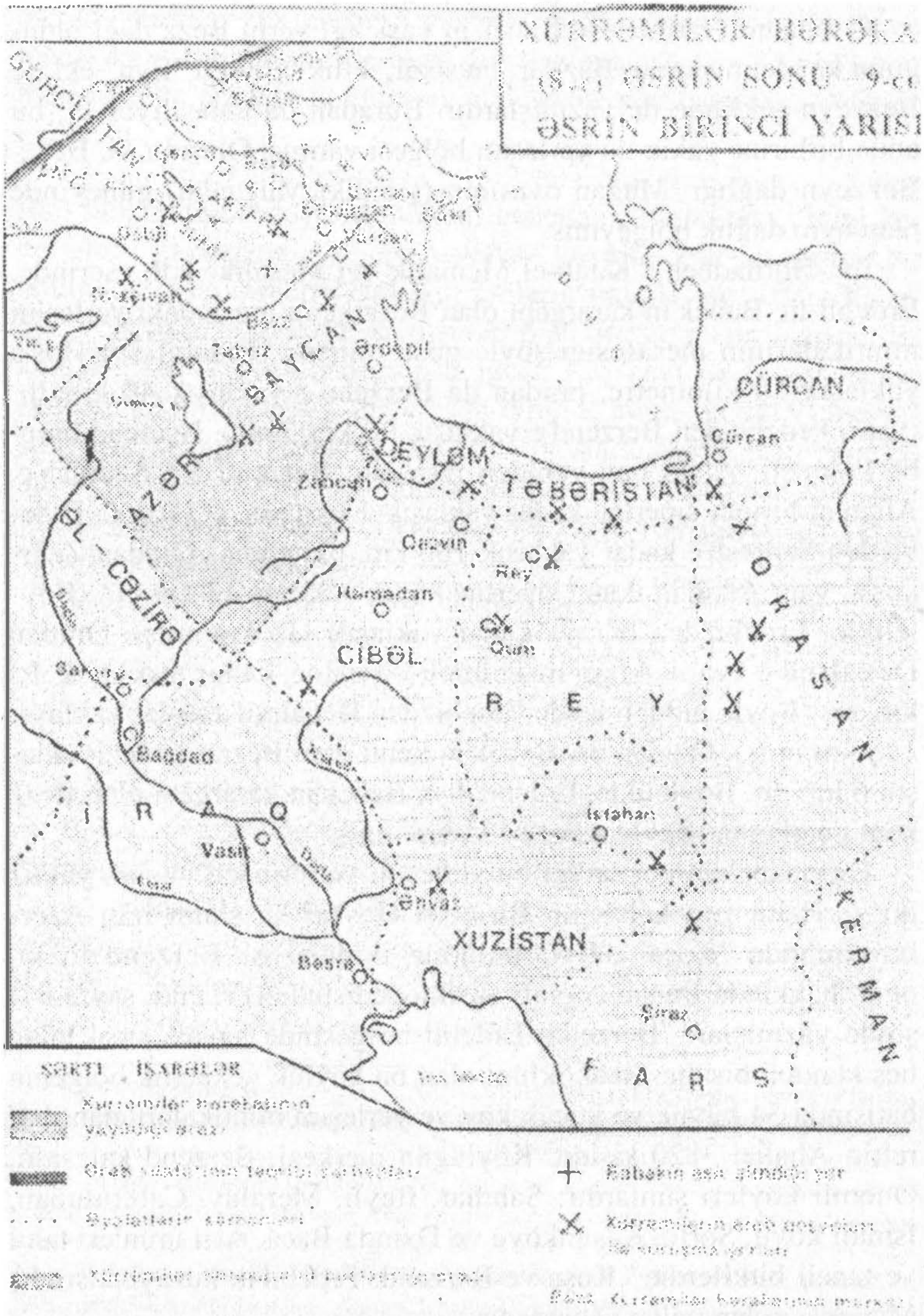
İbn-Hordadbeh, "Kitab-el Memalik vel Mesalik" adlı eserinde, Erdebil ile Babek'in karargâhı olan Bezz kenti arasındaki yerleşim mıntıkalarının mesafesini şöyle göstermiştir: "Erdebil'den Hoş'a yaklaşık 50 kilometre, oradan da Berzend'e yaklaşık 40 km.dir. (yani, Erdebil'den Berzend'e yaklaşık 90 km. imiş). Berzend harabe kalmıştı. Afşin onu yeniden inşa etti. Berzend'den Sadresb'e, Afşin'in birinci siperine kadar yaklaşık 13 km.dir. (O halde, Erdebil'den Sadresb'e kadar yaklaşık 100 km. olmalıdır.) Oradan Zehrkoş'a, yani Afşin'in ikinci siperine kadar yaklaşık 13 km.dir. (Böylelikle, Erdebil'den buraya kadar yaklaşık 115 km.imiş). Oradan Devalrud'a, yani Afşin'in üçüncü siperine kadar yaklaşık 13 km.dir. (Böyle olduğu halde Erdebil'den Devalrud'a kadar yaklaşık 128 km.imiş). Oradan da, Babek'in kenti olan Bezz'e kadar, yaklaşık 6 km.dir. Böylelikle, Erdebil'den, Babek'in karargâhı olan Bezz kentine olan uzaklık yaklaşık 135 km. imiş.

Hordadbeh'in gösterdiği bu yerleşim yerlerinden bugün, yalnız iki yerleşim yeri kalmıştır. Birincisi Hoş'tur ki, şimdi İran Azerbaycan'ında "Koşa" adıyla ünlüdür, ikincisi ise Berzend'dir ki, onun hakkında İran'ın coğrafi ansiklopedisinde (IV. cild, sayfa 87) şöyle yazmışlar: "Berzend, Erdebil bölgesinde havası sıcak olan beş kentten biridir. Sıcak iklimi olan bu köylük ve dağlık bölgenin batısında 34 büyük ve küçük köy ve yerleşim mıntıkalarından ibarettir. Ahalisi 3820 kişidir. Köylüğün merkezi, Berzend kalesidir. Önemli köyleri şunlardır: Şahmar, Beyli, Meraluy, Caferuluhan, İsmail köyü, Şorfe, Kasımköyü ve Damda-Baca. Asıl ürünleri tahıl ve taneli bitkilerdir." Koşa ve Berzend, Erdebil'in kuzeybatısında, Muğan'a giden yolun üstündedir.

XƏRƏMİLƏR HƏRƏKA

(X əsrin sonu – 9-cu

əsrin birinci yarısı

Denildiğine göre, günümüzde gerek Bezz kenti, gerekse Bezz ve Bezzeyn dağlık bölgesinden bir eser bile kalmamıştır. Bezz bölgesi, Muğan'ın şimdiki güney bölgesidir ki, Aras çayı onun içinden akıyor. Mesudi'nin dediği gibi, "Aras çayı, Azerbaycan'da, Babek Hurremi'nin vatanı olan Bezzeyn kentlerinin içinde akıyor." Yalnız önemli olan bir nokta da şudur ki; Arap tarihçileri, Aras'ı "Eresi" ve birçok yerde de "Er-res" olarak yazmışlardır.

Yakut, "Mu'cem-el Buldan" adlı eserinde, "Bezz" sözcüğü hakkında şöyle yazıyor: "Bezz, Azerbaycan'la Arran arasında bir bölgedir. Babek Hurremi de, Mu'tesim döneminde orada isyan etmiştir."

Şair Miser demiştir ki: Bezz takriben 30 bin metrekare bir yerdir. Diyorlar ki, orası öyle bir şahsın karargâhıdır ki, her kim Allah'a dua ederse, o şahıs, onun duasını kabul edip, isteğini yerine getirir, Ondan biraz aşağıda, büyük bir çay akıyor; ağır sıtması olanlar bu çayda yıkansalar iyileşirler. Onun yanından Aras çayı geçiyor. Dünyada benzeri görülmemiş güzel narı olur. İyi inciri ve öyle bir üzümü var ki, onu tandırda kurutmak lazımdır. Çünkü bu ülkeyi her zaman bulut kaplıyor ve güneşin ışığı oraya düşüyor. Oranın halkı suyun içerisinde kırmızı altın parçacıkları buluyorlar. Kadınlar onu içip, perhiz yapsalar, kilo alırlar.

Yakut, "Mu'cem-el Buldan" ın başka bir yerinde, "Ebreştevim" sözcüğü hakkında şöyle yazıyor: "Azerbaycan'da, Muğan'a kadar uzanan Bezz, bir dağdır ki Babek Hurremi orada yaşamıştır."

İstehri, "Suvar-el-Egalim" adlı eserinde, Berzend'i, Azerbaycan kentleri arasına koymuş ve başka bir yerde, Berzend ile Erdebil arasındaki mesafeyi, 100 km. olarak göstermiştir. O, başka bir yerde "Arran'ın sınırı, Derbend'den Tiflis'e kadardır" diyor. Sonra o yine diyor ki: "Erdebil'in ağırlık ölçüsü, Şiraz'ınki gibi 1040 dirhemdir. (3210 gr.) Farkı yalnızca şudur ki, Şiraz'da "men", Erdebil'de ise "retl" diyorlar. Debil'de ve onun çevresinde yaşayan halk Ermenice, Berde bölgesindeyse Arran dilinde konuşurlar. Azerbaycan, Arran'da sadece altın ve gümüş para kullanılır."

İbn-Vazch Yakıbi, "Kitab-el Buldan" adlı eserinde yazıyor ki. Azerbaycan'ın kent ve bölgelerinde yaşayan halk, Babek'in bulunduğu Bezz kenti halkından olan eski Azeri ve Cavidanilerden ibarettir. Sonra Araplar oraya, akın akın geldiler, 22 yılında orayı fethettiler. Affan oğlu Osman'ın halifeliği döneminde, Mugire İbn-Şabe Sağefi orayı fethetti. O yerin haracı 4000-1000 dirhem idi. (12 kg.-3 kg.). Bu parayı bir yıl arttırıp, öteki yıl ise eksiltiyorlardı.

Başka bir yerde, Azerbaycan'ın alanı hakkında diyor ki: "Erdebil'den, Azerbaycan'ın bölgelerinden biri olan Berzend'e kadar 3 günlük yol vardır; Berzend'den, Azerbaycan'ın Versan kentine, Versan'dan Beylegan'a, Beylegan'dan da Azerbaycan'ın en yüksek kentlerinden olan Marağa'ya gidiyorlar."

Buradan anlaşılıyor ki, Berzend, Marağa'dan Erdebil'e giden yolun üstündeymiş.

İbn-el-Fakih, "Kitab-el-Buldan" adlı eserinde Mu'tesim'in fetihlerinden sözederken şöyle diyor: " O, üç büyük galibiyet elde etmiştir. Bunlardan birisi, Babek üzerinde alınan galibiyet idi... O, öyle bir Babek'tir ki, orduları yendi, komutanları öldürdü, kentleri harabeye çevirdi, halkın yüreğine korku saldı. Onu (Babek'i) tutsak aldılar, öldürdüler ve Mazyar'ın yanında darağacına astılar."

Aynı yazar başka bir yerde, Azerbaycan hakkında yazıyor ki: "Berzend bir köydü. Afşin, Babek ile savaşırken, orayı ordusu için konaklama yeri yaptı, orada kale ve binalar inşa etti. Reşid'in halifeliği zamanında, Huzeyme İbn-Hazm, Ermeniyye ve Azerbaycan'ın hakimi oldu, orada kaleler yaptı, setler çekti, kentler kurdu; oraya çokca ordu topladı. Babek, Ermeniyye'ye geldiğinde, halk oraya kaçıp, kalelere sığındı."

Başka bir yerde, Taberistan hakkında şöyle diyor: "Taberistan; Deylem'e, Gazvin'e, Derbend'e ve Babek'in kentlerine sınırdır. Oranın halkı korkaktır. Müslümanları kuvvetli gördüğünde Müslümanla, düşmanı kuvvetli gördüğünde ise, düşmanla dost oluyorlar. Ayrıca, orada bir dağ vardır ki, o, Gazvin'e ve Babek'in kentlerine kadar uzanır, oranın uzaklığı 130 km.dir."

Yazar başka bir yerde, Babek'in Samara'da asıldığı yeri şöyle tasvir ediyor: "Bir sazlığın kenarında, Meclisi-Şürte karşısındadır." "Meclisi-Şürte bizim deyimimizle kalebeyi ve kent yönetimi binası demektir. Aynı yazar başka bir yerde, Berzend'i ve Bezz'i Azerbaycan'ın kentlerinden sayıyor.

İbn-Hevkal, "Suret-el-Arz" adlı eserinde diyor ki: "Erran (Arran) toprağının sınırı, Aras Çayı'nın aşağı taraflarından başlıyor ki, onun kenarında Versan kenti bulunmaktadır. Versan'ın sağ tarafında, çayın yakınlarında Berzend kenti vardır. Berde'den Berzen'e giden yol, buradan sonra Erdebil'e, Miyan'aya, Hunc'a ve Zencan'a gidiyor."

Yazar başka bir yerde Azerbaycan'ın yolları hakkında şöyle yazıyor: "Versan'dan Belhab'a kadar, 50 km. dir. Belhab çok ahalisi olan bir köydür, konuklara mahsus kervansarayları, evleri vardır. Belhab'dan, Beylegan'ın yakınlarında olan Berzend kentine kadar 45 km. dir. Berzend'den Erdebil'e ise yaklaşık 100 km. yol var. Bu yolun sağında ve solunda, birbirine yakın köyler, evler göze çarpıyor."

Mukaddesi, "Ehsen-el-Tegasim" adlı eserinde, Berzend'i Azerbaycan kentlerinden sayarak, Versan'ın, Muğan'ın ve Berzend'in adını hep birlikte anıyor. Aynı yazar, başka bir yerde diyor ki: "Berzend küçük bir kenttir. Ermeniler buraya alışverişe geliyorlardı ve Berzend bu bölgenin limanıdır. Havası, suyu güzeldir."

"Hudud-el-Alem" adlı eserin yazarı, bu bölgeler hakkında şöyle yazıyor: "Berzend sefalı ve mamur bir kenttir. Akarsuları ve bolca ekini vardır, burada kadifelik parça dokuyorlar. Muğan bir kenttir. Bu kentin bir bölgesi, deniz kenarında yerleşmiştir. Muğan bölgesinde iki başka kent de vardır ki, bunlara da Muğan deniliyor. Bu yerlerde bitki çoktur. Çokça çuval, kilim dokunuyor. Versan oldukça bereketli bir kenttir, burada çok kaliteli halılar ve namazlıklar dokunuyor. Gösterdiğimiz bu kentler Azerbaycan'dadır."

Hamdullah Mustavfi, "Nüzhet-el Kulûb" adlı eserinin, "Tumani-Erdebil" bölümünde yazıyor ki: "Babek Hurremdin'e karşı olan Şeydan kalesi, Erdebil dağının Cilan'a doğru giden tarafındadır."

Babek'e bağlı olan yerler hakkında, eski coğrafya kitaplarında verilen bilgilerden anlaşılıyor ki, Berzend'den Erdebil'e kadar yaklaşık 90-100 km. yol varmış ve bu mesafeyi 3 günde giderlermiş.

Böylelikle Bezz bölgesi; Bezz kenti, Bezz dağı veya Bezzeyn, şimdiki Talış bölgesinin yakınlarında olan Muğan ovasının doğusunda ve Hazar denizinin batı sahillerinde bulunmaktadır.

Ancak, daha önce de kaydettiğimiz gibi Babek, bir yandan Erdebil ve Merend'e, öte yandan Şamahı ve Şirvan'a, diğer bir yandan ise, Ordubad ve Culfa'ya kadar uzanan geniş bir araziyi elinde tutarak, bugünkü batı ve merkezi Azerbaycan'ın bir bölümünü ve eski Arran'ın güneybatı tarafını kapsayan bir ülkede hükümran olmuş ve kendi mezhebini bu yerlerde yaymıştır.

BABEK'İN HÜKÜMRANLIĞI

Tarihçilerin yazdığına göre, Babek bu ülkede, genel olarak 20 yıl hükümranlık yapmıştır. Taberi ise, 30 yıl olarak kaydediyor.

Hurremilerin yürüttükleri savaş dönemi, dakik hesaba göre 61 yıl sürmüştür. Çünkü Hurremiler, 162 (778-779) yılında başkaldırmıştır. Babek ise, 223 (837-838) yılında esir düşerek, öldürülmüştür. Me'mun ve Mu'tesim, Hurremileri yok etmek için çok uğraşmış ve 39 yıl süresince, defalarca Hurremilerin savaşına çokça ordu birlikleri göndermişlerdir. Bu sürede, Bağdad Sarayının anlı şanlı ordu komutanları, herbiri kendi sırası geldiğinde Hurremilerle savaşmış, sonuçtaysa hiçbir başarı elde edemeden geri dönmüşlerdir. Bazıları da savaş alanında ölmüştür.

Bütün bu ordu komutanlarının, Babek savaşında maruz kaldıkları başarısızlığın görünen (dışsal) nedeni, Savalan dağlarının ve bunun yanı sıra Azerbaycan'ın doğusundaki yolların dar ve ulaşım açısından zor olması ve o yerlerin şiddetli soğuğu ile açıklanıyor. Ancak, işin içyüzünü tahlil edersek, bunun asıl nedeninin, yani Babek'in başarısının ve onun düşmanlarının başarısızlığının nedenini, Azerbaycan halkının birliğinde, Arap istilacılarına ve onların haki-

miyetine katlanamamasında aramak gerektiği anlaşılacaktır. Babek'in hükümranlığına ve onun elde ettiği başarıya, Azerbaycanlıların Araplara karşı yürüttükleri ulusal bağımsızlık mücadelesi olarak bakılmalıdır.

Ebu-Ali Bal'emi, "Tarihi-Taberi'nin" tercümesinde, Babek hareketinin nedeni hakkında şöyle yazıyor: "Bu Babek öyle bir adamdır ki, Hurremdini onun zamanında ortaya çıktı. Onun mezhebi, dinsiz mezhebiydi. Onun amacı, İslam dininin yayılmasını engellemekten O, hurma ağacını, zinayı ve istediği şeyleri helâl etmekten başka bir şey değildi. O, İslam dininde haram olan bütün işleri helâl saydı. O, Allah'ı ve peygamberi inkâr etti. Halk arasında Emr ve nehyi (kötülükten sakınma, iyiliğe yönelme çağrısı) yok etti. Birçok Ermeni ve Azerbaycanlıyı öldürdü. O, halkı kafir olmaya davet ediyordu. Müslümanları ve sultanın ordularını kılıçtan geçiriyordu. Böylelikle Babek, 30 yıl kendi ülküsünü sürdürdü ve bu süre içerisinde çok insan öldürdü. Babek'in uzun süre yaşamasının nedeni şuydu ki, bilimden yoksun gençler, köylüler ve varsıllar İslam dininin namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, gusül abdesti almak ve kurban kesmek gibi ileri sürdüğü birtakım görevleri, ağır ve dayanılmaz sayıyor ve tersine, şarap içmeyi, zina etmeyi ve bunun gibi şeriat tarafından yasak edilmiş diğer eylemleri beğeniyorlardı. Babek de sırf bu yolda, bu doğrultuda işler yaptı. Onlar, böyle işlerin Babek mezhebinde helâl olduğunu gördüklerinde, onu kabul ettiler ve Babek'in tebası çoğaldı. Babek'in uzun süre sağ kalmasının diğer nedeni de şuydu ki; sultanın ordusu, defalarca Babek'e yenilmişti. Onun sığındığı yer, Azerbaycan'ın dağlarıydı. Bu dağların yolları, ulaşım açısından çok zor ve geçilmezdi. Yüz tane piyade yol üstünde dursaydı, yüzbin atlı oradan geçemezdi. Dağları, geçitleri aşmak çok zordu. O, dağların arasında set çektirmişti ki, ona Bezz diyorlardı. Orada güvenlikte otururdu. Ordu geldiğinde dağların etrafını sarardı, ancak ona ulaşamazdı. O ise hep oradaydı. Bir süre geçtikten sonra ordu, onun orada olmadığından emin olur, rehavete kapılırdı. Babek'in ordusu, gafleten baskın ya-

pardı. İslam ordusu ansızın baskına uğrar, birçok insan ölürdü. Sultan, binbir zahmetle yeniden ordu toplayarak, savaşa gönderirdi. Bu şekilde 20 yıl geçti. Bu süreçte dağlarda yaşayan insanlar, köyler ve başkaları Babek'e tabiydiler. Bunların bir kısmı yürekten, bir kısmı da korkudan itaat ediyordu."

Genellikle İslam döneminde eser yazan Fars veya Arap tarihçileri, İran halkının toplumsal ve siyasi önderlerinden kim olursa olsun, Araplara karşı başkaldırdığında, onun asıl amacını ve hareketinin içeriğini düşünememişlerdir. Bu nedenle de, o harekete önderlik edenleri bedmezhep (sapkın), dinsiz, kâfir, zındık olarak adlandırmış ve onların muhterem adını ve aziz hatırasını çirkin suçlama ve iftiralarla karalamış, onların amaçlarını yalanlarla tahrif etmişlerdir.

Babek Hurremdin için de aynı yola başvurmuşlardır. Ancak biz, içinde bulunduğumuz koşullarda, yani hilafete körü körüne tapınmaktan ve yabancı işgalcilere tahammül etmekten kurtulduğumuz bir devirde, kendi ülkemizin tarihine dikkat ve hakikat gözüyle baktığımızda, İran'ın bu büyük şahsiyetlerinin, ülkeyi yabancıların pençesinden kurtarmaktan başka amaçlarının olmadığını görüyoruz. Dedelerimizin tarihinde gördüğümüz bu ardı arkası kesilmez devrimlerin, özellikle Arapların İran'ı istila ettikleri ilk üç yüzyıl süresince başlatılan bağımsızlık hareketinin başlıca amacı, İran'ı bu esaret zincirinden kurtarmak olmuştur. Kuşkusuz ki bu kahramanlar, İslam dönemindeki İran'ın Kawaları, Zaloğlu Rüstemleriydiler.

Hurremilerin başkaldırdığı 162 (778-779) yılından, Babek'in öldürüldüğü 223 (837-838) yılına kadar, Azerbaycan'ın bu yiğit oğulları, Bağdad'ın devlet başkanlarıyla sürekli vuruşmuşlardır. Onlar, 217 (832) yılında, Me'mun'un gönderdiği askerlerle, 223 yılına kadar ise Mu'tesim'in orduları ile savaşmışlardır.

"Mücmeli-Fesih"in yazarı, Hurremilerin, ilk kez 162 (778-779) yılında isyan ettiklerini kaydederek diyor ki: "Hurremiler ilk kez İsfahan'da isyan ettiler. Batıniler de onlara katıldı. Onlar, bu tarihten 300 (912-913) yılına kadar çokça insan öldürdüler."

Anlaşılıyor ki, İran'da Hurremiler, ilk kez 162 yılında, İsfahan etrafında başkaldırmışlar. Ondan 30 yıl sonra, yani 192 (807-808) yılında ise, Azerbaycan Hurremileri isyan etmişler. Dokuz yıl geçtikten sonra yani 201 (816-817) yılında, Babek, onların başkanı sıfatıyla ortaya çıkmıştır. Böylelikle, güya ilk dokuz yıl, yani 192-201 yılları arası, yukarıda adını andığımız Şehrek oğlu Cavidan'ın başkanlık dönemi olmuştur. Ondan sonra, 228 (837-838) yılına kadar Babek, onlara 22 yıl başkanlık etmiştir.

Taberi, onların bütün hükümranlığını 30 yıl olarak kaydederken, bu hareketi, Cavidan 'ın başkaldırdığı yıldan hesaplıyor. Diğer tarihçiler ise, "Hurremiler 20 yıl hükümranlık yapmışlardır" derlerken, bu harekete Babek'in önderlik ettiği dönemi dikkate almışlardır.

Böylelikle takriben açıklığa kavuşuyor ki, Hurremiler önce İsfahan bölgelerinde ortaya çıkmış ve sonraları ise halifelerin baskısı sonucunda, ya tamamiyle İsfahan arazisinden kaçıp Azerbaycan'ın bu yerlerine, Savalan dağlarına sığınmış, ya da onlardan bir kısmı o bölgeye gidip, oranın halkını kendi mezheplerine çekmişler.

Bilindiği gibi, Beni Abbas halifeleri içerisinde, Me'mun, görece yumuşak ve İranlıları yola getiren bir insandı. Onun annesi İranlı kızıydı. Sarayının büyük adamları da İranlıydılar. Bu nedenle, onları o kadar da sıkıştırmıyorlardı. Kuşkusuz ki, Me'mun'un diğer Beni Abbas halifelerinden üstünlüğü, nefsinin temizliğinde, merhametliliğinde, emrindekilerle iyi arkadaşlık yapmasındaydı. Haksız yere kan dökmekle ve merhametsizlikle rezil olmuş bu hanedanlığın diğer üyelerinin tersine, O, böyle işlerden çekinirdi. Annesi, Horasan'ın Badğeys topluluğundan, Meracil adlı İranlı bir kadındı. O, İranlıların yiğitliği ve çabası sonucunda, kardeşi Emin'e galip gelip kendisi halife oldu. Onun sarayında, Sehl'in oğulları Fazıl ve Hasan, Ahmet İbn-Ebi-Halit Ahval ve Hüseyin İbn Museb'in ailesi, yani Tahir ve onun kardeşlerinin oğulları gibi, devlet işlerini idare eden şahsiyetler de akıllı, vatandaşlarının haline üzülen, baba-dede yurtlarını seven İranlılardı. Onlar, Me'mun'u da bu özelliklerle terbiye etmişlerdi.

Aksine, Mu'tesim iş başına geçer geçmez, siyaset büsbütün değiştirildi. Aşnas, İtah ve Büyük Boğa gibi Hazar Türklerinin önderleri, saraya gidip gelmeye başladılar. Barmeki hanedanının, Bağdad idaresinde olan İranlılar arasında kurduğu birlik ve samimiyet, çok geçmeden ortadan kalktı ve zıtlığa dönüştü; Afşin ile Tahiriler arasında şiddetli rekabet başladı.

Afşin Hıdır İbn-Kavus, İranlı bir şehzadeydi. Onu, Maveraünnehr'deki İsrevşene kentinde esir alıp, Bağdad'a götürmüşlerdi. Afşin, İranlı olması itibarıyla atalarının mezhebinde sağlamdı. Hatta bir rivayete göre, O, Mani dinine inanıyordu. O, Bağdad'da yaşadığı süre içerisinde, her zaman kendi vatanını düşünüyordu. Ana yurdundan uzak kaldığı için çok sıkılıyordu. O, Horasan'a ve Maveraünnehr'e ulaşmak ve dedelerinin toprağını ele geçirmek istiyordu. Ancak Horasan'ın hakimi Abdullah İbn-Tahir, Afşin'in bu düşüncesine engel oluyordu. Öte yandan, onun babasının amcası oğlu Bağdad Emiri (yöneticisi) ve Mu'tesim sarayının en nüfuzlu şahsiyetlerinden sayılan İshak İbn-İbrahim İbn- Museb de, Afşin'in güçlü rakiplerinden birisi sayılıyordu.

Afşin, Tahirilerle işbirliği içinde olmayan diğer İranlı unsurları, kendi yanına çekme düşüncesine kapıldı. Bu amaçla, bir yandan Babek Hurremdin'le, diğer yandan Taberistan valisi Karun'un oğlu Mazyar ile birleşerek, onları Tahirilere karşı kışkırttı. Muhammed İbn-Hamid Tusi, Yahya İbn-Maaz, İsa İbn-Muhammed İbn-Ebi Halid, Ali İbn-Sadaka ve Ali İbn-Hişam gibi Bağdad'da yaşayan diğer nüfuzlu İranlılar, bazen Tahirilere, bazen de Afşin'e yakınlık gösteriyorlardı. Bu nedenle de, Bağdad sarayında İranlılar arasında olan birlik ve dostluk ortadan kalkıp, çekişmeye, ihtilafa dönüştü. Böylelikle, bir yandan Tahiriler, bir yandan Afşin, öte yandan da Saray Türkleri birbirleriyle çekişiyorlardı. Bu olaylardan İranlılara çok zarar dokundu. İranlılar arasında düşmanlık yarattığından, Araplar onlara galip geldi; halife de bu çekişmeden yararlanıyordu.

BABEK'İN SAVAŞLARI

İbn-Vazeh Yakubi, tarih kitabında, Mu'tesim döneminde cereyan eden olaylardan söz ederken şöyle diyor: "Babek'in hareketi gittikçe gelişti. Muhammed İbn-Beis de Babek ile arkadaştı. Merend'in valisi İsmet-el-Kürdi de, onun yolunu tutmuştu. Mu'tesim o yerin hakimi olan İshak İbn-İbrahim'in kardeşi Tahir İbn-İbrahim'i, onlarla savaşmaya gönderdi. Tahir oraya vardığında, İbn-Beis, Mu'tesim'e, "Onun emrini yerine getirmeye hazır olduğunu, ancak Babek ve onun adamlarını ortadan kaldırmak için tedbirler aldığını" yazılı olarak bildirdi. Sonra Merend valisi İsmet-el-Kürdi'ye karşı da hile yaparak, onun kızını alıp Merend'e gitti. Sonra onu kendi sarayına davet etti. Onu, arkadaşlarıyla birlikte içirip, sarhoş etti. Gece olduğunda onları "Şahı" denilen kendi kalelerinden birisine götürdü. Sonra onları Mu'tesim'e gönderdi. Mu'tesim de onu bağışladı, hatta armağan da verdi. Bütün bunlar şu nedenleydi ki, o, Tahir İbn-İbrahim'i durumdan haberdar etmişti, onları göndermek için ona ulaşım aracı ve silah vermek istiyordu. Tahir de bu işi yaptı. Onları Mu'tesim'e gönderip, durumu olduğu gibi ona yazdı. Mu'tesim, İshak'a kızarak dedi ki; "Senin kardeşin hiçbir şey yapamıyor. İbn-Beis'den başka iş yapan yoktur." Sonra o, İsrevşeneli Afşin Hıdır İbn-Kavus'a çokça silah ve para verip oraya gönderdi ve onu bütün o yerlerin hakimi tayin etti. Afşin dağlara vardığında, oranın ordu ve komutanlarını kendisiyle birlikte götürdü. Onunla Babek arasında birçok kez vuruşma oldu. Onun ordusu, Berzend adlı bir yerdeydi. O, bu yerden Sadresb adlı bir yere gitti, orada da kışa kadar vuruştu. Çok kar yağdı. Sadresb'i birisine emanet bırakıp, Berzend'e döndü. Bir süre o ülkede dolaştıktan sonra, Druzalrud'a (başkaları bu yerin adını Devalrud olarak kaydetmişlerdir) giderek, orada hendek kazdırdı, setler çektirip pusuya yattı. 223 (836-837) yılının Ramazan (Eylül) ayının bitmesine dokuz gün kala Perşembe günü Bezz'e gitti. Bu arada, Babek ona adam göndererek, onunla konuşmak istediğini bildirdi. O da kabul etti. Onların

arasında bir çay vardı. Afşin, onun emniyette olacağına söz verdi. O, bir günlük süre istedi. Afşin dedi ki; "İstiyorsan kendi kentine sığın ve orada sığınma iste." O, dereden geçip gitti, şiddetli vuruşma oldu. Müslümanlar Bezz kentine girdiler. Babek ise altı arkadaşıyla kaçtı. Bezz de, esir düşmüş müslümanlar da özgürlüğe kavuşturuldu. Onların sayısı yedi bin altı yüz (7.600) kişiydi. Babek yün elbise giyerek ata bindi. Afşin, Ermenistan'ın ve Azerbaycan'ın patriklerine yazı yazarak, Babek'i onlardan istedi. Babek'i yakalayıp getirene milyonlarca dirhem verip, onun ülkesinden çıkıp gideceğine söz verdi.

Babek, Sehl-İbn-Sunbat adlı bir Ermeninin yanına gitti. O da onu sakladı ve Afşin'e yazıp haber verdi. O da adam görderip, Babek'i yakalattı. Yazdığı fetihnamede; kullandığı tedbirleri, taktikleri anlattı ve kazandığı bu başarıyı her yere haber verdi. Böylelikle, o ülkenin sorunu çözüldü. Afşin, dayısının oğlu Fergana'lı Mengecur'u kendi yerine tayin ederek, Samara'da bulunan Mu'tesim'in yanına gitti. Ordu komutanları ve halk, Afşin'i karşılamak için yollara döküldü ve onu yolda karşıladılar. 223 (837-838) yılı Şubat (Sefer) ayının bitmesine iki gece kala Afşin, kente girdi. Babek de file bindirilmiş olarak onun yanındaydı. Onu Mu'tesim'in huzuruna getirdiler. Mu'tesim'in emrine göre Babek'in ellerini ayaklarını kestiler, sonra öldürüp, Samara'da darağacına astılar. Mu'tesim, Babek'in kardeşi Abdullah'ı Bağdad'a gönderdi; İshak İbn-İbrahim de onu orada öldürerek, Bağdad'ın doğusundaki köprünün üstünde darağacına astırdı."

İmad-ed-din İbn-Kesir, "El-bi Baye-vel-Nihayet" adlı eserinde, önce 221 yılında ortaya çıkan olaylar hakkında diyor ki: "Bu yıl, Büyük Boğa ile Babek arasında şiddetli çarpışma oldu. Babek mağlup edilip, arkadaşlarının bir kısmı öldürüldü. Sonra Afşin ile Babek birbirleriyle çarpıştılar. Afşin onu yendi. Onun arkadaşlarının bir kısmı, uzun süren çarpışmalardan sonra öldürüldü."

Sonra aynı yazar, 222 yılında meydana gelen olaylar hakkında şöyle yazıyor: "...Aynı yıl Mu'tesim, Babek ile savaşması için Af-

şin'e kalabalık bir ordu sağladı ve bu orduya harcaması için ona, otuz milyon dirhem gönderdi. Büyük bir savaş oldu. Afşin, Babek'in yurdu olan Bezz kentini aldı. Bu kentin her şeyini yağmaladı. Bu olay, Cuma günü, Ramazan (Eylül) ayının bitimine on gün kala oldu. Bu iş, çok zorlu savaşlar, çokça kırımlar ve büyük zahmetlerden sonra gerçekleşti.

Müslümanlar, Babek'in karargâhı ve hakimiyetinin merkezi olan Bezz kentini kuşattığında, o, kendi adamlarını, oğlunu, anasının ve karısını alıp kaçtı. Adamları azdı. Yolda onların erzakı bitti. Onlar bir tarlaya vardılar. Babek, hizmetçisine para verip oraya gönderdi ve çiftçinin ne kadar ekmeği varsa hepsini, altın verip almasını söyledi.

Çiftçinin ortağı, uzaktan hizmetçinin ekmek aldığını gördüğünde, ekmeği zorla aldığını sanarak, orada halifenin vekili olan Sehl İbn-Sunbat'ın yaşadığı kaleye gidip yardım istedi. O (Sehl), ata binip gidiyor ve hizmetçiyi bulup "nc yapıyorsun?" diye soruyor. Hizmetçi de "hiç, birkaç dinar verip bu adamdan ekmek aldım" diyor. Sehl, tekrar soruyor: "Nerelisin?" Hizmetçi gerçeği saklamak istiyor, ancak Sehl ısrar ediyor. O zaman hizmetçi, "Babek'in hizmetçilerindenim" diyor. Sehl, "Peki Babek nerededir?" diye soruyor. Hizmetçi de, "Oturup beni bekliyor" diyor. Sehl İbn-Sunbat onun yanına gidiyor ve onu görende elini öpüp, "Benim ağam, nereye gitmeyi düşünüyorsun?" diyor. Babek de, "Rum ülkesine gitmek istiyorum" diyor. Sehl,"Oraya niçin gidiyorsun, benim kaleme sığın, orada kal, ben senin kulun ve hizmetçin olurum" diyor.

Bir süre sonra Babek, onun hilesine kanıyor. Sehl, Babek'i kaleye götürüyor. Kendi odasına yerleştirip, ona fazlasıyla hürmet ediyor, armağanlar veriyor, aynı zamanda o, Afşin'e, yazılı olarak bu durumu haber veriyor. Afşin, onu yakalamak için iki tane komutan gönderiyor. Komutanlar kaleye yaklaşıp, İbn-Sunbat'a mektup yazıyorlar. O, yanıtında, "orada durup , benim işaretimi bekleyin" diyor. Sonra Babek'e diyor ki, "Sen bu kalede kala kala sıkılmışsın. Bugün ava çıkmayı düşünüyorum. Benim avcı kuşum da

var, köpeğim de. İstiyorsan gel dışarı çıkalım, yüreğin gamdan, kederden kurtulsun." Babek de, "Doğru söylüyorsun" diyor.

Onlar dışarı çıktılar. Sunbat, o iki komutana adam gönderdi ve "falan gün, falan yerde hazır olun" dedi. Sehl'in dediği yere vardıklarında, o iki komutan yanlarındaki askerlerle yaklaşıp, Babek'i kuşatma altına aldılar. Sunbat ise kaçtı. Onlar Babek'i görür görmez, "Attan in" dediler. Babek, "siz kimsiniz ve neredensiniz?" diye sordu. Onlar, "Afşin'in yanından geldik" dediler.

Babek attan indi. Onun sırtında beyaz gömlek, ayağında kısa çizme, elinde ise bir av kuşu vardı. O, Sunbat'ın kaçtığı tarafa bakıp, "Allah seni rezil rüsva etsin. Benden ne isteseydin verirdim" dedi. Sonra onu ata bindirip, Afşin'in yanına getirdiler. Afşin'in bulunduğu yere vardıklarında, Afşin dışarı çıkıp onları karşıladı. O, orduya iki sıra halinde dizilmelerini emretti. Babek'e ise, attan inerek halkın karşısında yürümesini emretti. O da bu işi yaptı. O gün, tarihi bir gündü. Bu olay, aynı yılın Ekim (Şevval) ayında oldu. Sonra onun başına nöbetçiler koyup, zindana attırdı. Daha sonra, durumu Mu'tesim'e yazıp, bildirdi. O sırada, Babek'in kardeşi Abdullah'ı da yakalamışlardı. Mu'tesim, Babek'i, kardeşi ile birlikte kendisine getirmelerini emretti. Afşin, onları aynı yılın sonunda Bağdat'a götürdü, ancak o yıl Bağdat'a ulaşamadı."

Aynı yazar 223 yılının olaylarından söz ederek, şöyle yazıyor: "Aynı yıl, Şubat (Sefer) ayının üçünde Perşembe günü Afşin, Samara'ya, Mu'tesim'in yanına geldi. Babek ile kardeşi, Afşin'in yanındaydılar, her yeri süslemişlerdi. Mu'tesim, oğlu Harun-el-Vasık'ı, Afşin'i karşılamaya gönderdi. Babek sorunuyla çok ilgilendiğinden, hergün Afşin'in haberini ona ulaştırıyorlardı. Mu'tesim o zamana kadar, Babek'i görmemişti. Bu nedenle Babek'in gelişine iki gün kala, ata binip gitti ve yolda ona bakıp döndü. Babek, Samara'ya vardığı gün, Mu'tesim kendini hazırladı. Halk, iki sıra halinde toplandı. Halk Babek'i görüp tanısın diye, file oturttu. Babek'in sırtında ipek elbise, başında tüylü deriyle çevrelenmiş büyük kalpak vardı. Babek'in bindiği fili, ipek bez ve değerli şeylerle

süslemişlerdi. Babek, Mu'tesim'in yanına varır varmaz, o buyurdu ki, onun ellerini ve ayaklarını kesip, başını tıraş etsinler ve karnını deşsinler. Sonra buyurdu ki, başını kesip Horasan'a götürsünler, vücudunu ise, Samara'da darağacına assınlar. Babek, öldürüldüğü günün akşamı, yani aynı yıl Nisan (Rebiül ahir) ayının onyedisinde, Perşembe gecesi şarap içmişti. İbn-Cerir'in dediğine göre, bu mel'un 20 yıllık isyanı süresinde iki yüz elli beş bin beş yüz (255.500) insan öldürmüştür; tutsak aldığı insanların ise sayısı hesabı yoktur. Onun on yedi oğlu ve kendisi ile oğullarının karılarından yirmi üç tane kadın ele geçmiştir. Babek'in annesi, rezil olmuş bir hizmetçi(*) (keniz) idi. Sonunda o, cezasını buldu. Halkta onun şerrinden kurtuldu. Birçoğu, özellikle alt tabakadan insanlar, onun tuzağına düşmüştü. Mu'tesim, Babek'i öldürdükten sonra, Afşin'in başına taç koydu. Ona cevahirden yapılmış iki boyun bağı ve yirmi milyon dirhem bağışladı. Sind vilayetini ona verdi. Aynı zamanda Mu'tesim, şairlere buyurdu ki, İslam dinine yaptığı bu kadar iyiliğin karşılığında, ayrıca Babek'in şimdi virane olmuş vatanı Bezz kentini darmadağın ettiği için, Afşin'i övsünler."

"Mücmel-et-Tevarih vel-Kısas" adlı eserin yazarı, Mu'tesim'in hilafetinden sözederken şöyle diyor: "Hurremdin Babek, Hemedan'ı ve onun bütün bölgelerini tutmuştu. Mu'tesim, Bağdat emiri İshak İbn-İbrahim'i, Babek'le savaşması için gönderdi. Onlar Şehristane köyünde çarpışıp, yenildiler. Onların çarpışmaları ve olayları uzundur... Babek'in savaşları gittikçe uzamıştı. Mu'tesim, Afşin'i Babekle savaşmaya gönderdi. Afşin, İsrevşene padişahlarının lakabıdır; Onun adı Hıdır İbn-Kavus idi. Aslı (kökeni) Maveraünnehr'dendi. Afşin Ermeniye'ye geldi. Babek, o civardaki çıkılmaz yüksek dağlarda yaşıyarak, kale yaptırmıştı. Birçok yıl geçti, birçok olay oldu. Sonunda Babek, Sehl İbn-Sunbat'ın hilesi ile esir düştü. Babek kendi kalesinden kaçtıktan sonra, Sehl İbn-Sunbat

---

(*) Keniz: Eski Farsçada keniz sözcüğü hizmetçi kız/kadın anlamının yanısıra, aynı zamanda köle gibi hediye edilen kız/kadın cariye anlamını taşır. (M.A)

onu kendi yanına alıp, ihanet etmiyeceğine söz vermişti. Sehl bir toprak ağasıydı. Afşin, Babek'i yakalamak için adam gönderip onu ava çıkarttırdı, gönderdiği askerler ise onu kuşatıp yakaladılar. Bu başarıdan bir süre sonra onu, Samara'ya, Mu'tesim'in huzuruna getirdiler. O, buyurdu, onun ellerini kestiler, karnını deştiler, sonra başını kesip, bedenini Samara'da darağacına astılar. Başını ise İslam kentlerinde dolaştırdılar. Babek, İslam âlemi için büyük bir belaydı..."

BABEK'İN İLK ÇARPIŞMALARI

Tarihçiler, Babek'in Bağdat halifelerinin orduları ile yaptığı savaşların bazı ayrıntılarını kaydetmişlerdir. Hacı Halife, "Takvim-et-Tevarih" adlı eserinde, Hurremilerin 192 (807-808) yılında, Azerbaycan dağlarında faaliyete başladıklarını kaydederek diyor ki: "Onlar Hazim'in elinde helak oldular." Anlaşılıyor ki, bu yıl, Cavidan İbn-Şehrek'in isyan ettiği yıldır.

Babek, 221 (816-817) yılında faaliyete başlamıştır. "Takvim-et-Tevarih" de kayıt olunduğu gibi, Fasihi de, "Mücmel"de, 201 yılının olaylarından söz ederken şöyle yazıyor: "Babek Hurremi, Cavidaniye'de isyan etti." "Cavidaniye" sözcüğü, Bezz kentinin sahibi Cavidan İbn-Sehl'in adı ile ilgilidir. Babek ise, Cavidan'ın ruhunun kendi vücuduna geçtiğini iddia ederek, ülkenin etrafında bozgunculuğa başladı."

Gerdizi, "Zeyn-el-Ahbar" adlı eserde, Mu'tesim'in hilafeti hakkında şöyle yazıyor: "İsfahan, Hemedan ve Masobzan'ın ahalisi Hurremi dinini, Hurremdin Babek'in ülküsünü kabul ettiler. Babek'in etrafında çokça asker toplandı. Mu'tesim, Bağdad emiri İshak İbn-İbrahim'i onlarla savaşmaya gönderdi. O, gidip Hurremilerle savaştı. Onlardan altmışbin insan öldürdü. Kalan bölümü ise kaçıp Azerbaycan topraklarında savunmaya geçti. İslam ordusu Hurremilerin üzerine topyekûn yüklendiğinden, Babek Hurremdinin gücü azaldı. O, Rum (Bizans) hükümdarından yardım istedi.

Rum hükümdarı, Babek'in yardımına geldi. Zibetre kentini darmadağın edip, döndü. Bu haber Mu'tesim'e ulaştığında Mu'tesim üzüldü, çünkü bütün askerleri Babek'e karşı savaşıyordu. O, hiç bir şey demedi. Afşin, Babek'in savaşından döndükten sonra, Rum kentlerinden hangisinin zengin olduğunu sordu. Dediler ki, Rum'un başkenti olan Emmuriyye'dir. Mu'tesim'in buyruğu üzerine, Rum savaşının hazırlığı yapıldı. Babek Hurremdin, ülkede oldukça kötü işler yaptı, çok kişiyi yoldan çıkardı. O, geçilmez, sarp, karanlık ve soğuk dağlarda yaşıyordu. Oraya gönderilen ordu, yerin zorluğu (arazinin uygunsuzluğu M.A) ve havanın soğukluğu nedeniyle, Babek'in karşısında direnç gösteremiyordu. Babek'in fitnesi yirmi iki yıl sürdü, (sonra halife) Muhammed İbn-Hamid Tusi'yi gönderdi. O yenildi. Sonra Abdullah İbn-Tahir de gitti. Bu arada Horasan olayı ortaya çıktığı için, O, Horasan'a gitmeyi, Babek'le vuruşmaktan daha gerekli buldu. Mu'tesim, İbrahim İbn-Leys'i gönderdi, o da yenildi. Nihayet, büyük komutanlardan sayılan, İsrevşene'li Afşin'i gönderdi.

Afşin'in adı Hıdır İbn-Kavus idi. Maveraünnehr Bölgesinde ve İsrevşene'de, padişaha "Afşin" diyorlar. O, kardeşi Fazıl ve akrabalarından Divdad İbn-Zerdüşt ve diğer arkadaşlarıyla gitti. Babek de, İsmet İbn-Ebu Said'i üçbin (3000) kişi ile Afşin'in karşısına çıkardı. Muhammed İbn-Bais, İsmet'i on tane subay ile kendi kalesine konuk götürüp, hepsini öldürdü. İsmet'i ise kale duvarının üzerine çıkarıp ona, "Diğer subayları çağır, yoksa seni öldürürüm" dedi. O, subaylardan ve diğer ordu komutanlarından yüz kişiyi çağırdı. Onlar da kaleye gelip, teker teker içeri girdikçe öldürüldüler. Böylelikle hepsini öldürdüler. Sonra yüz kişinin kesilmiş başını, İsmet'le birlikte Afşin'e gönderdi. Afşin de onları Mu'tesim'e gönderdi. Afşin'in kendisi, geçitin başında 7 ay bekledi. Çünkü o, bu dar yerlerden geçemiyordu, aynı zamanda hava da soğudu. Afşin sıkıştı. Sonra Afşın, hileye başvurmaya başladı. Önce mektup yazıp, Mu'tesimden para istedi. Mu'tesim de, Boğa aracılığıyla yüz

harvar(*) dirhem gönderdi. Afşin, Babek'e adam göndererek, onun 3 menzil(**) öne gelmesini buyurdu, kendisi de geçitin başından çıkıp giderek buyurdu ki, gönderilen malı-parayı gündüzleri 1 menzilliye getirsinler, geceleri ise geri götürsünler. Sonra kendisi araçlarla geçitin başına geldi. Babek, malın getirilmesi ve Afşin'in gitmesinden haberdar olmuştu. Babek, beşbin kişiyle geçitin ağzına gelip, Boğa ile vuruştu. O anda Afşin oraya ulaştı. O çok uğraştı. Babek kaçtı. Bin kişi de telef oldu. Afşin, onbeşbin kişiyle dar geçitlere girip, ihtiyatla yol alıyordu. O, Boğa ve Muhammed İbn-Bais'i, beşbin kişi ile ileriye gönderdi. Onun kendisi de beşbin kişi ile ilerliyordu. Diğer beşbin kişiyi gruplara ayırıp, dağlara gönderdiler. Babek haber alıp, gece ikibin kişiyle baskın yaptı. Onların üzerine saldırarak, onları kaçırttı. Afşin de Erdebil'e gitti. Boğa ile Afşin'in kardeşi bir süre orada kaldıktan sonra, Erdebil'e doğru yola koyuldular. Kışı orada geçirdiler. Bahar gelir gelmez Mu'tesim, çokça para-mal gönderdi. Onlar Babek'e karşı hücum ederek geçite girdiler. Babek'in bulunduğu kalenin eteğine asker yığdılar. Otuzbin kişiden oluşan silahlı ordu, Babek'le aralıksız vuruşuyordu. Nihayet, Babek'in adamları yenildi, onlardan birçoğu öldürüldü; sağ kalanlar ise kaçtılar. Babek birkaç arkadaşı ile orada kaldı. Kale büsbütün boşaldığında o da, kardeşi ve yakın adamlarıyla kaleyi terkedip kaçtı. Babek dar geçitlerin, dağların arasında saklanıyordu. Onlar, Babek'i yakalamak için, bütün yollara nöbetçi koydular. Babek ise bir süre ormanlarda, dağlarda yaşadıktan sonra, cesareti kırılıp, korkmaya başladı. Kaçmaya fırsat arıyordu. Birgün, gündüzün orta yerinde nöbetçiler uyudukları zaman dağdan çıkıp onların yanından geçti ve bir kaleye doğru gitti..."

(*) Harvar: Azerbaycan'da çeşitli yerlerde, çeşitli ağırlıkta (aslında 410 kg.) olan ağırlık ölçüsü. Aynı zamanda 100 deve yükü anlamındadır. M.A.

(**) Menzil: (iki yerleşim birimi arasında) gidilen yolun bölündüğü bölümlerden her biri, inilen, konaklanan yer, konak yeri. M.A.

Taberi yazıyor ki, "201 (816-817) yılında Babek Hurremi, Cavidaniye mezhebi içinde ortaya çıktı. Cavidaniler, Bezz kentinin sahibi olan Cavidan İbn-Sehl'in yandaşlarıydılar. Babek Cavidan'ın ruhunun kendi bedenine geçtiğini iddia ediyordu. O, bozgunculuğa başladı."

İbn-El-Esir, ayrıca "Nigaristan" ve "Muntazami-Nasiri" eserlerinin yazarları da bu fikri onaylayarak, Babek'in ortaya çıkışının 201 yılında olduğunu kaydetmişlerdir.

İbn-Kuteybe, "Kitab-el-Maarif" adlı eserinde, Babek isyanının nedeni hakkında şöyle yazmıştır: "Herseme (İbn-Ayan)'nin ölüm haberi, onun oğlu Hatem İbn-Herseme'ye ulaştığında, babasının başına neler geldiğini anladı. O, o ülkenin idarecileri ve padişahlarına mektup yazıp, onları Me'mun'un aleyhine çalışmaya davet etti. Ama bu arada Hatem öldü. Diyorlar ki, Babek isyanının nedeni de işte bu olmuştur. Babek yirmi yıldan fazla hüküm sürdü."

İbn-İbri de, Babek'in Cavidaniler inancı uğrunda tebliğe başlamasının ve bu nedenle de halife ile savaşa girişmesinin başlangıcının 201 (816-817) yılında olduğunu kaydetmiştir.

İbn-Haldun ise, Babek hareketinin başlangıcını 202 (817-818) yılının olayları içinde kaydederek, şöyle yazıyor: "Babek 202 yılında Cavidan İbn-Sehl yolunda tebliğe başladı. O, Bezz kentini tutmuştu. Bu kent yüksek bir yerdeydi. Me'mun ordu göndererek, onunla savaşa başladı. Onlar, Babek ordusunun bir bölümünü ortadan kaldırarak, Erdebil ile Zencan arasında bulunan kaleleri yerle bir ettiler."

204 - 211 (819/20 - 826/27) YILLARININ SAVAŞLARI

201-202 yıllarındaki savaşlardan sonra, Me'mun'un askerleri ile Babek'in ordusu arasında bir diğer savaş da, 204 yılında olmuştur. Taberi, bu konuda şöyle yazıyor: "Aynı yılda Yahya İbn-Maaz, Babek ile savaştı. Hiç biri başarı elde edemedi." İbn-el-Esir de bu

olayı aynı şekilde kaydetmiştir. İbn-Kuteybe, "Kitab-el-Maarif" adlı eserinde; "204 yılında Me'mun Bağdat'a vardı, Yahya İbn-Maaz'ı Babek'le savaşmaya gönderdi, Yahya yenildi" diyor.

205 (820-821) yılında da başka bir savaş başladı. Bu konuda İbn-el-Esir şöyle yazıyor: "Me'mun Ermeniye ve Azerbaycan hükümranlığını İsa İbn-Muhammed İbn-Ebu Halit'e verip, onu Babek'le savaşmaya gönderdi." "Muntazami-Nasiri"nin yazarı ise şöyle yazıyor: "Me'mun'un Cezire vilayetini Yahya İbn-Maaz'a, Azerbaycan ve Ermeniye vilayetlerini ise Isa Ibn-Muhammed Ibn-Ebu Halit'e vermesi ve onu Babek Hurremi savaşına tayin etmesinden anlaşılıyor ki, aynı yılda Yahya İbn-Maaz Ermeniye ve Azerbaycan hükümranlığından alınıp Cezire'ye tayin edilmiş, onun yerine ise İsa İbn-Muhammed, Azerbaycan ve Ermeniye'ye tayin edilmiştir." Fasihi, İbn-el-Esir'in dediğini onaylıyor.

206 (821-822) yılında, aynı İsa İbn-Muhammed İbn-Halit bir kez daha Babek'e karşı savaşmaya gönderilmiş ve Babek'i yenmiştir.

208 (823-824) yılında Zarik adı ile bilinen Ali İbn-Sadaka, Me'mun tarafından Ermeniye ve Azerbaycan'a hakim (yönetici) tayin olunarak, Babek'le savaşma işi ona verildi.

209 (824-825) yılında Ahmet İbn-Cüneyt İskafi, Babek'le savaşmaya gitti. Babek onu esir aldı. Sonra Azerbaycan'ın hükümranlığı, İbrahim İbn-Leys İbn-Fazıl'a verildi.

211 (826-827) yılında Musul hakimi Muhammed İbn-Seyit İbn-Enes Musulu, Alizarik İbn-Sadaka Azdi'nin hizmetçileri tarafından öldürüldü. Me'mun bu olaya çok kızarak, Muhammed İbn-Hamit Tusi'yi, Zarik'in ve Babek Hurreminin kavgasına gönderdi ve Musul'un hakimliğini ona verdi.

"Şahidi-Sadık" eserinin yazarı, Babek'in aynı yılda, Tebriz tarafında isyan ettiğini kaydediyor.

Mirhand, "Habib es-Siyer"de yazıyor ki: "210 (825-826) yılında, Babek Hurremi adı ile bilinen Babek Hurremdin isyan etti. Bu Babek kâfir bir insandı, Mazdek dinindendi. Onun inancına göre, mahremlerle yaşamak gibi birçok haram olan şey helal sayılırdı.

O, Azerbaycan ve Beylegan'da isyan etti. O, nerede bir Müslüman görse öldürüyordu. Birçok kişi o bozguncuya tabi olup, sağlam yerlere, kalelere sığındılar. Me'mun onunla savaşa ne kadar ordu gönderdiyse, hepsi yenilip geri döndü."

212 (827-828) YILININ SAVAŞLARI:

Mirhand, "Ravzat-ül-Sefa" adlı eserinde şöyle yazıyor: "Şöyle rivayet ediyorlar ki, Me'mun'un halifeliği zamanında, Babek Hurremdin Azerbaycan ve Beylegan bölgelerinde isyan etmiş ve bir çok kişi ona uyup etrafında toplanmışlar. Onlar sağlam yerlerde sığınaklar, kaleler yapmışlardı. Babek kafir bir insandı, Mazdek dinine tapınıyordu. Onun inancına göre, mahremlerle yaşamak gibi, birçok haram olan işler helal sayılmalıydı. İsyanının ilk günlerinde sağlam kaleler yaptırmıştı. Onunla savaşmaya giden ordular, darmadağın edilerek geri dönüyorlardı. Me'mun 212 (827-828) yılında, Muhammed İbn-Hamit Tusi'yi onunla savaşmaya gönderdi. O, bir yıldan fazla Babek'in ordusuyla savaştıktan sonra, şehit oldu. Babek'in gücü daha da arttı. Muhammed İbn-Hamit'in ölüm haberini işiten Me'mun, Mısır valisi Abdullah İbn-Tahir İbn-Hüseyin Zul-Yemineyn'e şu iki şeyden birisini; ya Horasan'la Batı topraklarının emirliğini, ya da Azerbaycan ve Ermeniye emirliği ile Babek'le savaşmayı teklif etti. O, Horasan emirliğini kabul edip, o bölgeye gitti. Çünkü kardeşi Horasan'da vefat ettiğinden, orada karışıklık çıkmıştı. Abdullah Tahir gittikten sonra, Babek daha da güçlendi."

İbn-Vazeh Yakubi, 212 (827-828) yılında Azerbaycan'da meydana gelen olaylardan söz ederken, şöyle yazıyor: "Me'mun, Ermeniye ve Azerbaycan'ın hakimliğini, Tahir İbn-Muhammed Sağani'ye vermişti. Şöyle rivayet ediyorlar ki, o, Irak'a gitmek isteyen Hersem İbn-Ayan'ı, Hemedan'dan (oraya) gönderdi. O da Azerbaycan'ın vilayetlerinden biri olan Versan'a vararak, yerli yöneticilere mektup yazdı. Onlar da Me'mun'a biat ettiler. İshak İbn-Süleyman orada indirilmiş (Emin) tarafından hakimdi. Emir-el-Hazun, Ar-

ran'ın hakimi Abdurrahman ve diğerleri de onunla birlikteydiler. Berde'nin postası gelip vardı ki, oranın ahalisini ve onun oğlunu oradan kovmaya mecbur etsin. Me'mun'un idari işlerinden sorumlu Tahis Zehir İbn-Sinan Tamimi'yi çokça askerle gönderdi. Onlar karşı karşıya gelip çarpıştılar. İshak İbn-Süleyman, arkadaşları ile bu savaşta yenildiler. Oğlu Cafer İbn-İshak İbn-Süleyman'ı esir alıp, diğer esirlerle birlikte Me'mun'un huzuruna gönderdiler. Tahir Sağani ise tek başına orada birkaç gün kaldı. Bu arada, görevinden uzaklaştırılmış olan Abdül-Melik Ibn-Cahhaf Selmi, ona karşı isyan bayrağı açarak, Beylegan'a saldırdı ve Tahir'i Berde kentinde kuşatma altına aldı. O, birkaç ay kuşatmada kaldı. Me'mun bu haberi işitir işitmez, (Süleyman İbn-Ahmet İbn-Süleyman Tahir, hâlâ kuşatma altındaydı) Onu azad edip, yola vurdu. Abdül-Melik'i ise bağışladı. Böylelikle, bu ülkenin işleri yoluna girdi. Sonra Ermeniye'nin hakimliğini, Hatem İbn-Herseme İbn-Ayan'a verdi- ler. O, kente döndüğünde, Mu'tezile ile halk arasında vuruşma başladı. Her iki taraftan çok insan öldü. Nihayet, birbirini öldürerek bitirmeye çok az kalmıştı ki, aralarında barış oldu ve Hatem İbn-Herseme az bir süre orada yalnız kaldı. Bu sürede O, babası Herseme'nin ölüm haberini aldı. Orada öldüğü için Berde'den çıkıp Kesal'a geldi. Orada bir set (hisar) çektirdi, görevden alındığı güne kadar işleri yönetmekle meşgûldü. O, yerli yöneticilere ve ordu komutanlarına Babek'e ve Hurremilere mektup yazıp, Müslümanları onların gözünün önünde büyüttü. Babek ve Hurremiler isyan ettiler. Babek Azerbaycan'a yayıldı. Me'mun bu haberi işittiğinde, Ermeniye'nin hakimiyetini Yahya İbn-Maaz'a verdi... Yahya İbn-Maaz birkaç kez savaştı, ancak hiçbir şey elde edemedi. Me'mun, ordunun başkomutanlığını İbn-Muhammed İbn-Ebu Halit'e verdi. Yahya'nın elinden birşey gelmediğinden (beceriksizliğinden, M.A) Azerbaycan ve Ermeniye'nin hakimliğini de İsa'ya verip, orduya katılanları hazırlamasını ve onların maaşlarını kendi malından vermesini emretti.

İsa İbn-Muhammed, onların harcamalarını kendisi karşıladı. Bu insanlar Medine t-ül-İslam'ın (Bağdat) halkıydı. Bunlar Bağdat'tan çıkıp gittikten sonra, orada, Bağdat bozgunculuğuna katılan askerlerden, bir kişi bile kalmadı. İsa oraya vardığında, Muhammed İbn-Revvad Azdi ve o ülkenin bütün ordu komutanları onun yanına geldiler. O, Babek'e karşı savaşa hazırlanıyordu. Babek, dar bir geçitte onunla karşı karşıya geldi ve onu yendi. İsa oradan gitti ve hiçbir yerde durmadan oradan uzaklaştı. Komutanlardan biri onu durdurup; "Ey Musa'nın babası, nereye gidiyorsun?" dedi. O da dedi ki, "Bu savaşta biz birşey yapamayız, talihimiz yaver gitmedi. Biz Müslümanlarla vuruşmaktan korkuyoruz."(*)

O, Azerbaycan'dan Ermeniye'ye gitti. Burada da, Savade İbn-Abdül-Hamit Cahhafi başkaldırdı. İsa ona, savaşmamak şartıyla oranın hakimliğini teklif etti. Ancak o, savaşa girişti ve İsa bir süre uğraştıktan sonra onu yendi. Böylelikle, İsa'nın işleri yoluna girdi.

Bezz'de Babek işi ilerletiyordu. Me'mun, Zarik İbn-Sadaka Azdi'yi hakim tayin etti, ancak o da birşey yapamadı. Sonra hakimliği İbn-Hamit Tusi'ye verdi. Zarik de görevinden alındığını işitince başkaldırdı ve Muhammed İbn-Hamit oraya vardığında, onunla savaşa tutuştu. Muhammed, onun adamlarını öldürdü. Zarik ondan af diledi. O da bağışlayıp, onu Me'mun'a gönderdi. Muhammed İbn-Hamit orada kaldı ve o, ülkeyi, huzuru bozan insanlardan temizledi. Sonra, kendisini Babek'le savaşmaya yeterli gördüğünde, Babek'in üzerine yürüdü. Onların arasında şiddetli çarpışmalar oldu. O, bütün çarpışmalarda galip geldi. Sonra o, delik deşik, çukurlarla dolu dar bir geçite girdi. Başında bulunduğu grubuyla attan indi. Bu arada, Babek'in adamları onlara yetiştiler. Muhammed ve komutanlarının bir kısmı öldü. Ordu yenildi. Ordunun komutanlığını, İbn-Hamit'in akrabalarından birisi olan Mehdi İbn-Esrem kendi eline aldı. Bu olay, 214 (829-830) yılının öncelerinde gerçekleşti.

(*) Kanımca bu son cümle yanlış çevrilmiştir. "Biz müslümanlar, vuruşmaktan korkuyoruz" olması gerekir diye düşünüyorum. M.A.

Muhammed İbn-Hamit öldürüldükten sonra Me'mun, Abdullah İbn-Tahir'i hakim tayin ederek, Cibal, Ermeniye ve Azerbaycan'ı ona verdi; kadılara ve haraç memurlarına, onun fermanını uygulamaları için yazı yazdı.

Abdullah oradan çıkıp, Dinever'de kaldı. O, Muhammed İbn-Hamit'le birlikte gelen Mehdi İbn-Esrem, Muhammed ibn-Yusuf ve Abdurrahman İbn-Habibe adlı komutanlara kendi yerlerinde kalmalarını yazdı.

Talha İbn Tahir Horasan'da öldü. Me'mun, onun görevini Abdullah'a verdi. Onun fermanını ve bayrağını, İshak İbn-İbrahim ve baş gazi Yahya İbn-Eksem aracılığıyla gönderdi. Abdullah o yıl Horasan'a gitti. Me'mun, Azerbaycan'ın hakimiyetini ve Babek'le savaşma görevini Ali İbn-Hişam'a verdi. Ermeniye hükümranlığını ise, Abdül-Ala İbn-Ahmet İbn-Yezit İbn-Esid Selmi'ye verdi. O da, o ülkeye gitti. Muhammed İbn-İtab, Cürzan'a (Gürcüstan) el attı. Senariler (Küçük Asya Rumları) de ona katıldılar. İbn-İtab onunla vuruştu ve onu yendi. Onun savaşma yeteneği ve bilgisi yoktu. Sonra Me'mun, hakimliği Halit İbn-Yezit İbn-Mezid'e verdi ve onun Irak'ta mahpus olan akrabalarını azad ederek, Cezire'ye gönderdi. Rabia adamlarının büyük bir bölümünü de ona verdi. Halit o ülkeye gitti. Halat'a vardığında, Savade İbn-Abdül Hamit Cahhafi onun huzuruna geldi. O da onu bağışladı. Sonra O, Neşevi'ye (Nahçıvan'a) gitti. Yezit İbn-Hüsn Mevla Beni Muharip, orayı işgal etmişti. Yezit İbn-Hüsn, oradan kaçıp Kesal'a gitti ve orada kaldı. Sonra, Muhammed İbn-İtab'a adam gönderip, ondan af ve yardım istedi ve ona tabi olmaya söz verdi. Halit onun ricasını kabul edip, "Rumlar sana itaat ediyorlar mı?" dedi. Muhammed İbn-İtab, "onlar itaat etmiyorlar" dedi. Halit onların üzerine yürüdü ve Zürcan'da (Gürcüstan) onlarla vuruşup, zafer kazandı; onların binek araçlarını aldı sonra onları barışa davet etti ve üçbin tohumluk kısrak ve yirmibin koyun olmak şartıyla onlarla barış antlaşması

yaptı. Halit bir süre orada kaldı... (*) (Bu arada) Kaysiyeliler onlara saldırdılar ve Halit'i çok kötü sıkıştırdılar. Ermenilerden Ali İbn-Yahya, o grubun içindeydi. Halit onu, bir çok kişi ile birlikte tutsak olarak, Me'mun'a gönderdi. Me'mun da onları, Ebu İshak Mu'tesim'e verdi ki, ona hizmet etsinler. Sonra Me'mun, Halit'in görevini Abdullah İbn-Mesud Esadi'ye verdi ve Halit'i kendi yanına çağırdı. Halit, (Me'munun M.A) kendisine kötülük yapacağından korktu. Ancak onun yanına vardığında, Me'mun onu kendi kardeşi Mu'tesimin yetkisine bıraktı. Abdullah İbn-Mesud Esadi o ülkeye giderek, ölünceye kadar orada kaldı. Oğlu onun yerine oturdu. O ülkede karışıklık başladı. Me'mun, Memuni lâkabı ile bilinen Hasan İbn-Ali Badgeysi'ye hakimlik verdi. Hasan, düzenin hâlâ sağlanamadığı o ülkeye gitti ve Leganeyn kalesinin halkı ile savaşarak, orayı aldı. Sonra Debil'e giderek, orada kaldı. O, Tiflisli İshak İbn-İsmail İbn-Şuayb'a yazıp haracın gönderilmesini istedi. İshak ise, Hasan'ın gönderdiği adamları geri çevirdi. Bunun üzerine Hasan, Tiflis'e doğru harekete geçti. Tiflis'e yaklaştığında, Ishak onun yanına geldi ve haracı verdi. O da İshak'ın suçunu bağışladı.

Halife orduları ile Babek arasında süren savaşlar, 212 (827-828) yılından sonra daha da şiddetlendi. İbn-el-Esir'in yazdığına göre, Me'mun aynı yıl, Muhammed İbn-Hamit Tusi'yi Babek'le savaşmaya göndererek, Musul yoluyla (üzerinden) gidip, o ülkedeki kargaşalığı ortadan kaldırmasını Muhammed İbn-Seyit ve Zarik İbn-Sadaka ile savaşmasını emretti. Muhammet İbn-Hamit orduyu alıp, Musul'a gitti. Sonra Haman ve Rabia topluluğundan başka bir ordu toplayarak, Zarik'le savaşmaya hazırlandı. İbn-Enes Azdi'de onun yanındaydı. Zarik bu haberi işitir işitmez, onlara doğru hareket etti. İki ordu Zap'da karşı karşıya geldi. Muhammed İbn-Hamit adam göndererek, Zarik'i tâbi olmaya çağırdı. O ise bu teklifi reddetti. Onların arasında şiddetli bir savaş başladı. Zarik'le ordusu

---

(*) Orjinal metinde cümle yarım bırakılmıştır.

yenildi. O, Muhammed'den bağışlanmasını istedi. Muhammed de onu bağışladığından, onun yanına geldi ve sonra da onu, Me'mun'un huzuruna gönderdi. Me'mun, Zarik'in bütün mülklerinin alınması ve köylerin zapt edilmesi için Muhammed'e ferman verdi. Muhammed, Zarik'in kardeşini ve oğullarını çağırıp, onlara fermanı gösterdi. Onlar da Halifenin fermanını kabul ettiler. Sonra İbn-Muhammed Hamit Azerbaycan'a gitti. Muhammed İbn-Seyit'i ise kendi tarafından Musul'a hakim tayin etti. Muhammed İbn-Hamit Azerbaycan'a vardığında muhaliflerle dövüştü, Leyli İbn-Maran'ı ve diğer muhalefet eden insanları yakalayıp Me'mun'a gönderdi; sonra da Babek'le savaşmaya gitti.

İbn-Kuteybe, "Kitab-ül Maarif" adlı eserinde, Muhammed İbn-Hamit ile Babek arasında gerçekleşen savaşın, 210 (825-826) yılında olduğunu kaydediyor.

Nizamülmülk, "Siyasetname" adlı eserinde, Muhammed İbn-Hamit'in savaşları hakkında şöyle rivayet ediyor: "Hicri 212 (827-828) yılında, Me'mun zamanında Hurremdinler isyan ettiler. İsfahan bölgesinin Batınilerinden bir topluluk onlara katılarak, bozgunculuğa başladı. Onlar Azerbaycan'a giderek, Babek'le birleştiler. Me'mun, Muhammed İbn-Tayi'yi, Babek'le savaşmaya gönderdi. O, Hurremilerle çarpıştı. Me'mun, Zarik İbn-Ali İbn-Sadaka ile savaşması için emir vermişti. Çünkü o, isyan etmişti. Irak dağlarında gezerek eşkiyalık yapıyor ve kervanları soyuyordu. Muhammed İbn-Hamit aceleyle yola koyuldu. O, Me'mun'un hazinesinden hiç bir şey almadı. Ordunun masrafını kendisi karşılıyordu. O, Zarik ile savaştı, onu yakaladı ve ordusunu kılıçtan geçirdi. Me'mun Gazvin'i, Marağa'yı ve Azerbaycan'ın büyük bir bölümünü ona verdi. Sonra O, Babek'le savaşmaya gitti. Onunla Babek arasında altı kez şiddetli çarpışma oldu. Sonunda Muhammed İbn-Hamit öldü, Babek ise biraz daha güçlendi."

"Mücmeli-Fasihi" kitabının yazarı, Muhammed İbn-Hamit'in, 213(828-829) yılında Babek'le savaşmaya tayin olunduğunu kaydetmiştir.

214 (829-830) YILININ SAVAŞLARI

214 yılında Muhammed İbn-Hamit ile Babek arasında yine savaş oldu. Muhammed İbn-Hamit, bu çarpışmada öldürüldü. Bunun nedeni ise şuydu: Muhammed İbn-Hamit yolları korumakta olan adamları yene yene, Babek'e doğru hareket etti. Asker ve erzak topladı. Gönüllü ordu birliklerini de, diğer kentlerden topladı. Derelerden tepelerden geçti. Her dağ geçitinden geçtiğinde, kendi adamlarının bir kısmını orada nöbetçi olarak bıraktı. O, Heştadser adlı yerde konaklayıp, hendek kazdırdı. Babek'in ülkesine girme konusunda, kendi adamları ile fikir alışverişinde bulundu. Onlar o ülkeye girmeyi uygun buldular ve oraya giriş yolunu bile tayin ettiler. Muhammed onların fikrini beğendi ve ordusunu hazırladı. O, Ebu Said adı ile bilinen Muhammed İbn-Yusuf İbn-Abdurrahman Tai'yi, ordunun merkeziine aldı. Sadi İbn-Esremi'ye sağ cenahı, Abbas İbn-Abdul Cevab Yektini'ye ise sol cenahı vermişti. Muhammed İbn-Hamit 'in kendisiyse bir grupla ordunun arkasında durarak, onların hareketini gözetim altına aldı. Muhammed onlara, "Sıralarınızda boşluk oluşursa derhal yerini doldurun" diyordu. Babek ise dağda olduğundan onlardan avantajlıydı. O, (Babek M.A) adamlarını pusuya yatırıp, her kayanın arkasında bir grup saklamıştı. (Böyle bir durumda) Muhammed İbn-Hamit'in ordusu ilerlemeye başladı. Onlar 20 km. kadar dağa yaklaştılar. Bu arada pusuda bekleyenler ortaya çıktılar. Babek de kendi ordusu ile saldırıya geçip düşmanı yendi. Muhammed İbn-Hamit ile Ebu Said, orduya, direnmeleri için emirler yağdırdılarsa da fayda etmedi. Ordu dağılıp, kaçmaya başladı. Muhammed İbn-Hamit bulunduğu yerden ayrılmıyordu, fakat ordusu, ardına bile bakmadan kaçıyordu. Hurremiler onu görür görmez, elbiselerinden ve davranışlarından, ordunun komutanı olduğunu anladılar. Ona saldırıp, atına bir gürz vurarak yere yıktılar ve öldürdüler. Muhammed İbn-Hamit iyi huylu ve cömert bir şahıstı. Bir çok şair onun ölümüne mersiye (ağıt

M.A) yazdı. Me'mun bu haberi işitince korkuya kapıldı. O, Abdullah İbn-Tahir'i, Babek'le savaşmaya gönderdi. Tahir dc Dinever'de kalarak, ordusunu savaşa hazırladı.

Nizamülmülk, "Siyasetname" de bu olay hakkında şöyle yazıyor: "Hurremiler İsfahan'a geldiler. Me'mun, Muhammed'in ölmesine çok üzüldü. Derhal Horasan valisi Abdullah İbn-Tahir'i Babek'le savaşmaya gönderdi. Bütün dağlık bölgeleri, Azerbaycan'ı ve fethedilen diğer yerleri ona verdi.

Abdullah kalkıp Azerbaycan'a gitti. Babek ona direnç gösteremedi. O sağlam bir kaleye kaçtı, ordusu ve yanısıra Hurremilerin birçoğu dağıldı."

İbn-Kuteybe bu konuda "Kitab-ül-Maarif" de şöyle yazıyor: "Muhammed İbn-Hamit 214 (829-830) yılında öldürüldükten sonra, Me'mun, Dinaver'de bulunan Abdullah İbn-Tahir'i Cibal'a hakim tayin etti ki, Horasan'a giderek, Ali İbn-Hişam'ı Babek'le savaşmaya göndersin."

İbn-Tayfur, "Kitab-ı Bağdat" adlı eserinde, aynı yılın olayları hakkında şöyle yazıyor: "Me'mun, Horasan valiliğini Abdullah İbn-Tahir'e verdi ve onu Babek'le savaşmaya tayin etti. O, Dinever'de kaldı ve ordu gönderdi. Sonra Me'mun, Ali İbn-Hişam'ı Babek'le savaşmaya gönderdi."

"Muntazam-ı Nasıri"nin yazarı da, Ali İbn-Hişam'ın, Cibal, Umm, İsfahan ve Azerbaycan'a aynı yılda vali tayin edildiğini kaydetmiştir.

Ebu Hanife Dinevari, "Ahbari-el-Tival" adlı eserinde, Abdullah İbn-Tahir'e verilen bu görev hakkında şöyle yazıyor: "Babek hareketi gittikçe yayılıyordu; halkın durumuysa iyice bozulmuştu, fitne ve fesat her tarafı sardı. Babek ilk ortaya çıktığında, Bezz etrafında bulunanları öldürüyor, kentleri, köyleri darmadağın ediyordu. Böylelikle o, işi daha da ilerletti. Şanı şöhreti arttı. Onu yenmek zordu. Bu haber Me'mun'a ulaşınca, Abdullah İbn-Tahir İbn-Hüseyin'i, büyük bir orduyla Babek'le savaşmaya gönderdi. Abdullah gitti ve şimdi Dinever'de "Abdullah İbn-Tahir Kasrı" adı ile bilinen yerde konakladı. Sonra oradan hareket ederek, Bezz'in yakınlarına ulaştı.

Babek'in durumu zorlaştı. Halk ondan korktu, onunla çarpıştılar, ancak ona galip gelemediler. Komutanların bir kısmı ve bunların içerisinde Muhammed İbn-Hamit Tusi de öldü. Ebu Taman, İbn-Hamit Tusi için kaside tarzında ağıt yazmıştır.

217-218 (832-833) YILLARININ SAVAŞLARI

İbn-Tayfur'un dediğine göre, Me'mun, 217 yılında, Cibal'in hakimliğini ve Hurremilerle savaşmayı, Tahir İbn-İbrahim'e vermişti. Tahir ise aynı yıl Ağustos (Şaban) ayının bitmesine beş gün kala, Bağdat'tan hareket etti.

Bu yıl (217 yılında) Me'mun, Ali İbn-Hişam'ı öldürdü. Bunun nedeni ise şuydu: Me'mun onu, Azerbaycan'a ve Azerbaycan'ın civarındaki yerlere tayin etmişti. Ancak sonra anladı ki, O (Ali İbn-Hişam), halkın malını elinden alıyor, insanları da öldürüyordu. Dolayısıyla Me'mun, onu engellemek için Uceyf İbn-Anbasa'yı oraya gönderdi. Uceyf, Ali İbn-Hişam'ın, kendisini öldürmek ve Babek'e katılnıak istediğini anladı. Bu nedenle, bir fırsatını bulup onu yakaladı ve Me'mun'a götürdü. Me'mun, onu ve onun kardeşi Habib'i öldürdü. Aynı yılın Mayıs (Cemaziülevvel) ayında Ali'nin başını kesip Irak, Horasan, Mısır ve Şam ülkelerinde dolaştırdılar.

İbn-ül-Esir'in dediğine göre; Cibal, Hemedan, İsfahan, Masobzan ve civardaki yerlerin ahalisinin çoğu Hurremi dinini kabul etti. Onlar birleşerek, Hemedan'da ordu için kamp yerleri yaptılar. Mu'tesim, onların üzerine ordu gönderdi. İshak İbn-İbrahim İbn-Mu'seb de o orduyla gitmişti. Me'mun onu, aynı yılın Ekim (Şevval) ayında, Cibal'e tayin etti. İshak, Hemedan köylerinde onlarla karşı karşıya geldi ve onlardan altmışbin kişi öldürdü. Sağ kalanlar ise Rumeli'ye kaçtılar.

Nizamülmülk, "Siyasetname" de, aynı yılda cereyan eden olaylardan söz ederken, yazıyor ki: "218 yılına gelindiğinde, Hurremiler yeniden İsfahan, Fars ve Azerbaycan'da başkaldırdılar. O za-

man Me'mun Rumeli'ye gitmişti. Hurremiler sözleşerek, bütün bölge ve kentlerde hazırlık yaptılar ve kararlaştırdıkları bir gecede isyan başlattılar. Kentleri yağmaladılar, Fars bölgesinde çokça Müslüman öldürdüler; onların kadınlarını ve çocuklarını esir aldılar. İsfahan'da, bunların önderi Ali Mazdek adlı bir şahıstı. O, kent kapısında 20 bin kişilik orduyu gözden (denetimden M.A) geçirip, kardeşi ile dağlara çekildi. Budulef orada yoktu, kardeşi Magil ise dağdaydı. O, beşyüz atlı ile karşı koyamayarak, kaçıp Bağdat'a gitti. Ali Mazdek, dağı işgal edip yağmaladı; nerde Müslüman gördüyse öldürdü. Ecelilerin çocuklarını esir aldı. O, Babek'le birleşmek için Azerbaycan'a döndü. Hurremiler her taraftan Babek'in etrafında toplandılar. Önce onbin kişiydiler, sonra yirmibeşbin oldular. Dağların arasında Şehristane adlı bir kent var, hepsi oraya toplandı. Babek de onlara katıldı. Sonra Mu'tesim, İshak'ı kırkbin kişiyle, onlarla savaşmaya gönderdi. İshak aniden onlara saldırınca, çarpışma başladı, hepsini öldürdü. İlk çarpışmada Hurremilerden yüzbin kişi öldürüldü. Onların bir bölümü İsfahan'a gitti. Ali Mazdek'in kardeşi, onbin kişiyle İsfahan'ın evlerini, köyleri yağmaladı, kadınları ve çocukları esir alıp götürdü. İsfahan'ın emiri Ali İbn-İsa ortadan kayboldu. Kentin kadısı ve ileri gelenleri dövüştüler. Her taraftan onları kuşatma altına alıp, galip geldiler ve hayli insan öldürüp, kadın ve çocuklarını esir alıp götürdüler."

Hurremilerin bu isyanı Me'mun'un döneminde, daha doğrusu onun ömrünün sonlarında başladı. O, isyanı önlemeğe çalışıyordu. Ancak bu sırada öldü. Me'mun'dan sonra Mu'tesim onları ortadan kaldırmaya çalıştı. Bu konuda Hamdullah Mustavfi, "Tarihi-Güzide" de yazıyor ki: "Dinin düşmanı olan Babek -Allah ona lanet etsin!- Azerbaycan'da Mazdek dinini açıkça tebliğ etmeğe başladı. Me'mun, Muhammed İbn-Tusi'yi, onunla savaşmaya gönderdi. Babek onu öldürdü ve daha da güçlendi. Me'mun hiçbirşey yapamadan, 7 Temmuz 218 (833) yılında öldü."

219 (834) YILININ SAVAŞLARI

İshak İbn-İbrahim, 219 yılının Mayıs (Cemaidülevvel) ayında Bağdat'a girdi. Hurremiler'den alınmış hayli esir de onunlaydı. Denildiğine göre, kadın ve çocuklar dışında, onlardan yüzbin kişi öldürdü.

Hemedan'da süregiden çarpışmadan kaçan Hurremiler'in bir bölümü, bu yıl (219 yılında) Rumeli bölgesine giderek, Konstantiniye (Bizans) İmparatoru Teofil'e sığındı. Bir süre sonra, Bağdat ordusu Babek'i kuşatma altına alıp sıkıştırdığı zaman, Babek, İmparator Teofil'e mektup yazıp, ondan yardım istedi. O da yardım etmeye söz verip, ordusunu savaş hazırlığına başlattı. Bu esnada Mazyar da, Taberistan'da, Bağdad sarayına karşı muhalefete başladı. Afşin de gizlice onlarla işbirliği yapıyordu. Bu konuya aşağıda tekrar dönülecektir. Böylelikle dört taraftan dört adam, yani Teofil, Babek, Mazyar ve Afşin birleşerek Bağdat halifeliğini yıkmağa çalışıyorlardı. Örneğin, Teofil, Babek'e verdiği söz üzerine, 223 (837-838) yılında onun yardımına gelerek hilafet topraklarına girdi, bir hayli Müslüman öldürdü ve binden fazla kadınla birlikte, birçoğunu esir alıp, götürdü.

Mu'tesim, bu fitneyi (bozgunculuğu M.A) bastırmak için, önce Babek'le savaşa başladı. Aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi, O, (Mu'tesim M.A) gizlice Babek ve Mazyar'la işbirliği yapıp, onlarla mektuplaşan Afşin'i Babek'le savaşmaya gönderdi.

Mazyar'ın Babek'le dostluğu konusunda, İbn-İsfendiyar, "Tarihi-Taberistan" adlı eserinde şöyle yazıyor: "Mazyar, Babek'i- Mazdekiye ve diğer Menfur ateşperestlere, Müslümanları öldürüp, camileri yıkmaları ve İslamdan bir iz bile bırakmamaları için emir verdi."

Sonra başka bir yerde, Mazyar'ın Abdullah İbn-Tahir'e söylediği sözler hakkında şöyle yazıyor: "Ben, Afşin Hıdır İbn-Kavus ve Babek, üçümüz çoktandır birbirimize söz verip şu kararı aldık ki, hakimiyeti Arapların elinden geri alıp, ülkeyi ve şahlığı Kesreviler

hanedanına verelim. Önceki gün Afşin'in postası, falanca yerde benim yanıma gelip, kulağıma bir söz söyledi. Ben sevindim. Abdullah Tahir, "Posta ne haber getirdi" diye sordu. Mazyar, "söyleyemem" dedi. O, çok ısrar etti. Nihayet, Mazyar "yemin et" dedi. Abdullah yemin etti. Mazyar durumu açarak şöyle dedi: Afşin bana, biz falan gün, falan saatte Mu'tesim'i ve onun oğulları Harun-el-Vasık'ı ve Cafer-el-Mütevvekkil'i öldüreceğiz, diye haber göndermiş..."

Sonunda Afşin, Mu'tesim'i rahatlatmak için, Babek'i kandırarak, esir aldı. Sonra Mu'tesim, Teofil'i büsbütün yendi ve böylelikle de meşhur "Emuriyye" zaferi elde edildi.

Teofil, Bizans İmparatorlarından Friji sülalesinin ikinci hükümdarı, II. Mihail lakabıyla meşhur olan Mihail İbn-Georgi'nin oğluydu. Mihail, Hicri 193 (808-809) yılında İmparator olup, iki yıl sonra 195 (810-811) yılında tahtan indirilmiş ve ikinci kez, 200 (815-816) yılında yeniden kendi tahtına dönmüş ve nihayet, 213 (828-829) yılında ölmüştür. Ondan sonra oğlu Teofil hükümdar oldu ve 235 (849-850) yılına kadar İmparatorluk yaptı. Teofil'in İran'lı Hurremdinlere, sığınmaları için kapıları açması, onları koruması ve Babek'e arka çıkması, onunla Mu'tesim arasında meydana gelen ve uzun yıllar sürüp giden bir savaşlar silsilesine neden oldu. Sonuçta bu savaşlar, Emuriyye kentinin fethi ile sona erdi. Ellibeş gün kuşatmadan sonra, Bağdat orduları o kenti alıp, ahaliden otuzbin kişiyi öldürdüler ve kenti öylesine yerlebir ettiler ki, son zamanlara kadar onun yeri bile bilinmiyordu. Bu zafer esnasında Emuriyye kentinin yöneticisi Yatis de esir düştü. Onu Samara'ya getirip, zindana attılar. O, zindanda öldükten sonra, cesedini Babek'in cesedinin yanında darağacına astılar.

220 (835) YILININ SAVAŞLARI

Bir yıl sonra, yani 220 yılında Mu'tesim, Babek'le savaşma görevini Afşin'e verdi. Afşin'in adı Kavusoğlu Hıdr veya Hnıdr idi. Bazı yazarlar, Afşin'in adını yanlış olarak Haydar diye yazmışlardır.

"Afşin" sözcüğü, eski zamanlarda Maveraünnehr'in en uzak bölgelerinden biri olan İsrevşene adlı yerin emirlerine verilen şahlık lakabıydı. Onlar, Sasaniler döneminden başlayarak, ülkede kuşaklar boyu hükümranlık yapmışlardır. Halen de birçok yerde "İstrevşene" şeklinde yazılan "İsrevşene" veya "Sirevşene", Özbekistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ikinci dereceli yerleşim mıntıkalarından biridir. 207 (822-823) yılında Me'mun, Horasan'ın hakimliğini Tahir Zul-Yemineyn'in oğlu Talha'ya verdi ve Ahmet İbn-Halid'i isc ona yardımcı tayin edip, Horasan'a gönderdi. Ahmet, Orta Asya'ya gitti ve o ülkenin Afşini olan Sarhare oğlu Kavus'la, yani Afşin Hıdır'ın babası ile savaştı ve onu, iki oğlu (Fazıl ile Hıdır) ile birlikte esir alıp Bağdat'a gönderdi. Talha bu galibiyetten o derece sevindi ki, Ahmet İbn-Halid'e üçmilyon dirhem bağışladı. Sarhare'nin oğlu Kavus Bağdat'ta kaldı ve orada da öldü. Onun iki oğlu ise Me'mun'un yanında kalıp eğitildiler ve gittikçe artan bir oranda, hilafet sarayının yakın şahıslarından oldular. Böylelikle de Afşin, Mu'tesim sarayının en büyük emiri oldu.

Afşin'in saygınlığı arttığında, onunla sarayda büyük nüfuza sahip olan Tahiriler Hanedanı, özellikle sarayın en büyük emirlerinden olan Abdullah İbn-Tahir, bunun yanı sıra, onun babasının amcasının oğlu Bağdat Emiri İshak İbn-İbrahim İbn-Museb, öte yandan ise, sarayın muteber hizmetçilerinden biri olan Türk Eşnas arasında sert bir rekabet başladı. Afşin, Tahiriler'i zayıflatmak ve yıkmak için, hilafetin düşmanlarıyla bağlantı kurdu. Onların içerisinden, akrabası olan İsrevşeneli Mengecuri, onun kışkırtmasıyla 217 (832) yılında, Azerbaycan'da isyan etti ve aynı yıl yakalanıp, öldürüldü.

Mazyar da Afşin ile işbirliği içindeydi. Yukarıda kaydedildiği gibi, Mazyar yakalandığı zaman şöyle itirafta bulunmuştu: "Ben, Afşin, Hıdır, İbn-Kavus ve Babek, çoktandır ülkeyi Arapların ellerinden kurtarıp, Sasaniler sülalesine vermeğe söz vermiştik."

Babek öldürülüp, Bizans İmparatoru Teofil ise 223 (837-838) yılında yenilgiye uğratılıp ve Mazyar 225 yılında idam edildikten sonra, Afşin'in düşmanları Afşin'e üstün geldiler ve Mu'tesim Afşin'i de 225 (839-840) yılında öldürdü.

Afşin, Babek'le savaşmaya ilk kez 220 (835) yılında tayin olundu. O, 223 yılına kadar Azerbaycan'da Babek ile çarpıştı. Nihayet, Babek'i hile ile yakaladı. Afşin'in Babek'e sırt çevirmesinin ve onun yakalanmasına razı olmasının nedeni şöyle açıklanabilir: Afşin bir süre Babek'le çarpıştı. Ancak onu, büsbütün mahvetmek (yoketmek M.A) istemiyordu. Mu'tesim, Afşin'in tek başına Babek'in üstesinden gelemediğini sanıyordu. Bu nedenle Tahirileri de bu işe çekmek ve onlardan yardım istemek düşüncesindeydi. Afşin baktı ki, Tahiriler Babek'i yenerlerse, nüfuzları halifenin sarayında daha da artacaktır. Dolayısıyla Afşin, bu nüfuzun, rakibi olan Tahirilere kısmet olmasına yol açmamak ve kendisi bu işten yararlanmak amacıyla, ister istemez Babek'i, kendi azametinin, ihtişamının, büyüklüğünün yükselişi ve düşmanlarının zayıflaması yolunda kurban verdi.

MU'TESİM DÖNEMİNİN SAVAŞLARI

Yakut, "Mucem-el-Buldan" adlı eserinde "Erşek" sözcüğünü açıklarken yazıyor ki: "Erşek, Azerbaycan bölgelerinden biri olan Muğan'da, Babek Hurremi'nin Bezz adlı kentinin yakınlarında bir yerdir."

Başka bir yerde "Hurremi"sözcüğünü açıklarken, O (Yakut M.A) diyor ki: Farsça bu sözün anlamı sevinç, mutluluk, hoşluk demektir. Bu isim Erdebil, de bir köyde vardır. Kanımca, Babek'in mensup olduğu Hurremiler, o yerdendirler. Diyorlar ki: "Hurremiye" Farsça bir sözcüktür. Şehvete uyan ve onu helal bilen insanlara, Hurremi deniyor.

Başka bir yerde "Druz" sözcüğünü açıklarken şöyle yazıyor: "Ebu Tamman'ın, Ebu Said Sağeri'ye itlıaf ettiği bir şiirden anlaşılıyor ki, Druz, Azerbaycan sınırında bulunan bir yerin adıdır."

Ve belhazab men ebreştevim ve druz
İllat bek atraf-ulkına fail ve ezded

Ebreşteveym ve Druz arasındaki dağlar senin etrafında yükseliyorlar, sen de yüksek ve büyük ol.
Ebreşteveym kenti de oradadır. Bu kasidede şair, Babek Hurremi ile Ebu Said Sağari'nin savaşlarını betimliyor. O, Mu'tesim'e ithaf etmiş olduğu başka bir kasidesinde şöyle diyor:

Ve Behazbeti ebreştevim ve druz
Felyüşkir vacih-l zülam ve druza
Lahakat likah-alnasır ba'da hayal
Fehem ledruzu-l zülam mevali

Ebreşteveym ve Druz tepelerinde sen
Hile aracılığı ile galibiyet tohumunu ektin
Bırak sana Zilan ve Druz'un etrafındakiler,
Druz ve Zilan'ın ağaları teşekkür etsinler.

Başka bir yerde, "Sindbaya" sözcüğü hakkında şöyle yazıyor: "Azerbaycan'da Babek'e mahsus olan Bezz bölgesinde bir yerdir." Şair Ebu Tamman, Ebu Said Muhammed İbn-Yusuf'a ithaf ettiği bir methiyede şöyle demiştir:

Remi Allah menhu Babekâ ve vûlate
bi-fasimet-ulsullab fi kull-i maşhad
feti yavm-ı biz-alhuramiyet lem yekun
bi-hayateti naks ve la-bimarad
Kafa sind-i baya ve-l remah meşihat
tahadi ila-l ruh-ılhafa fetahadi

O, Allah'ın yardımıyla Babek'e ve onun komutanlarına karşı en şiddetli çarpışmalarda galip geldi. Bu kahramanın yüzünde, Hurremiler ile Bezz etrafındaki vuruşmalarda bir korku eseri görülmedi. O, geri dönmedi. Sindbaya'nın etrafında mızrakları kaldırıp gizli ruhlara - canlara yöneltti.

Başka bir yerde "Sureyn" sözcüğünü açıklarken yazıyor ki: "Nişabur'un 3-4 kilometre yakınında yerleşmiş bir köydür." "Dimaşk Tarihi" adlı eserde kaydediliyor ki, İbrahim ibn-Nasır İbn-Mansur Sureyni, Ebu-İshak, yahut Surani-Fakih, Şam'a sefere çıktı. Sureyn, Nişabur'un yukarısında bir mahalledir. Muhammed İbn-el-Hakem, İbn-Nasır Sureyni'yi, Dinever'de Babek'le çarpışırken, Muhammed İbn-Hamit Tusi'nin orduları içerisinde görmüş ve 210 (825-826) yılında cesedine rastlamıştır.

Başka bir yerde "Taberistan" sözcüğünü açıklayarak, Karun oğlu Mazyar hakkında şöyle yazıyor: "Onu, 225 (839-840) yılında Samara'ya götürdüler ve Mu'tesim'in huzurunda kılıçla öldürdüler. Cesedi Samara'da, Meclisi Şürte'nin(*) karşısında bulunan bir tepede, Babeki Hurremi ile birlikte darağacına asıldı."

Diğer bir yerde "Goran" sözcüğünü açıklarken, şöyle yazıyor: "Goran, Azerbaycan'da Babek Hurremi'nin karargâhı olan Bezzeyn'in bir kasabasıdır."

Yine başka bir yerde "Kezec" sözcüğü hakkında yazıyor ki: "Kezec, Azerbaycan'da Babek'e bağlı olan yer ve kalelerden birisinin adıdır." Bu sözcük Arapçalaşmış yabancı sözcüklerdendir, anlamı ise yer demektir. Şair Ebu Tamman, şiirlerinin birisinde bu sözcüğü cem şeklinde kullanmıştır:

Ve ebreştevim ve-l kezac ve mültaka
Senabikiha ve alhil taradi ve temzzu

Açıktır ki, bu sözcük Fars'ın "gede" veya "keze" sözcüğünün Arapçalaşmış biçimidir.

Başka bir yerde, "kelanrud" sözcüğü hakkında şöyle yazıyor: "Bu sözcüğün anlamı "büyük çay" dır. Bu yer Azerbaycan'da, Babek'in karargâhı olan Bezz kentinin yakınındadır. Afşin, Babek'le savaştığı zaman bu yerde konaklamıştır. Olasıdır ki, bazı kaynaklarda gösterilen "Belalrud" veya "Devalrud" yer adları, aynı "Kelanrud" sözcüğünün tahrif olunmuş şekilleridir."

Başka bir yerde, "Merağe" sözcüğü hakkında şöyle yazıyor: "Merağe Azerbaycan'ın en büyük ve ünlü kentlerindendir... Hazimet İbn-Hazim, Reşid'in halifeliği döneminde Ermeniye ve

---

(*) Meclis-i Şürte; Kent Yönetimi binası M.A.

Azerbaycan'ın hakimi oldu. Orada setler, kaleler yaptırdı ve orayı imar etti. Orada çokca asker bıraktı. Sonraları Babek Hurremi ortaya çıktığında halk oraya sığınıp konaklayıp, yerleşmiştir..."

Başka bir yerde "Versan" sözcüğü hakkında yazıyor ki: "Selefi'nin 'Veresan' şeklinde kaydettiği 'Versan', Azerbaycan sınır boyunun bitiminde yerleşen bir kent adıdır. Oradan el-Res geçitine kadar mesafe, yaklaşık 13 km.dir. Versan ile Beylegan arası yaklaşık 45 km.dir." Kitab el-Fütuh'da kaydediliyor ki, "Versan" Azerbaycan'dadır. Bu yer, Babek zamanında Erşek adı ile ünlü oldu.

Çeşitli kitaplarda, Babek zamanında meydana gelen olaylar nedeniyle adı geçen bu yerleşim mıntıkaları ve bölgelerden başka, hâlen Azerbaycan'da "Babekan" adlı bir köy vardır. "Esamiye Dehate-Keşver" adlı kitapta (sayfa 151) bu köy Hoy ile Şahpur kentleri arasındaki Gotur köylüğüne (kırsalına M.A) bağlı olan yerler arasında gösterilmiştir. Büyük olasılıkla bu köy, Babek zamanındaki yerleşim mıntıkalarından birisi olmuş ve Babek için, Babek'e hürmeten bu köye "Babekan" adı verilmiştir.

Mutahhar İbn-Tahir Mukaddesi, 355 (965-966) yılında yazmış olduğu "Kitabül-el-Bed ve-ı-Tarih" adlı eserin (Paris baskısı, cilt 3. sayfa 9) da Babek hakkında şöyle yazıyor: "Saneviler, İbn-Daysan, İbn-Şakir, İbn-Ebi Ovca, Babek Hurremi ve diğerlerinin peygamberliğine inanıyorlar. Onların fikrince, yeryüzü hiçbir zaman peygambersiz olmayacaktır."

Başka bir yerde (C.6 S.112), Me'mun'un döneminde cereyan eden olaylar hakkında yazıyor ki: "Onun zamanında Hurremiler isyan ettiler. Babek, Cavidan'ın ruhunun kendi bedenine göç ettiğini iddia ediyordu. Me'mun, Muhammed İbn-Hamid'i onunla savaşmaya gönderdi. Ancak Muhammed İbn-Hamid, birçok arkadaşı ile birlikte savaşta öldü."

Yine başka bir yerde (C.6. s.114-117), "Babek Hurremi'nin Destanı" başlığı altında şöyle diyor: "O, henüz bluğ çağına gelmemişti. Onun annesi Azerbaycan köylülerinden olup, tek gözlü, yoksul bir kadındı. Savad Nebdilerinden (*) Abdullah adlı bir şahıs

---

(*) Savad Nebdileri: Irak'ı Arap ile Irak'ı Acem bölgesi arasında Savad adlı yerde yaşayan bir Fars boyu M.A

ona vuruldu. Kadın ondan hamile kaldı. Onu (Abdullah'ı) öldürdüler. Bu sırada annesinin karnındaydı. Babek dünyaya geldi, annesi onun geçimini sağlamak için çalışıyordu. O, çok çalışıyordu; nihayet Babek büyüyüp, ihtiyatlı bir genç oldu. Köy halkı, çobanlığı ona verdi. Yiyeceğini ve giyeceğini veriyorlardı. Diyorlar ki, bir gün annesi ona yemek götürdü. Baktı ki, O, bir duvarın gölgesinde uyumuş, vücudunun kılları diken diken olmuş ve her kılın dibinden kan damlaları akmaktadır. O, (annesi M.A) "Benim oğlum, gelecekte büyük bir makama ulaşacak" dedi. Oradaki bu dağlık yerde, Hurremilerden bir grup yaşıyordu. Onların, birbiriyle rekabet halinde olan iki önderi vardı. Birincisinin adı Cavidan, diğerinin adı ise İmran idi. Bir gün Cavidan, bir iş için Babek'in köyüne gitti ve onu görüp, becerikli olduğunu anladı. Onu bir amele olarak annesinden alıp kendi topraklarına getirdi. Diyorlar ki, Cavidan'ın karısı ona vuruldu ve kocasının bütün sırlarını ona açtı; biriktirdiği paraları, hazineleri gösterdi. Çok geçmeden, Cavidan'la İmran arasında savaş başladı. Cavidan yaralanıp, öldü. Cavidan'ın karısı herkese dedi ki; 'Cavidan, Babek'i kendi yerine bırakmış ve onun ruhu Babek'in bedenine geçmiştir. Cavidan'ın vaadettiği galibiyet ve zafer, Babek'in eliyle size ulaşacaktır.' Bu sözlerin nedeni de, Hurremiler'in, gece gündüz isyan ümidiyle yaşamalarıydı. Bu andan itibaren halk, o kadının sözlerine inanıp, Babek'in etrafında toplandı. Babek, yandaşlarını bölgelere, köylere gönderdi. Onlar oldukça yoksuldular. Babek onlara kılıç ve hançer vererek dedi ki; "evlerinize, köylerinize dönün ve falan gecenin üçüncü yarısını bekleyin, zamanı geldiğinde halkın üstüne saldırın, uzakta, yakında herkesi, (gerek erkek ya da kadın, gerekse genç ya da çocuk olsun) parçalayıp öldürün! O topluluk da Babek'in dediği gibi yaptı. Sabaha kadar, O köylerin halkı Hurremiler tarafından öldürüldü. Ancak böyle bir emrin kimin tarafından ve niçin verildiğini bilen olmadı. Topluluğu şiddetli bir korku sardı. Babek, durmadan (hemen M.A) onları daha uzak yerlere gönderdi; onlar da büyük-küçük, Müslüman ya da gayri Müslüman her kimi gördülerse öldürdüler. Böylelikle de insan öldürmeğe alıştılar. Eşkiyalar, başıboş gezen serseriler, bozguncular, kötü yola gidenler onun etrafında toplandılar.

Onun ordusunun sayısı artıp, piyadedcn ayrı, atlıların sayısı yirmibine ulaştı. O, kentleri, köyleri fethctti. Halkın yüreğine korku saldı, her yeri ateşe verip yaktı, kimseye azıcık bile acımadı. Sarayın birçok ordusunu yenip, bir sürü komutanı öldürdü. Bazı kitaplarda onun, tahminen bir milyona yakın erkek, kadın ve çocuk öldürdüğü gösterilir. Tarihte deniliyor ki, Babek tarafından öldürülenlerin sayısı iki yüz elli beş bin (255.100) kişiymiş. Allah herkesten iyi bilir. Nihayet Mu'tesim, Afşin'i Babek'le karşılaşmaya gönderdi ve bütün dağlık bölgelerin hakimliğini ona verdi. Mu'tesim, Afşin'e gönderdiği erzaktan pay, maaş, yardım ve Cibal hakimliğinin yanısıra, onu ata bindiği (vuruştuğu) gün için on bin dirhem, ata binmediği (vuruşmadığı) gün için ise beş bin dirhem vereceğine söz verdi. Ayrıca, yola koyulduğu gün ona bir milyon dirhem bağışladı. Afşin, Babek'le bir yıl boyunca vuruştu ve birçok kez yenildi. O, yine de savaşmaya geldi. Babek, sağlam bir kent olan Bezz'e sığındı. Ölümü yaklaştığından durumu ağırlaştı. O, Ermeniye'ye gitmek için karısı ve çocuklarını alıp, tüccar kıyafetinde kentten çıktı. Yolda, Ermeni ileri gelenlerinden (yerel yöneticilerden) biri olan Hıristiyan Sehl Ibn-Sunbat onu tanıdı. Bu durumdan bir süre önce o, Babek'in tutsağı olmuştu. Canını kurtarmak için Babek'e çokça mal mülk teklif etmişti. Ancak Babek kabul etmeyip, onun gözünün önünde annesi, kız kardeşi ve karısı ile yatmıştı. Sehl onu yakalayıp, Afşin'in yanına gönderdi. Mu'tesim, Babek'i sağ yakalayıp kendisine getirene iki milyon dirhem, başını kesip gctirene ise...(*) vercceğini vaadetmişti. Bu nedenle Sehl İbn-Sunbat'a iki milyon dirhem gönderip, kendi vatanının hakimlerini (yöneticilerini) seçmc yetki ve kararını ona verdi. Afşin, Babek'i Samara'ya, Mu'tesim'e götürdü. Mu'tesim emretti, onun ellerini ve ayaklarını kestiler. Onu, 228 yılında darağacına astılar. Bazıları şöylc rivayet ediyorlar ki, lanetli Babek'in ellerini kestikten sonra o, ellerinin kesilmesinden ağrı duymadığını ve ruhunun bile acı duymadığını göstermek için kanını yüzüne sürüp güldü. Bu (olay), İslam âleminde elde edilen büyük galibiyetlerden biriydi. Babek'in yakalandığı

(*) Orjinal metinde cümle yarım bırakılmıştır.

gün, müslümanlar için bayramdı. Bu (olay), 223 yılında Cuma günü, Eylül'ün (Ramazan'ın) ondördüncü günü meydana gelmiştir. Bundan sonra Mu'tesim, Afşin'in rütbesini yükseltti, ona taç bağışladı, inci ve değerli taşlarla süslenmiş iki boyun bağı, iki kol bağı ve yirmi milyon dirhem para verdi. O, şairlere buyurdu ki, Afşin'i methedip, ondan ödül alsınlar..."

Kaydetmek lazımdır ki, Mutahhar İbn-Tahir'in , bu bölümün sonunda, Babek'in yakalanmasını 223 (837-838) yılının Eylül (Ramazan) ayının ondördü olarak göstermesi doğru değildir. Yukarıda değinildiği ve ileride de kaydedileceği gibi, Muteber kaynakların dediğine göre, Babek, 222 yılının Eylül (Ramazan) ayının onunda yakalanmıştır. Daha doğrusu o gün, Bezz kenti alınmıştır. Eğer Babek de aynı gün yakalanmışsa, o zaman bu olayın Eylül (Ramazan) ayında olması gerekir. Görüldüğü gibi metinde, olayın ayı ve günü doğru yazılmamış ve aslında da 222 (836-837) yılı Eylül'ün (Ramazan'ın) ondördüymüş. Yanlışlık, yılın tarihindedir. Böylelikle, Babek, Bezz kenti işgal edildikten dört gün sonra, yani 222 yılının Eylül (Ramazan) ayının ondördünde yakalanmıştır.

Mesudi, "Muruc ül-Zahab" adlı kitabında, önce Babek'in yönetimi altındaki yerler hakkında açıklamalar yapıyor. Bu açıklamaların başlangıcında ünlü Derbend Seddi'nden söz ederek şöyle diyor: "Bu işte eğer aziz ve büyük Allah güzel hikmeti ve büyük kudretiyle kendi kullarına merhamet etmeyip, Derbend kentini kurdurmak, bunun yanısıra, hakkında konuştuğumuz seddi karada, denizde (adalarda M.A) ve dağda kaleler yaptırma işinde İran şahlarına yardım etmeseydi, orada yaşayan halklara padişahlar göndermeseydi, o zaman diğer halkların şahları, Azerbaycan'ın ve onun diğer kentleri olan Berde, Arran, Beylegan, Zencan, Abhar, Gazvin, Hemedan, Dinever, Nehaved ve ayrıca Irak'a giden Kufe ile Basra yolu üzerinde olan adları geçen diğer yerleri işgal ederlerdi. Allah onların yolunu kesmeseydi, İslam dini zayıflayıp ortadan kalkmış olacak, Rumiler (Bizanslılar) Müslümanlara ağalık yapacak, Hac işleri bozulacak, Cihad meselesi ortadan kalkacak, yollar kesilecek, Mülk-et-Tevayif (derebeylik) zamanında, yani İskender'in

ölümünden sonra ve Erdeşir İbn-Babek İbn-Sasan'ın ise padişahlığa ulaşıncaya kadar olduğu gibi, her başını kaldıran komutan bulunduğu ülkede ağalık yapacaktı. Ancak Erdeşir İbn-Babek İbn-Sasan, halkı aynı fikir etrafında toplayarak, onları birleştirdi. Halka yardım edip, ülkeyi imar etti. Nihayet, Allah, Muhammed peygamberi -Allah ondan razı olsun ve ona rahmet etsin- gönderdi. O ise küfrün bayrağını indirdi, halklar arasındaki bir dizi inançları ortadan kaldırdı. İslam dini daha da güçlendi. Ancak bugün, yani 332 (943-944) yılında, Emir-El-Müminin Ebu Ishak İbrahim Mutterakki-Billah'ın halifeliği döneminde onun (direkleri) eğilmiş, temeli ise sarsılmıştır. Allah bizi amacımıza ulaştırsın. Derbend hakkında çok yazılmıştır. Oranın güzel imaretlerini Kesra Anuşirevan'ın babası Kesra İbn-Kubat İbn-Firuz, Maskat adlı yeri taştan yaptırmıştır. Şirvan'daki Sur-et-tin (topraktan, çamurdan yapılmış set) adlı ünlü duvarları, taştan örülmüş ünlü "Bermek" duvarını, ayrıca Berde'ye bitişik imaretleri de o yaptırmıştır. Diğer kitaplarımızda bu konuda açıklama yaptığımız için, burada onlardan söz etmeyi gerekli görmedik.

Kür çayına gelince, O, Hazar adlı yerden başlıyor. Abhaz'dan geçerek Tiflis'e vardığında, iki kola ayrılıyor. Siyaverdiler ülkesinin içinden akıyor. Yukarıda kaydettiğimiz gibi Siyaverdiler Ermenidirler. Syabihe ve diğer İran ordularının kullandıkları Siyaverde adlı teberzin de (baltaya benzeyen kesici bir silah), onların adıyla ilgilidir. Kür adıyla bilinen bu çay gelip, Berde'nin 22 km kadar yakınına ulaşıyor ve Berde kentinden bu tarafta olan Berdac'dan geçiyor. Senare'nin yakınlarında, Aras çayı ona (Kür'e M.A) kavuşuyor. Aras çayı, Trabzon'dan başlayıp Kür'e kavuşuyor ve onunla birlikte gelip Hazar Denizine dökülüyor. Aras çayı, Azerbaycan'da Babek Hurremi'nin vatanı olan Bezzeyn'den ve Arran'da Ebu Musa adıyla bilinen bir dağın eteğinden geçiyor. Bu çay Versan'dan da geçerek, yukarıda andığımız Senare kavşağına ulaşıyor."

"Müruc-ül-Zahab" da Anuşirevan""ın babasının adı, "Kcsra İbn-Kubad İbn-Firuz" yazılmıştır. Bu, yanlıştır. Bu tahrif, daha çok kâtip tarafından yapılmışa benziyor. Aslında, "Kesra Kubat İbn Fi-

ruz" dur. Çünkü, Nuşirevan'ın babasının adı Hosrov (*) (Kesra) değil, Kubaţ idi. "Kesra" ise Arap dilinde (Arapçada), Hosrov Anuşirevan'a ve onun Sasani sülalesinin sonuna kadar devam eden halefleriнe verilen bir lakaptır. Anlaşılıyor ki, Mesudi bu lakabı, Anuşirevan'ın babası, yani Kubat için de kullanmıştır.

Mesudi, aynı kitabın bir başka yerinde, Ebu Müslüm Horasani'nin 136 (753-754) yılının Ağustos (Şaban) ayında öldürülmesinden söz ederken şöyle yazıyor: "Ebu Müslüm'ün öldürüldüğü haberi Horasan'a ve Cibal'ın diğer yerlerine ulaştığında, Hurremiler kederlendiler. Hurremiler'e "Müslümiyye" de deniliyor. Onlar, Ebu Müslüm'ü kendilerine yol gösterici bilip, onun yolunda gidiyorlar. O, (Ebu Müslüm Horasani M.A) öldükten sonra, aralarında tartışmaya başladılar. Bazıları onun ölmediğini sandı. Onlara göre, O, bütün dünyada adaleti yeniden kurmadıkça ölmezdi. Bazıları da onun öldüğüne inanıp, kızı Fatma'yı kendileri için imam kabul ettiler. Onlara "Fatımiyye" deniliyor. Hurremilerin büyük bir bölümünü, şu anda, yani 332 (943-944) yılında Kudekiler ve Nurşahiler(**) oluşturuyor. Bunlar, Hurremilerin en büyük kolu sayılıyor. Arran ve Azerbaycan ülkesindeki Bezzeyn'de, Me'mun ve Mu'tesim'e karşı isyan eden Babek Hurremi de onlardandı. Mu'tesim hakkında verilen haberler içerisinde onun durumu ve öldürülmesinin ayrıntısı kaydedilecek ve Allah izin verirse, bu kitapta da anlatılacaktır. Hurremiler ençok Horasan, Rey, İsfahan, Azerbaycan, Kerece, Ebudulef ve Burc bölgeleri, ayrıca Seymere, Sirvan, Erivcan, Masobzan ve diğer köy ve kentlerin etrafında yaşıyorlar. Bunlar gelecekte galip gelip, gelişecekleri ümidindedirler. Horasan ve diğer yerlerde Batıni adıyla bilinirler. Biz "Kitabı-Makalat fi Usül-eld-Diyanat" adlı eserimizde, onların inançları ve fıkralarını(kollarını M.A)yazdık. Bu konuda bizden önceki yazarlar da yazmışlar. Ebu Müslüm'ün Horasan'da öldürüldüğü haberi Hurremilere ulaştığında, onların içerisinden Sunfad(***) adlı bir şahıs, Nişaburlu Ebu Müs-

---

(*) Hosrov-Hüsrev M.A

(**) Orjinal metinde el-Krakye ve el Lud Şahiye yazılmıştır.

(***) Sunbad olmalıdır. Yazarın notu.

lüm'ün intikamını almak amacıyla başkaldırdı. Büyük bir orduyla, Horasan'dan Rey'e gitti. Rey'i ve ayrıca Kumş (Gums) ve onun etrafını aldı. Ebu Müslüm'ün Rey'de bulunan bütün hazinelerine el koydu. Sunfad'ın etrafında toplanan Cibal ve Taberistanlıların sayısı daha da arttı. Bunların isyan ettiği haberi Mansur'a ulaştığında, Mansur, Cahur İbn-Marar İcli'yi onbin kişiyle, onu yenmeye gönderdi. Kendisi de ordunun başına geçip, onun ardından gitti. Onlar, Hamedan'la Rey arasında, bir çölün kenarında karşı karşıya gelip, çok şiddetli çarpıştılar. Her iki tarafın da durumu ağırdı, Sunfad öldü. Yandaşları kaçtı. Onlardan altmışbin kişi öldürüldü, birçoğu ise esir alındı. Esir alınanların arasında, çokça kadın ve çocuk vardı. Sunfad isyanının başlangıcından, öldürüldüğü güne kadar, yetmiş gece geçti. Bu olay 136 (753-754) yılında, Ebu Müslüm'ün ölümünden bir kaç ay sonra cereyan etti."

Yine Mesudi "Muruc-ül-Zahab" adlı eserinin başka bir yerinde, Mu'tesim döneminde cereyan eden olaylardan söz ederken şöyle yazıyor: "Arran ve Beylegan ülkelerinde Babek Hurremilerin gücü artarak hareketi yayıldıkça, onun orduları adı geçen kentlere saldırdılar.

Ordu birlikleri darmadağın edildi, komutanları öldürüldü. Halk mahvoldu. (Böyle bir durumda) Mu'tesim, Afşin'i, onunla savaşmaya gönderdi. Onlar birçok kez çarpıştılar. Babek'e yaklaşarak, onu oldukça sıkıştırdılar. Nihayet onun ordusu dağıtılıp, adamları öldürüldü. Babek ise, Arran ülkesinde ikamet gâhı olan Bezzeyn dağına sığındı. Bu yer şimdiye kadar, yani 332 (943-944) yılında da onun adıyla tanınıyor. Babek, başına gelenleri (içinde bulunduğu durumu M.A) ve saklandığı yerin güvenli olmadığını düşünerek oradan çıktı. Kardeşi, karısı, çocukları, yakın hizmetçileriyle birlikte kumaş tüccarı ve seferi kıyafetinde kervanla yola çıktı ve gelip, Ermeniye'de Ermeni yerel yöneticisi olan Sehl İbn-Sunbat'ın malikânesinin yakınındaki bir su kenarında konakladı. Yakınlardaki bir çobandan, bir koyun satın aldılar. Başka yiyecek de almak istiyorlardı. Ancak çoban buna yanaşmadı. Sonra da, gidip Ermeni Sehl İbn-Sunbat'a haber vererek dedi ki, 'Bu adam, kuşkusuz, Babek'tir.'

Babek, mekânından kaçıp dağları terkettikten sonra, Afşin onun bir kaleye, yüksek dağa sığınıp, yerli halkın bir kısmını kendisine uydurup, ordu toplamasından ve bir daha güçlenmesinden korkuyordu. Bu nedenle de Afşin yolları tuttu. Azerbaycan'ın Arran ve Beylegan topraklarında bulunan kale ve yerleşim yerlerinin yöneticilerine mektup yazıp, onları ödüllendirme vaadiyle kendi tarafına çekti. Sehl, çobandan Babek'in durumunu işitir işitmez yanındaki birkaç arkadaşıyla ve askerlerle ata binip, Babek'in bulunduğu yere geldi. Attan inip ona yaklaştı ve şahlara gösterilen büyük bir saygıyla selam verip dedi ki: "Şahım, kalk, sana özgü olan sarayda kal, senin hizmetçilerin oradadır. Orada Allah seni düşmanlarından koruyup, kendi himayesine alarak güvencede tutacaktır. Babek onunla gidip kaleye vardı. Sehl onu kendi tahtına oturttu. Fazlasıyla hürmet etti, evini onun ve onunla gelen adamların yetkisine bıraktı. Onun için yemek getirdi. Sehl'in kendisi de onunla oturup yemeğe başladı. Başına neler geldiğini ve nelerin geleceğini bilmeyen Babek, gurur ve kibirle Sehl'e: "Senin gibiler benimle oturup yemek yiyebilir miydi?" dedi. Sehl sofradan kalkarak şöyle dedi: "Şahım! Ben hata yaptım, sana kulunu bağışlamak yakışır, ben kim sen kim? ben şahlarla oturup yemek yemeğe layık değilim." Sonra o, bir demirci getirdi ve "şahım ayaklarını uzat" dedi. Onun ayaklarını prangaya vurdurttu. Babek, "Ey Sehl! Bana hile yaptın," dedi. Sehl, "Ey ahlâksız kadının çocuğu, sen sığır otlatmalısın. Sen kim, ülkeyi yönetmek, siyasi ve askeri işlere karışmak kim?" dedi. Sehl onun adamlarını da yakalayıp zindana attı ve Afşin'e adam göndererek, onu durumdan haberdar etti. Afşin bu haberi alır almaz kendi adamlarından dört bin kişiyi Bumade (*) adlı bir posta ile gönderdi. Babek'in adamları ile birlikte Afşin'e götürdüler. Sehl İbn-Sunbat da onlarla birlikteydi. Afşin, Sehl'in rütbesini yükseltti, ona bahşiş verip hürmet etti, kendi eliyle ona taç ve at bağışladı ve ondan alınan haracı kaldırdı. Sonra Mu'tesim'e posta güvercinleriyle zafername yazıp gönderdi. Bu haber

(*) Diğer nüshalarda Bugade, Bumame, Yumade yazılmıştır.

ona ulaştığında halk dua okuyup şenlik yaptı. Ülkelere zafername gönderdiler. Çünkü Babek, sarayın ordularını kılıçtan geçirerek perperişan etmişti. Afşin, Babek'i alıp askerleriyle yola koyuldu. Onlar Samara'ya vardılar. Bu olay 223 (837-838) yılında oldu. Afşin, Harun İbn-Mu'tesim ve hilafet hanedanı (ailesi M.A) ve ayrıca sarayın ileri gelen adamlarıyla görüştü. O, Samara'nın 30-35 km. yakınında, "Katul" denilen bir yerde konaklamıştı. Ona boz bir fil göndermislerdi. Bu fili, Hint Şahlarından birisi Me'mun'a hediye göndermişti. Fil çok iriydi. Üstüne yeşil ve kırmızı ipekten bez örtüp, her tarafını rengârenk parçalarla süslemişlerdi. Bu filin yanında iri cüsseli bir dişi deve de vardı. Bu deveyi de fili süsledikleri gibi süslemişlerdi. Afşin için, üstü altın işlemeli, göğsüne ise rengârenk yakut ve cevahirler takılmış kırmızı ipekten bir kıyafet göndermişlerdi. Bunlardan başka, nispeten uzun olan ayrı bir elbise, incilerle süslenmiş oldukça büyük bir kalpak göndermişlerdi. En güzel kıyafeti Babek'e, ikincisini ise onun kardeşine giydirdiler. Kalpağı Babek'in başına, ona benzer başka bir kalpağı kardeşinin başına koydular. Fili Babek'in, deveyi ise kardeşinin önüne çekip getirdiler. Babek, fili görünce şaşkınlıkla, "Bu iri hayvan nedir?" dedi. O, kıyafeti beğenip "Bu büyük bir hükümdar tarafından talihi zayıf, bahtı çökmüş, aciz bir kula verilmiş değerli hediyedir." dedi. O, bu sevincinden sonra kederlendi. Atlı ve piyade savaşçılar ellerindeki silah, demir gürz ve bayraklarla iki sıra halinde Katul'dan Samara'ya kadar dizilmişlerdi.

Babek filin, kardeşi ise onun ardınca dişi devenin üstünde oturmuşlardı. Fil, iki sıra halinde dizilmiş savaşçıların arasından gidiyordu. Babek, sağına soluna dönerek topluluğu ve askerleri gördükçe, onların kanını dökmek imkanından yoksun olmasına üzülüp kederleniyordu. Ancak aşırı kalabalıktan hiçte hayrete düşmüyordu. Bu olay 223 (837-838) yılında Perşembe günü, Şubat (Sefer) ayından iki gece sonra olmuştu. Halk o zamana kadar böyle bir günü ve görkemi görmemişti. Afşin, Mu'tesim'in huzuruna geldi. Mu'tesim onu başköşeye aldı, onun makamını arttırdı. (O an) Babek'i getirdiler ve onun yüzünü Mu'tesim'e doğru çevirdiler. Mu'te-

sim, "Babek sen misin?" diye ona sordu. Babek yanıt vermedi. Mu'tesim, sorusunu birkaç kez tekrar etti. Ancak Babek susup duruyordu. Afşin ona doğru eğilip "yazık haline, Emir El-Mümin'in sana soru soruyor, sense susuyorsun" dedi. (O zaman) Babek, "Ben Babek'im" dedi. Bunun üzerine Mu'tesim secde edip, onun ellerinin ve ayaklarının kesilmesi emrini verdi.

Mesudi şöyle diyor: Okuduğum 'Bağdat Haberleri' adlı kitapta şöyle yazılmıştır: "Babek, Mu'tesim'in yanına geldiğinde bir süre konuşmadı. Sonra Mu'tesim, 'Babek sen misin?' diye ona sordu. Babek, 'Evet ben senin hizmetçin ve kulunum' dedi. Babek'in adı Hasan (*), kardeşinin adı ise Abdullah'tı.

Mu'tesim'in emri doğrultusunda onun elbiselerini çıkardılar. Hizmetçiler onun sırtındaki süsleri çekip çıkardılar. Sonra sağ elini kestiler. O, kesilmiş kolunu yüzüne sürdü ve sol eliyle de aynı şeyi yaptı. Üçüncüsünde onun ayaklarını kestiler. O, halının üzerine dökülmüş kanın içinde kıpırdıyordu. O, kesilmiş bileklerini yüzüne sürüyordu. Mu'tesim, Babek'e azap vermek amacıyla cellada, kılıcı onun yüreğinin altındaki iki kaburgasının ortasına sokmasını emretti. O da bu işi yaptı. Sonra onun emri üzere, başını vücudundan ayırdı. Onun ellerini ve ayaklarını vücuduna bitiştirip, darağacına astılar. Sonra başını Bağdat'a götürüp, köprü üstünde bir ağaca taktılar. Sonra Horasan'a götürüp, kentlerde ve köylerde dolaştırdılar. Çünkü onun ülküsünün başarısı, kendisinin azameti, ordusunun çokluğu, padişahlığı devirmek işindeki galibiyeti, halkı etkileyerek dönüştürmesi ve kendi yanına çekmesi halkın yüreğinde oldukça yer etmişti. Babek'in kardeşi Abdullah'ı ise, Medinet ül İslam'a (Bağdat'a) götürdüler. Bağdat'ın emiri İshak İbn-İbrahim, Samara'da Babek'e yapılanları buna da yaptı. Babek'in vücudunu (cesedini M.A) Samara'nın kenarında yüksek bir ağaca astılar. O yer, şimdi de Babekdarı (Babek'in asıldığı yer), "Huşbetun Babek" adı ile ünlüdür. Şimdi Samara boş kalmış, yerli halk oradan göçüp gitmiştir. Yalnızca birkaç yerinde insanlar yaşıyor.

(*) Bu ada başka bir yerde rastlamadık.

Bundan önce kaydettiğimiz gibi Babek ve kardeşi öldürüldükten sonra, hatipler Mu'tesim'in meclisinde ayağa kalkıp, hoşa giden sözler söylediler. Şairlerde bu konuda şiirler yazdılar. Aynı gün, İbrahim İbn-Mehdi kalkıp hutbe yerine şu şiiri okudu:

"Ya Emir-El-Mü'minin elhamdülillah kasira
Hakeza el-nasır felazale leke-ellah hasira
Ve ele-ela'da a'tayte men allah-i tahira
Ve henya hana-allahe leke-elfeth elhatira
Ve huve fath-i lem yer-elnas lehu fethen nezira
Ve cezi-elefeşin abd-i allah haran ve habura
Falakad laki bihi Babek yovmen kahterira
Zake mevlak-ellezi elfebtehi zeldan sabura
Leke hatta zaraca alsike lehu hudan nazira
Zarbete abkat ala-eldann fi-elvechi nura"

Ey Emir-El-Müminin, Allah'a hoş şükürler olsun
Budur galibiyet, Allah her zaman seni zaferli etsin
Düşmanlarına karşı Allah sana yardım etsin
Allah seni bu parlak zafer münasebetiyle alkışlıyor
Bu, tarihte eşi görülmemiş zaferdir.
Allah'ın sevgili kulu Afşin, yaptığı hizmet nedeniyle mutlu oldu.
Babek onunla kötü günde karşı karşıya geldi.
Bu, her zaman gücünü ve sabrını yoklamış olduğun kulundur
Onun kılıcı parlak bir şekle dönüştü
Vurduğu yara dünya durdukça kaldı, onun yüzünü ağarttı

Afşin'e cevahirle işlenmiş bir altın taç, kırmızı yakut ve yeşil zümrütle süslenmiş, halis cevahirden yapılmış bir altın çelenk ve iki boyun bağı bağışladılar. Mu'tesim, Eşnas'ın kızı Utruce'yi, Afşin'in oğlu Hasan'a verdi ve düğün yaptı. Onun için, eşi benzeri görülmemiş düğün meclisi kurdu. Düğün gecesi seçilmiş insanlar, hatta alt tabakadan insanların birçoğu neşe ve keyif içinde eğlendi. Her ikisinin güzelliği ve evlenmesi münasebetiyle Mu'tesim şöyle bir şiir okudu:

"Rakat aruse ila arus
binte raise ila rais
eyyehuma kan leyset şiiri
ecel men-elsoure ve elnufus
esahib-el mürhaf el mahali
em zu-elveşahin ve elşemus."

"Gelini damadın yanına, ağa kızını ağanın yanına götürdüler.
Ey, keşke bilseydim bunların hangi birisi soyluluk ve büyüklükte öbüründen üstündür.
Cevahirli kılıç sahibi mi, yoksa
Güneş gibi parlayan iki boyun bağı olan mı üstündür?"

İstehri, "Kitab-el-Mesalik ve-l-Memalik" adlı eserde Cibal ülkesi hakkında şöyle yazıyor: "Bu bölgelerde söylediklerimizden başka gösterilebilecek öyle bir yüksek dağ yoktur. Elbette, Savalan Dağı Demavend Dağından büyüktür. Debil'deki büyük Ağrı Dağı bunların her ikisinden de büyüktür. Hurremilerin yaşadıkları dağlık bölgede ise çok çetin, geçilmez dağlar vardır. Babek oralıydı. Köylerinde Mescit var, onlar Kur'an okuyorlar. Ancak dediklerine göre, iç dünyalarında "İbahiyye"den başka dinleri yoktur.

Yedinci yüzyılın tarihçisi Cemal-ed-din Ebul Kasım Abdullah Kaşani, "Zübdet-et-Tevarih" adlı eserinde Hurremiler ve Babek hakkında bir dizi dakik bilgiler vermiştir. O, "192 (807-808) Yılında Cereyan Eden Olayların Kaydı" başlığı altında şöyle yazıyor: "Aynı yıl Hurremiler Azerbaycan sınırında isyan ettiler. Fitne-fesat ortaya çıktı. Reşid, Abdullah İbn-Malik'i, 10 bin kişilik savaşçıyla onları ortadan kaldırmaya gönderdi. O da (İbn-Malik M.A) hücum ederek, hepsini dağıttı ve çokça ganimetle geri döndü."

"201 (816-817) Yılında Cereyan Eden Olaylar Hakkında"... "Aynı yılda, Babek Hurremi Azerbaycan'da başkaldırdı ve birçok insanı kendi tarafına çekti..."

204 (819-820) Yılında Cereyan Eden Olaylar Hakkında" "... Bu yılda Yahya İbn-Maaz, Azerbaycan'da Babek Hurremi ile vuruştu, ancak birşey yapamadı..."

"212 (827-828) Yılında Cereyan Eden Olaylar Hakkında" "... Bu yılda Me'mun, Muharnmed İbn-Hamid Tusi'yi, Babek Hurremi ile savaşması için Erdebil'e gönderdi. O ise, Musul yoluyla Azerbaycan'a gitti ve Babek'le hayli çarpıştı. Ancak hiç bir şey yapamadı..."

"214 (829-830) Yılında Cereyan Eden Olaylar Hakkında" "...Bu yılda Babek Hurremi, Muhammed İbn-Hamid Tusi'yi öldürdü. O, övgüye değer, cömert bir adamdı. Muhammed'in ölüm haberi Me'mun'a ulaştığında, Abdullah İbn-Tahir'i onun yerine göndermiş... Bu yılda halife Me'mun Irak-Acem'i, Gohistan'ı, Azerbaycan'ı (Merend kentine kadar olan yerleri) Ali İbn-Hişama verdi. Vesselam(*)"

"220 (835) (835-36 olması gerekir.M.A) Yılında Cereyan Eden Olaylar Hakkında" "...Bu yılda Irak-Acem'de birçok insan, Hurremi dinini kabul etti. Hemedan kapısında kalabalık bir ordu toplanıp, Müslümanlarla savaşmak için birleştiler. Mu'tesim onları ortadan kaldırmak amacıyla, Emir İshak İbn-İbrahim'in komutası altında büyük bir ordu gönderdi ve bütün Irak-Acem'i ona bağışladı. Emir Ishak gidip, onlarla hayli savaştı. Hemedan kapısında 60 bin kişiye kadar Hurremi öldürdü. Kalanlar başka kentlere dağıldılar."

"220 (835-836) Yılında Cereyan Eden Olaylar Hakkında" "...Bu yılda Uceyf İbn-Anbese" Zengân'ı aldı. Yine aynı yılda, Mu'tesim, Hurremileri ortadan kaldırmak için, Afşin'i Azerbaycan'a gönderdi. Hurremilerin isyanı 221 (836-837) yılında başlamıştı. O, çok insan öldürdü. Nihayet, İmam Mu'tesim, Erdebil'i korumak ve mamur etmek amacıyla Muhammed İbn-Yusuf'u oraya gönderdi. Muhammed, Hurremiler tarafından viran edilmiş imaretleri onarıp, mamur hale getirdi. Muhammed İbn-Yusuf ile Babek arasında iki üç kez savaş olduktan sonra Afşin gelip ulaştı ve onunla vuruşup, Babek'in birçok adamını öldürdü ve esir aldıklarını Mu'tesim'e göndererek, ondan yardım istedi. Mu'tesim de Büyük Boğa'yı çokça asker ve teçhizatla onun yardımına gönderdi. Ancak yine de Babek galip geliyordu..."

(*) Vesselam burada sözün kısası, kısaca, bu kadar, iş bitmiştir, bitti anlamında kullanılmıştır.

"221 Yılında Cereyan Eden Olaylar Hakkında" "... Bu yılda Büyük Boğa, Babek'le savaştı. Birçok Müslüman öldü ve Afşin Marağa sınırında Erbenk'in yöntemiyle barış antlaşması yaptı."

"222 (836-837) Yılında Cereyan Eden Olaylar Hakkında" "... Bu yılda Babek'i savaşta yakalayıp Mu'tesim'e gönderdiler. O da onun ellerini, ayaklarını kestirip, astırdı. Onu o, kardeşi ve birçok arkadaşı ile birlikte yaktılar."

Ebu Emr Minhac-ed-din Osman İbn-Sırac-ed-din Muhammed İbn-Minhac-ed-din Osman Guzgani, "Tebagati-Nasıri" adlı kitabında Mu'tesim döneminde cereyan eden olaylar hakkında şöyle yazıyor: "Babek Hurremi, Me'mun döneminde isyan etti. Azerbaycan kentlerinin çoğu onun dinini kabul etmişti. Onu yakalayıp Bağdat'a gönderdiler. Onu astılar. Bu olay 223 (837-838) yılında oldu. Babeki Hurremi, yirmi yıl süresinde 250 bin Müslüman öldürmüştü."

Mesudi, "Kitab-el-Tenbih vel-Eşraf" adlı eserde Mu'tesim hakkında diyor ki: "Mu'tesim, Afşin'i ve diğer komutan ve emirleri Babek ile savaşmaları için Azerbaycan'a gönderdi. Babek 220 (835) yılının Eylül (Ramazan) ayında yenilip, esir düştü. Başka bir rivayete göre bu olay, 221 (836-837) yılının Ekim (Şevval)ayında olmuştu. Onu Samara'ya götürdüler ve orada 223 yılının Şubat (sefer) ayında öldürdüler. Babek'in 22 yıl süresince Me'mun ve Mu'tesim ordularından, komutan ve emirlerinden, ayrıca toplumun diğer tabakalarından öldürdüğü insanların sayısı en az 500 bin kişidir. Kaldı ki, bundan daha fazla sayısız hesapsız insan öldürdüğünü de kaydediyorlar. O, 200 (815-816) yılında, Me'mun'un halifeliği döneminde isyana başlamıştır. Başka bir rivayete göre, isyan, 201 (816-817) yılında Azerbaycan'daki Bezzeyn dağlık bölgesinde başlamıştır. Babek'in önderi Cavidan idi. Şehrek Hurremi'nin taraftarları onun grubundaydılar."

İbn-Kuteybe Dinevari, "Kitab-el-Maarif" de Herseme'nin kendisi ve onun Me'mun zamanında Merv zindanında ölmesi konusunda şöyle yazıyor: "Bu haber Azerbaycan'da Hatem İbn-Herse-

me'ye ulaştı. O, babasının başına neler getirdiklerini öğrendikten sonra, o yerin özgürleri ve şahlarına mektup yazıp, onları isyana davet etti. Bu arada onun kendisi de öldü. Denildiğine göre, Babek'in isyan etmesinin nedeni de işte bu olaydı. Babek yirmi küsur yıl sağ kaldı.

Yazar başka bir yerde, yine Me'mun döneminde meydana gelen olaylardan söz ederken yazıyor ki: "Me'mun, Muhammed İbn-Hamid'i Babek'le savaşmaya gönderdi. Onlar karşı karşıya geldiler. Muhammed İbn-Hamid, 214 (829-830) yılında öldü. Me'mun, Cibal ülkesinin Dinever kentinde bulunan Abdullah İbn-Tahir'e bayrak verip, Horasan'a gönderdi. Ali İbn-Hişam'ı ise Babek'le savaşmaya tayin etti."

İbn-Haldun da, "Kitab-el İber ve Divan-el-Mübteda ve-l-Haber fi Eyyam-el-Arab ve-l-Acem ve ve-l-Berber ve min Asirihim min zul-Sultan-el-Ekber" adlı eserinde, Babek ve Hurremiler hakkında bir dizi sorunu irdelemiştir. Ancak bu kitabın hicri 1284 yılındaki Bulak basımda birçok şahıs ve yer adları tahrif olunmuştur. O tahrifleri bir kez daha tekrar etmeyi gerekli görmedik.

O, 192 (807-808) yılının olayları hakkında şöyle yazıyor: "Bu yılda Hurremiler, Azerbaycan toprağında harekete geçtiler. Abdullah İbn-Malik'i, 10 bin kişilik orduyla onlarla savaşmaya gönderdiler. O da onların bir kısmını öldürdü, bir kısmını da köle ve esir edip, Kirmanşah'a gönderdi. Esirlerin öldürülmesine, kölelerin ise satılmasına emir verildi."

199 (814-815) yılının olayları bahsinde İbn-Tebateba Alevi'nin ortaya çıkışından söz ederken diyor ki: "Ebu Sera ya da Es-Sera İbn-Mansur, Beni Şeyban topluluğundan (kavim-kabile M.A) ve Hani İbn-Kabise'nin haleflerindendi. Bir rivayete göre de o, Beni Tamim kabilesindendi. Ermeniye'de, 30 bin atlı ile Yezit İbn-Mazi'de katılıp, komutan oldu ve Hurremilerle savaşa girişerek, onların bir kısmını köle yaptı."

199 yılının olayları hakkında şöyle yazıyor: "Bu yılda Zarik lakabı ile bilinen Sadaka İbn-Ali, Ermeniye ve Azerbaycan'a hakim tayin edildi, ona Babek ile savaşmak emri verildi. O da bu işi, Ah-

met İbn-Cüneyde İskafi'ye verdi. Babek ise onu esir aldı. Sonra İbrahim İbn-Leys İbn-el-Fazıl, Azerbaycan'ın hakimi oldu... 211 (826-827) yılında Zarik İbn-Ali İbn-Sadaka Azdi, Musul'un sahibi Seyid İbn-Enes'i öldürdü. Zarik, Azerbaycan ile Musul arasında bulunan dağlık bölgeleri ele geçirmişti. Me'mun da oranın hükümranlığını ona (Zarik'e M.A) verdi. O ise asker toplayıp Seyid ile savaşmak amacıyla Musul'a hareket etti. O da (Seyid de M.A) 4 bin kişilik orduyla onun karşısına çıktı. Onların arasında şiddetli çarpışma oldu. Seyit savaşta öldü. Me'mun Seyit'in öldürülmesine kızdı ve Musul'un hakimliğini Muhammed İbn-Tusi'ye verip, Zarik ve Babek'le savaşmayı ona emretti. O, Musul'a gelip, 212 (827-828) yılında orayı aldı... Muhammed İbn-Hamid Tusi, 214 (829-830) yılında öldürüldü. Onu Babek öldürdü.

Ayrıntısı ise şöyledir: O, (Tusi M.A) Musul'u zaptedenlerin işini bitirdikten sonra, muntazam bir orduyla Babek'le savaşmaya gitti. Geçitlerden geçip, geçtiği yerlere nöbetçiler bıraktı. Dağlara vardığında yamaçlara tırmanmağa başladı. Babek kendi savaşçılarını ormanlarda pusuya yatırmıştı. 2 kilometre ilerledikten sonra, Babek'in adamları pusudan çıkıp, onu yendiler. Muhammed o kadar direnç gösterdi ki, yanında bir kişiden fazla adam kalmadı. Kaçmak için çareler arıyordu. O, arkadaşlarının bir grup Hurremi ile vuruştuğu yere vardı. Hurremiler ona saldırarak öldürdüler. Bu durum Me'mun'a çok ağır geldi. Me'mun, Horasan'ın hakimliğini Abdullah İbn-Tahir'e verdi. Çünkü onun kardeşi Talha İbn-Tahir'in öldüğünü işitmişti. Abdullah, Dinever'de kaldı. Babek'le savaşmak için asker topladı. Muhammed İbn-Hamid'i Nişabur'a hakim tayin etti. Hariciler Horasan'da oldukça serbest hareket ettiklerinden, Me'mun, onun oraya gitmesini emretti. O da gidip Nişabur'da konakladı...

216 (831-832) yılında Me'mun, Ali İbn-Hişam'a kızdı. Ahmet İbn-Hişam'ı yok etmek, varını yoğunu, silahlarını almak için Ecif'i gönderdi. Çünkü, onun zulüm ve adaletsizliğinden haberdar olmuştu. O ise, Ecif'i öldürmek ve Babek'e katılmak istiyordu. An-

cak, Ecif onu yendi ve onu kendisiyle birlikte Me'mun'un yanına götürdü. Onu Me'mun'un emri üzerine öldürdüler, başını Şam, Irak, Horasan ve Mısır'da dolaştırdılar..."

Başka bir yerde 201 (816-817) yılının olaylarından söz ederken yazıyor ki: "Bu yılda Babek Hurremi, Cavidaniler, yani Cavidan Sehl yandaşları arasında ortaya çıktı. Cavidan sözcüğü Daimi, Hurrem ise sevinç demektir. Onlar ateşperesttiler..."

Yazar daha sonra 220 (835) yılının olaylarından söz ederken şöyle yazıyor: "Biraz önce Babek Hurreminin destanı ve onun 202 yılında ortaya çıktığını göstererek dedik ki, O, halkı Cavidan İbn-Sehl'in ülküsüne (inançlarına) davet ediyordu. O, Bezz kentini ele geçirip yolları tuttu. Me'mun, Babek'le savaşmaya büyük bir ordu gönderdi, ancak onun ordusu yenilip, komutanlarının bir çoğu öldü. Erdebil ile Zencan arasında bulunan kaleler yıkıldı. Mu'tesim işbaşına geçtikten sonra, Ebu Said Muhammed İbn-Yusuf'u gönderdi. O, yıkılmış kaleleri yeniden inşa edip, oralara adam ve erzak koydu, erzağın ulaştırılması için yollara nöbetçiler dikti. Kendisi ise bu süre içerisinde Babek'in o yerlerde bulunan ordularının bir kısmını yenerek, onları takip etmeğe başladı. Kendisinden aldıkları ganimetleri geri aldı, onların birçoğunu öldürdü ve yakaladıklarının bir kısmını köle yaptı; kestirdiği başları kölelerle birlikte Mu'tesim'e gönderdi.

İbn-el-Beis de, Azerbaycan'da İbn-el-Ravvad'ın elinden aldığı sağlam bir kaleye yerleşmişti. O, Babek'le anlaşmaya varmıştı. Oradan geçen Babek'in ordularını konuk ederdi. Bu arada onun (Babek'in M.A) İsmet adlı bir komutanı oradan geçiyordu, İbn-el-Beis onu, önceleri olduğu gibi konuk etti. Sonra onu yakalayıp, adamlarını öldürdü, kendisini ise Mu'tesim'e gönderdi. O, Babek'in pusu kurduğu yerleri ona sordu. O da yol gösterip, rehberlik yaptı. Sonra onu hapse attılar. Afşin oraya gidip, açık arazide kamp kurarak konakladı ve Erdebil'e giden yolları tuttu. Erzağın Erdebil'den karargâha taşınmasını sağlamak için, ordu birliklerini komutanlarıyla birlikte oradan Erdebil'e kadar giden yollara dizdi. Babek'in

casuslarından birisini ele geçirdiğinde, Babek'in ona yaptığı iyilikleri sorar ve kat kat fazla iyilik yapıp bırakırdı. Sonra Mu'tesim, Büyük Boğa'yı gerekli teçhizatla Afşin'in yardımına gönderdi. Babek bunu işitir işitmez daha ciddi hazırlık yaptı. Afşin'de bu durumdan bazı casuslarını haberdar etti. O, (Afşin M.A) Boğa'ya, Rudgila kalesinden gelip Erdebil'e dönmesini yazarak bildirdi. O da bunu yerine getirdi. Babek'e haber ulaştı. Afşin, Boğa ile kararlaştırdığı gün ata binip süratle gitti. Babek ordusunun bir bölümü, pusudaki yerlerinden dışarı çıktı. Onlar yolda Rud'dan gelen bir kervana rastladılar, ancak Boğa'yı görmediler. Ne kadar asker varsa öldürüp, mallarını götürdüler. Yolda Afşin'in komutanlarından Hisen adlı birisine rastlayıp, onu da yendiler. O, kaçıp kendi kalesine sığındı. Babek de dağdan inip onu kuşatmaya aldı, ancak Afşin o yere vardığında onlara rastladı, askerlerinin birçoğu öldü. Babek Muğan'a kaçtı. Çayın öteki tarafında bulunan ordu karargâhına adam gönderdi, onlar da gelip onlarla birleştiler. Babek onlarla birlikte Muğan'ın dışına çıktı. Afşin kendi ordu karargâhına döndükten sonra Babek'i kuşatmaya aldı, başka yerlerden gelen erzak yollarını tuttu. Marağa'nın sahibi onun için erzak gönderdi. Babek ordularının bir bölümü ona rastlayıp erzağı ele geçirdiler. Bundan sonra Boğa, nesi varsa ona gönderdi, o da savaşçılar arasında paylaşıldı. Afşin kendi komutanlarına, Babek'in bulunduğu Bezz kalesini daha yakından kuşatmaya almaları için emir verdi. Kendisi kalenin kırkbeş kilometre yakınında konakladı. Büyük Boğa gelip, Bezz kentini kuşatmaya aldı. Onlarla çarpışıp, birçok adam öldürdü. Komutanlardan Muhammed İbn-Hamid'i sipere nöbetçi tayin etti. Sonra Afşin'e adam gönderip, yardım istedi. O, kardeşi Fazıl'ı, Ahmet İbn-Halil İbn-Hişam'ı, Ebahusi ve Şürte'nin sahibi Hasan İbn-Sehl'i ona göndererek, kendi belirleyeceği güne kadar savaşta direnç göstermelerini emretti. Sonra onlar aynı gün ata binip Bezz'e doğru hareket ettiler. Onlar şiddetli soğuk ve yağmura yakalandılar. Afşin de savaşıp, etrafında bulunan Babek'in savaşçılarına galip geldi. Ama yağmur onların işin zorlaştırdığından, orada konakladılar.

Boğa rehber alıp, Afşin'e doğru giden dağ yoluyla yukarıya tırmandı. Ancak onlar, kar ve tipiye yakalandığından, kendi yerlerine döndüler. Babek, Afşin'i sıkıştırıp, ordugâhını korku ve panik dolu karışıklığa sürükledi. Boğa'nın adamları dağın üstünde beklemekten usanıp, orayı terk ettiler. Afşin'in başına ne geleceğini bilmiyorlardı. Bezz kalesine doğru hareket ederek, Afşin'in durumundan haberdar olduktan sonra, başka bir yolla geri döndüler. Çünkü o yol inişli çıkışlıydı. Hem de Babek'in askerleri orada çoktu, ancak o askerler, bunlara dikkat etmediler. Geçitler ilerdeydi. Onlar geceye yakalandılar. Erzakları, yükleri nedeniyle korkuyorlardı. Boğa dağdan inip, onların yardımına geldi. Onlar çok eziyet çektiler, erzaklarını kaybettiler. Babek, gece aniden saldırarak, onları yendi. Silah ve diğer şeylerini yağmaladı. Onlar, dağın eteğinde bulunan ilk siperlerine sığındılar. Boğa orada kaldı. Babek'in komutanlarından olan Tarhan, ondan, (Babek'den M.A) kışı Marağa'nın köylerinden birinde geçirmek için izin aldı. Afşin, Marağa'da bulunan kendi komutanlarından birisine adam gönderdi. Onu yakalayıp öldürdüler ve başını gönderdiler.

222 (836-837) yılı gelip çattı. Mu'tesim, Cafer Hayyat'ı bir miktar askerle, Afşin'in yardımına gönderdi. İtah'a ordunun masrafı için otuzmilyon dirhem verip, yola vurdu. O da parayı gönderip geri döndü.

Afşin, ilkbahar yaklaşırken harekete geçti, kale ve siperlerden çıktı. O sırada, Babek'in komutanlarından olan Azin adlı bir kişinin, onun yakınında ordu topladığı, ailesini ise dağdaki kalelerin birisine gönderdiği haberi ulaştı. Afşin, ordu komutanlarından birisini, onları yakalamak için gönderdi. Onlar geçitlerden geçip, süratle yol aldılar ve o aileye ulaşıp, onları yakalayıp döndüler. Azin bu haberi işitti. Onları yakalamak için atına binip yola koyuldu, onları yakalayıp vuruştu. Kadınların birçoğunu geri aldı. Afşin, önceden kararlaştırdıkları işaretler üzere durumu öğrendi. Onlara hücum etmek için ata bindi. Onlar bunu duyup, geçitten çıkarken kendilerini kurtardılar. Afşin ise yavaş yavaş ilerleyerek, Bezz ka-

lesine vardı. O, adamlarına gece baskınına uğramamak için geceleri atlarından inmelerini emretmişti. Halk bu eziyetten bıkmıştı. Oradaki dağların başında belirli yerlerde piyade nöbetçiler konulmuştu. Onlar üç yere vardılar. Piyade olanları yükleri ile oralarda yerleşerek, yolları taşla kapattılar ve onları her taraftan araya aldılar. Sahurun karanlığında, sabalı namazına yakın "hazır ol" davulu çalındı. Vuruşma sesi dağları taşları sardı. Her bir yeri ele geçirdiklerinde bir süre duruyorlardı. Fikirleri, birinci yılda ulaştıkları geçide varmaktı. Bu dar geçit ele geçmesin diye, orada bir grup asker nöbet tutuyordu. Babek te ona ulaşamasın diye, O tepenin aşağı tarafında nöbetçiler dikmişti. Afşin, pusu yerlerini bulmaya çalışıyordu, ancak bulamıyordu. Afşin; Ebu Said'e, Cafer Hayyat'a ve Ahmet İbn-Halil'e, üç atlı grubuyla ileri giderek orada kalmalarını ve Babek'in köşkünü gizlice gözetlemelerini emretti.

Babek ise az miktarda askerle önde durmuş, ordunun diğer kısmı ise pusudaydı. Onlar şarap içiyor, zurna çalıyorlardı. Afşin öğle namazını kıldıktan sonra düşmana daha da yaklaşmak amacıyla vuruşa vuruşa Rud-el-Rud'daki siperine döndü, sonra başka bir sipere oradan da bir diğer sipere geçti. Onun ardısıra, geçitte olan birlikler de gelip ona ulaştılar. Hurremiler savaşın uzamasından usandılar. Birkaç gün daha geçti. Cafer durdu. Sonra Hurremiler Bezz'den çıkarak, onun adamlarına hücum ettiler. Cafer onları kendi tepelerine çekilmeğe mecbur etti. Gürültü koptu, haber ulaştı, Afşin geri döndü. Çarpışma şiddetlendi. Cafer'in bir grup mücahit arkadaşı Ebudulef'in yanındaydı. Onlar Babek'in adamlarını sıkıştırarak, Bezz'i kuşatmaya almışlardı. Cafer, Afşin'e adam gönderip, yardımına beşyüz okçu piyade göndermesini rica etti. Onlar yetiştiğinde, Cafer düşmanı aldatmak amacıyla geri çekilmelerini emretti. Mücahitler de Bezz'i sardılar. Bu arada, pusuda olanlar tepenin altından dışarı çıktılar. Afşin onların saklandıkları yeri öğrendi, hilelerini anladı. Cafer, Afşin'in yanına geldi. Afşin ona kızdı. O ise özür dileyerek pusu yerine sığındığını söyleyip, pusu yerini gösterdi. O da onun haklı olduğunu düşünerek özür diledi.

Mücahitler erzağın ulaşmamasından şikayet ettiler. O da çarpışmadan geri çekilmelerine izin verdi, onların, kendi diliyle gönüllerini aldı.

Bu olaydan sonra onlar karşı koymak, direnmek için izin istediler, o da izin verdi ve belirlenen güne kadar anlaşıp, onlara erzak ve cephane göndererek, birgün önce bulunduğu yere döndü. Savaşçıları, her zamanki gibi tepenin üstüne mevzilendirdi. Mücahitleri ön sırada, kolay yollarla ileri götürmeyi Cafer'e emretti ve ona istediği kadar okçu ve ateş fırlatıcı verdi. Cafer, birgün önceki cephesine döndü. Mücahitler de onunla birlikteydi- ler. Onlar çarpıştılar. Bezz kalesinin duvarlarına tırmandılar. Düşman onlara hücum etti. Bu esnada okçular geldiler. Bu arada, onların su ve erzakları tükenmek üzereydi. Hurremiler gelip Mücahitlerin bulunduğu yeri söktüler, onları duvarlardan yere atıp, başlarına taş yağdırdılar. Onların durumu kötüleşti, daha fazla savaşamadılar. Günün sonunda, savaşmaktan vazgeçtiler. Afşin onlara dönüş emri verdi. Onları, gelecek yıl başarılı olacakları vaadiyle yüreklendirdi. Mücahitlerin büyük bir bölümü geri döndü.

İki hafta sonra Afşin yeniden savaşa girişti. Gece yarısı, bin kişilik atıcı gurubunu, Bezz'in arkasındaki dağa gönderdi. Oradan Afşin'i görüyorlardı. Onlar, Hurremileri ok yağmuruna tuttular. Afşin diğer bir birliği, Bezz'in arkasındaki dağda bulunan pusu yerlerine gönderdi. Kendisi ise birgün sonra, her zaman olduğu gibi bulunduğu yerden harekete geçti. Cafer Hayyat ve diğer ordu komutanları ilerlediler. Böylelikle, hepsi bu dağın etrafına ulaştılar. Babek ise yardımına gelmiş olan orduyla, dağın eteğinden onlara karşı saldırıya geçti. Sabaha kadar onlarla çarpıştı. Okçular dağdan inip, bayrakları mızrakların ucuna taktılar ve hep birlikte ağaçlık bir yerde, Babek ordusunun komutanlarından olan Azin'e hücum ettiler. O, açık ve düzlük araziye kaçtı. Komutanların bir kısmı yetişip, dağdan kayaları onların üstüne yuvarladılar. Onların işi zorlaştı. Babek durumu böyle görünce, Afşin'den süre isteyip, ailesini Bezz'den çıkarmasına izin vermesini rica etti. Ordunun Bezz'e gir-

mesi ve bayrakların Babek'in köşkü üzerinde dalgalandırılması için alınan kararın haberi Afşin'e ulaştı. Afşin, Babek'in köşklerini yaktı, Hurremilerin hepsini öldürdü ve onların bütün mallarını mülklerini, ailelerini ele geçirdikten sonra, gece kendi karargâhına döndü. Ancak Babek, alınan karara uymadı. Oradan, alabildiği kadar mal ve erzak götürdü. Afşin gelip köşkleri yıkıp ateşe verdi ve yerel yöneticilere mektup yazıp, onları yanına çağırdı. Onlar da onun yanına geldiler. Sonra Babek göllü, bataklıklı bir yerde bir pınarbaşına vardı, kendi adamlarını çağırttı. Onlarsa bataklık ve sık ağaçlar yüzünden ona ulaşamadılar. Bu arada, Mu'tesimin bağışlaması konusunda göndermiş olduğu mektup ulaştı. Afşin mektubu Babek'in af dilemiş olan adamlarına gönderdi, ancak onlar onu kabul etmediler. O da onların bazılarını öldürdü. Sonra Babek, kardeşi Abdullah, Muaviye ve annesiyle oradan Ermeniye'ye doğru gitti. Ebu Saffah'ın komutası altında, onu yakalayıp getirmek için giden nöbetçiler onu görüp takip etti- ler ve bir çayın kenarında ona ulaştılar. Babek atına binip kaçtı. Ebu Saffah, Muaviye'yi ve Babek'in annesini yakalayıp Afşin'e gönderdi. Babek ise gizlice dağlara kaçtı. Onu takip ediyorlardı. Nihayet o aç kaldı, adamlarının birisine para vererek, erzak almaya gönderdi. Bu arada savaşçılardan biri ona rastladı ve Sehl İbn-Sabat'a(*) adam gönderdi. O gelip yolda Babek'in nöbet tutmakta olan savaşçılarına ulaştı. Onu Babek'in yanına götürdüler. Onun yanına vardığında hile ile onu kandırdı. Babek inanıp, onun kalesine gitti. O ise Afşin'e haber gönderdi. Afşin iki tane komutan gönderttirip, İbn-Sabat'ın talimatına göre hareket etmelerini emretti. Onlar kalenin yakınında pusuya yattılar. İbn-Sabat, Babek'i ava davet etti. Babek onunla kaleden çıktı. O iki komutan pusudan çıkıp onu yakaladı ve Afşin'in yanına götürdü. Muaviye İbn-Sehl İbn-Sabat da onlarla birlikteydi. Sonra onu zindana atıp, başına nöbetçi koydurdu. Bin dirhem Muaviye'ye verdi. Bir milyon dirhem ile cevahirle süslenmiş bir bel bağını da

---

(*) Sehl İbn-Sunbat olmalıdır M.A

Sehl için gönderdi. Beylegan padişahı İsa İbn-Yusuf İbn-İstifanus'a adam göndererek, kuşatma altındayken onun kalesine sığınmış olan Babek'in kardeşi Abdullah'ı istedi. O da onu Afşin'e gönderdi. Afşin onu kardeşiyle birlikte zindana attı ve bu durumu Mu'tesim'e yazdı. Onun emri üzerine onları kendisi götürdü. Bu olay 222 (836-837) yılının Ekim(Şevval) ayında olmuştur. Afşin onlarla Samara'ya gitti. Her konaklama yerinde Mu'tesim'in gönderdiği adamlar, onu çeşit çeşit bahşiş ve armağanlarla karşılıyorlardı. Samara'ya vardığında, Vasık, onu ziyarete gelip, tebrik etti. Afşin'le Babek'i Metnre'de, kendi yanında alıkoydu. Afşin'in başına taç koydu, ona iki boyun bağı, yirmi milyon dirhem para bağışladı. On milyon dirhem de ordusuna dağıttı. Bu olay 223 (837-838) yılının Şubat (sefer) ayında oldu. Ahmet İbn-Ebu Davut kılık kıyafet değiştirmiş bir halde Babek'in yanına geldi ve onunla konuştu. Sonra Mu'tesim de tebdili kıyafet gelip, onu gördü. Ertesi gün her tarafı süslediler. Halk iki sıra halinde dizildi. Babek'i file bindirip getirdiler. Gelip vardıklarında, Mu'tesim, onun ellerini ve ayaklarını, sonra da başını kesmelerini emretti. Babek'in başını Horasan'a gönderdi, cesedini de Samara'da darağacına astırdı. Aynı şeyi kardeşi Abdullah'a yapması için, onu Bağdat'a, İshak İbn-İbrahim'e gönderdi. O da Babek'e yapılanın aynısını ona da yaptı. Mu'tesim, Babek'in kuşatma altına alındığı sürenin başından sonuna kadar, bütün bir kuşatma süresince Afşin'e ordunun masrafları ve erzaklarından başka, at binip savaştığı her bir gün için 10 milyon, savaşmadığı günler için ise 5 milyon dirhem vermişti.

Babek yirmi yıl süren galibiyet döneminde 155 bin insan öldürdü. Komutanlardan Yahya İbn-Maaz'ı, İsa İbn-Muhammed, İbn-Ebi-Halid'i, Ahmet İbn-Cüneyd'i, Zarik İbn-Sadaka'yı, Muhammed İbn-Hamit Tusi'yi ve İbrahim İbn-Leys'i yendi. Bu süre içerisinde Babek, 3300 insanı köle yapmıştı. Onun elinden kaçıp kurtulan Müslüman kadın ve çocuklarının sayısı ise yedi bin altı yüz idi. Bunlara dört duvar arasında yer verdiler. Anneleri babaları gelip, bunların içinden herkes kendi çocuklarını ve yakınlarını buluyor

ve onları götürmeye izin alıyordu. Babek'in karısı ve çocuklarından, Afşin'e esir düşenlerin sayısı 17 erkek ve 23 tane kadındı."

Ebu Fellah Abdül Heyy İbn-İmad Hanbeli, "Şezerat-el-Zeheb fi Ahbari min Zeheb" adlı eserinde Babek ve Hurremiler hakkında şöyle yazıyor: "201 (816-817) Yılının Olayları Hakkında" "...Bu yılda kâfir Babek Hurremi'nin isyanı başladı. O başkaldırıp, kötü şeyler yaptı. Tenasüh (ruh göçü) teorisi taraftarıydı.

206 (821-822) yılı: Babek Hurremi, İsa İbn-Muhammed İbn-Ebi Halid'i yendi.

212 (827-828) yılı: Me'mun, Babek Hurremi ile savaşmak için Muhammed İbn-Hamid Tusi'nin komutası altında ordu hazırladı.

214 (829-830) yılı: Muhammed İbn-Hamid Tusi, Babek Hurremi ile karşı karşıya geldi. Babek onları yenip, Tusi'yi öldürdü.

220 (835) yılı: Mu'tesim, yirmi yıldan beri onun ordularını yenen ve kentleri yerlebir eden Babek Hurremi ile savaşması için Afşin'e bayrak verdi. Sonra Me'mun, Babek tarafından yıkılmış kaleleri yeniden inşa etme işini, Muhammed İbn-Yusuf-el-Emin'e verdi. Afşin, Babek'le karşı karşıya geldi ve onu yendi. Hurremilerden bine yakın insan öldürdü. Babek Muğan'a kaçtı. Kısacası, onların arasında birçok olay oldu. Çok uzayacağı için bunların hepsini anlatmaya gerek yok.

222 (836-837) yılı: Allah'ın lânetine gelmiş Hurremiler Afşin'le karşı karşıya gelip, yenildiler. Fakat Babek canını kurtardı. Afşin, onu ele geçirmeye çalışıyordu. Nihayet onu yakalayıp esir aldı.

Bu mel'un boyun eğmiyordu. O, halkı öldürdü ve kentleri yerle bir etti. Onun bu hareketi yirmi yıldan fazla sürdü. O, Taberistan'da ateşperestliği yeniden hakim kılmak istiyordu. O, Azerbaycan'ı ve diğer yerlerin bir kısmını ele geçirdi. Onun zamanında ateşperestliği yeniden kurmak isteyen Mazyar, Taberistan'da ortaya çıktı. Bu yıldan birkaç yıl önce Mu'tesim, Afşin'in durumunu sağlamlaştırmak amacıyla ona, 30 milyon dirhem para ve mal gönderdi. Babek'in kenti, büyük kuşatmadan sonra Eylül (Ramazan) ayında alındı. Babek ise bataklıkta bulunan bir kalede saklandı. Onun bütün yakın adamları, çocukları esir düştüler. Mu'tesim, onları bağış-

lamaya hazır olduğunu yazıp gönderdi. Ancak O, (Babek M.A) mektubu yırttı ve uygun olmayan sözler söyledi. O, yetenekli, kararlı, inatçı ve acımasız bir insandı. O, bataklıktan çıkarak, bildiği bir yoldan dağa doğru gitti. Dağlara vardığında Patrik Sehl'in evinde konakladı. O ise onu alıkoyup sakladı ve Afşin'e haber gönderdi. Afşin'in adamları geldiler. Sehl, Babek'i onlara devretti. Mu'tesim, her kim onu sağ yakalayıp getirirse ona 2 bin dirhem, başını kesip getirene ise bir milyon dirhem vereceğini ilan etmişti. Onun Bağdat'a geldiği gün büyük bir gündü.

223 (837-838) yılı: Babek Hurremi'yi, Mu'tesim'in yanına götürdüler. İbn-el-Cevzi, "Şürur" adlı eserinde diyor ki: "Muhammed İbn-Abdül Baki'nin kendisi bize söyledi. Ali İbn-Muhsin, babasından işittiğine göre, güya Babek Hurreminin kardeşi ona demiştir ki, Babek, Mu'tesim'in yanına geldiğinde Mu'tesim ona şöyle demiş; Ey Babek sen öyle birşey yaptın ki hiç kimse böyle birşey yapamamıştır. Şimdi de hiç kimsenin tahammül edemiyeceği kadar tahammül etmelisin. Babek de "Yakında benim tahammülümü görürsün" demiş. Mu'tesim: 'Bunun iki elini benim gözümün önünde kesin' diye emir verdi. Babek'in sağ elini kesmeğe başladılar. Babek kanını yüzüne sürerek; 'Halk benim yüzümde sararma görürse benim ölümden korktuğumu sanır' dedi. Sonra onun her iki el ve ayaklarını kesip, kafasını uçurdular ve cesedini yaktılar. Onun kardeşine de aynı şeyi yaptılar, ancak onlar hiç inleyip sızlamadılar.

Mu'tesim, Afşin'e bir taç bağışladı ve yirmi milyon dirhem verdi ki, yarısını kendisi için alsın, diğer yarısını da askerlerine versin."

Gazi Ebu Ali Muhsin İbn-Muhammed İbn-Ebi-l-Fehm Tanuhi, "Neşvar-ül Umhezere ve Ahbar-ül-Müzakere" adı ile bilinen "Cami-et-Tevarih" adlı kitabında yukarıda aktardığımız rivayeti şöyle kaydediyor: "İnsanı hayran bırakan kişisel irade gücü hakkındaki destanlardan birisi de Babek Hurremi ile kardeşi Mazyar(*) hakkında nakledilendir: Babek Mu'tesim'in huzuruna vardığında, Mu'tesim ona; 'Ey Babek, sen öyle birşey yaptın ki, hiç kimse öyle birşey yapamamıştır. Şimdi de hiç kimsenin tahammül edemiyeceği

---

(*) Mazyar Babek'in kardeşi değildir. Bu hata İbn-Ebi-l-Fehm Tanuhi'ye aittir. M.A

kadar tahammül etmelisin' dedi. Babek de 'Yakında benim tahammülümü görürsün' dedi. Mu'tesim onun elleri ve ayaklarının kendi huzurunda kesilmesini emretti. Önce Babek'in sağ elini kesmeğe başladılar. Elinden kan akmaya başladığında onu bütün yüzüne sürdü. Mu'tesim, 'Ona sorun bakalım, o niçin böyle yaptı?' Dedi. Babek'e sorulduğunda, 'Halife'ye söyleyin, sen benim ellerimin ve ayaklarımın kesilmesini buyurdun. Kalbinden beni öldürmek geçiyor. Kuşkusuz ki bu fikrinden vazgeçmeyip, benim kanımı akıtacak ve boynumu da vurduracaksın. Kanım akıp yüzüm sarardığında, halkın, benim yüzümün sararmasını kanımın akmasından değil, korkudan olduğunu sanmasından korkuyorum. Yüzümün sararmasını göstermemek için onu kana boyadım' dedi. Mu'tesim, 'Onun yaptığı şeyler bağışlanabilecek olsaydı, sırf bu üstünlüğü nedeniyle yaşamağa layık olurdu,' dedi. O, Babek'in işinin bitirilmesini emretti. Sonra onun ellerini ve ayaklarını kesip boynunu vurdular ve hepsini karnına sokup üstüne gaz döküp yaktılar. Aynı şeyi Babek'in kardeşine de yaptılar. Onlar hiç ağlayıp sızlamadılar."

Görülüyor ki, bu destanın aktarılışında Babek'i uzaktan uzağa tanıyan Taberistan padişahı Karun'un oğlu Mazyar'ı, onun kardeşi ile karıştırmışlar.

BABEK'İN AFŞİN İLE YAPTIĞI SAVAŞLAR

Babek ile Afşin arasında süregiden savaşlar hakkında kitaplarda başka ayrıntılara da rastlanabilir. Bunlardan Taberi şöyle yazıyor: "Mu'tesim, Babek'in karşısında çaresiz kaldıktan sonra, bu iş Afşin'in üzerine düştü. O zaman Mehdi, Maveraûnnehir'den ordu istemişti. Afşin, kardeşi Fazıl İbn-Kavus, ayrıca birisinin adı Divdad, künyesi(*) ise Ebu Seyyah olan beş tane akrabası ve dört tane başka insan orduya katılıp gelmişlerdi.

Mu'tesim ona, büyük komutanlarla birlikte çokça asker verdi. Ermeniye ve Azerbaycan hükümranlığını ona verdi. Afşin'in istediği kadar, orduya maaş, binek ve savaş araçları verdi. Afşin 220

(*) Künye: Ebu ya da İbn önceki getirilerek soy sop belirtilir. Falan zâdelerden falan oğullarından anlamında kullanılır.

yılında Bağdat'tan çıkıp, savaşmak için yola koyuldu. Bundan bir süre önce Mu'tesim, Babek tarafından yıkılan kentleri, köyleri ve kaleleri yaniden inşa etmesi için Ebu Said Muhammed İbn-Yusuf'u oraya göndermişti. Mu'tesim, onu da Afşin'in yetkisine (emrine M.A) verdi. Muhammed İbn-Yusuf, Afşin'den önce Azerbaycan'a giderek, orada yerleşme, kamp kurma işleriyle meşgul oldu. Babek, başkomutanın yardımcısını bin tane deneyimli üst düzey askerle Ebu Said'e gece baskını yapması ve onu öldürrerek, varını yoğunu yağmalayıp getirmesi için göndermişti.

Bu amaçla Muaviye, dağlardan, tepelerden geçip, iki yolun kavşağında bulunan bir geçite yerleşti. Babek, Muaviye'ye casus gönderip, Ebu Said'in gelip, falan yerde olduğunu ona haber verdi. Muaviye geceden hareket edip, bulunduğu yeri değiştirdi. Ebu Said'in karargâhını iyice belledi ve güneş doğduğunda geri döndü. Ebu Said'e, 'Dün Muaviye seni aramak için falanca köye gelmişti' diye haber verdiler. Ebu Said atına binip, Muaviye'nin arkasından yola koyuldu. Onu bir açık arazide bulup vuruştu ve ordusundan üçyüz adam öldürüp, beşyüz kişiyi de esir aldı. Ancak Muaviye az miktarda askerle canını kurtararak, kendisini derhal geçitlere vurdu. Ebu Said, komutanları ve diğer esirleri Mu'tesim'e gönderdi. Mu'tesim'in emriyle esirlerin boynu vuruldu.

Bu olaydan sonra Afşin'in kendisi Azerbaycan'a geldi. Muhammed İbn-Bais'in Şahi adlı bir kalesi vardı. O, bu kaleyi Vecna İbn-Revvad'dan almıştı. Kalenin eni yaklaşık 13 km.'ydi. Onun Tebriz'de de bir kalesi vardı, fakat Şahi kalesi daha yüksekti. Muhammed İbn-Bais Babek'le dost olup, onunla samimi ve dostane ilişkiler içinde yaşıyordu. Toprağından geçen ordularını konuk ederdi. Babek'in askerleri ona alışmış ve her zaman onun yanına gelip giderlerdi. Muaviye yenildikten sonra Babek, İsmet adlı bir komutanıyla başka bir ordu birliği gönderdi. O, üçbin savaşçıyla gelip, Muhammed İbn-Bais'in kalesinde konakladı. Muhammed İbn-Bais'in, Afşin'in ve ordusunun gelişinden haberi vardı. İsmet kaleye varır varmaz, Muhammed İbn-Bais onun ordusu için erzak gönderdi. Hava karardığında kendisi gelip, İsmet'i on tane arkadaşıyla konuk

olarak götürdü. Onlar içip sarhoş olduktan sonra, Muhammed, o on kişiyi öldürdü. İsmet'in ise ellerini-ayaklarını bağlayıp, 'Sen kendi canını mı çok seviyorsun yoksa arkadaşlarını mı?' diye sordu. İsmet 'Kendi canımı' dedi. Muhammed, 'Öyle ise kendi komutanlarını tek tek çağır gelsin, aksi takdirde seni öldürürüm' dedi.

İsmet başını kaleden dışarı çıkarıp, kendi komutanlarından birisini çağırarak, 'çık yukarı, gel şarap içelim' dedi. O komutan tek başına geldi. Muhammed ise pusuya yatmıştı. İçeri girenleri teker teker öldürüyordu. Nihayet bu haber, kalenin dışında olan orduya ulaştı. Onlar başını alıp kaçtılar. Sonra Muhammed İbn-Bais, kestiği başları ve İsmet'i Mu'tesim'e gönderdi. Bu sözünü ettiğimiz Muhammed İbn-Bais, Revvad'ın oğlunun yardımcılarındandı. Mu'tesim, Babek'in durumu, bulunduğu yer, yolları hakkında İsmet'i sorguya çekti. O da, Babek'in savaş levazımatı ve onunla savaşmak için hangi yollardan yararlanmak gerektiği konusunda ona bilgi verdi. Buna karşın İsmet, Vasık Billah zamanına kadar zindanda kaldı.

Afşin ise Azerbaycan'a vardığında Berzend'de konakladı ve ordusunu da oraya yerleştirdi. Berzend ile Erdebil arasında bulunan kaleleri tamir ettirdi. Muhammed İbn-Yusuf'u ise Hoş denilen yere gönderdi. Orada çukur kazdılar. Afşin, ordu komutanlarından Cezireli Haysam Kenavi'yi, Erşak adlı bir köye gönderip, oradaki kaleyi de tamir ettirdi. Kalenin etrafında çukur kazdırdı. Subay sülalesinden Aleviye Aver adlı birisini, Erdebil'in arkasında bulunan, Hisn-en Nehr denilen bir kaleye gönderdi. Onun adamları Erdebil'den gelen yaya yolcuların, kervanların yolunu koruyorlardı. Onlar Hisn-en-Nehr'e vardığında ise nöbetçilik işini kalenin sahibi kendi üzerine aldı. Haysam Keravi'nin yanına gelip ulaşanlar, Hisn-en-Nehr'in sahibine gönderiliyordu. Hisn-en-nehir, yolun ortasındaydı. O kaleye gelip varanlar Haysam'a gönderiliyor ve Haysam da kendi yanında olanları Hisn-en-Nehir Hakiminin yanına götürüyordu. Böylelikle, bu yolla gelip gidenleri koruyor ve onları Erdebil'e, oradan da Afşin'in karargâhına ulaştırıyorlardı. Haysam Ke-

navi de onun yanına gelenleri koruyarak, götürüp Ebu Said'e ulaştırıyor, Ebu Said'e emanet ediyordu. Ebu Said'in kendisi ve adamları ise kervanı Hoş'a gönderiyorlardı. Haysam da onları Erşek'e gönderiyordu. Oradan da, istedikleri yere götürüp ulaştırması için Aleviye Aver'in yanına gönderiyorlardı. Ebu Said'in yanına gelen casusları ve diğer insanları Afşin'in yanına gönderiyordu. Ancak Afşin, casusları öldürmüyor ve hatta dövmüyordu. Aksine, onlara bahşiş veriyordu. O, 'Babek size ne veriyordu' diye sorar ve onlara Babek'in verdiğinden iki kat fazlasını bağışlardı. Böylelikle de onları kendisine casus yapardı.

Böyle bir zamanda Afşin ordusuyla Erdebil'e gelmişti. O bir ay orada kaldı. Bütün yollar ve geçitler hakkında sorup araştırarak, casuslar gönderdi. Onlar geri dönüp, o ülke hakkında bilgiler verdiler. Sonra Erdebil'den çıkıp, Babek'in vatanına doğru hareket etti. Dağların arasında bulunan bir geçitin girişinde geniş bir yer görüp, ordusunu orada durdurdu. Muhammed İbn-Bais'i yanına çağırtıp hürmet etti ve onunla fikir alışverişinde bulunarak, bir karara vardı. O zamana kadar Afşin, oraları iyi bilen rehberlerden ve ülkenin yerli halkından sorup öğrenmiş ve onlardan şöyle yanıt almıştı: Bu geçitlere girmek uygun değildir. Dağların başına çıkmak gerekir, çünkü buralarda ordu için tehlikeli olan bir sürü pusu yerleri vardır. Konakladığın bu geniş yerde durmalı ve Babek'in, savaşmak için ordu göndermesini beklemelisin. Gece gündüz ihtiyatlı olup, gece baskınlarından korunmalısın.

Afşin geçitin başında durdu. Ordunun etrafında siper kazdırıp bekledi. Ordu o çukurda gece saldırısından korunuyordu. Belki de Babek'in böyle bir düşüncesi yoktu. Afşin yedi ay, o konaklama yerinde kaldı, (bu süre içerisinde) Babek tarafından bir tek kişi bile açık araziye çıkmıyor, dolayısıyla da Afşin ona doğru gidemiyordu. Kış gelip çattı. Afşin ve onun savaşçıları sıkılmaya başladılar. Hatta ordunun ileri gelenleri onu azarlayıp, eleştirerek şöyle diyorlardı; sen Babek'ten korkuyorsun, belki de onunla işbirliğine girmişsin. Niçin bizi onun kalesine doğru götürmüyorsun ki savaşa-

lım ve başımızın çaresine bakalım. Yoksa biz bu yerde bu soğuğa nasıl dayanabiliriz? Savaşçılar ağızlarına geleni söylüyor, onu eleştirip azarlıyorlardı. Hatta onların (Babek'in ordusunun) gelmeyeceği korkusu bile başlamıştı. Ancak Afşin tuzak kurup, Babek'i nasıl olursa olsun kaleden dışarı çıkarmak düşüncesindeydi. O, Mu'tesim'e bir mektup yazdı. Mu'tesim, oradan Bağdat'a kadar olan yollarda posta develeri bulundurulmasını emretti. Oradan Bağdat'a kadar iki aylık yol vardı. Afşin'in mektubunu o posta develeri aracılığıyla oniki günde Bağdat'a ulaştırdılar. Eğer biraz daha acele etseydiler, o iki aylık yolu dört güne indirebilirlerdi. Afşin yedi ay sonra Mu'tesim'e mektup yazıp bildirdi ki, bu adamların (Babek'in) ucu bucağı görünmüyor. Ordum düşmana galip gelemiyor. Babek'i hile ile kaleden dışarı çıkartmayı düşünüyorum. Halife, ordu için para, hediye ve harcırah göndermeli ve parayı getiren adama, benim emrime itaat etmesini buyurmalıdır. Mu'tesim, Büyük Boğa aracılığıyla 100 deve yükü dirhem ve 300 Türk hizmetçiyi, (köleyi M.A) köle başlarıyla birlikte ona gönderdi.

Boğa, paraları Erdebil'e ulaştırdığında, onunla Afşin'in ordusu arasında üç günlük yol kalmıştı. Afşin, Boğa'ya şöyle bir mektup yazdı: Bir ay orada kalıp, halk arasında açıktan açığa, bu paraları falanca gün Afşin'e götüreceğim diye söyle. Bırak, Babek'in casusları bu haberi ona ulaştırsınlar. Onlar paraları ne zaman götüreceğini bilip, senin üzerine hücum edecekler. Ancak benim mektubum sana ulaşmayınca oradan kıpırdama.

Sonra Afşin ordusunu geçitin başından çıkarıp, Erdebil yolundan başka bir tarafa götürdü. O, geçitin başını boşaltıp, ordusunu Berzend adlı büyük bir köye yerleştirdi. O, savaşçılara burada para vereceğini vaadetmişti. Çünkü kervanın, parayı Erdebil'den, Afşin'in daha önce konakladığı geçitin başına getirmesi için Berzend'den geçmesi gerekiyordu.

Babek'in casusları Erdebil'den gelip, büyük Boğa'nın 100 halvar(*) dirhemle Erdebil'e varıp ve falanca gün oradan geçeceğini haber verdiler. Afşin'in savaşçıları içerisindeki casuslar ise şu bilgiyi verdiler: Afşin orduyu geçitin başından alıp, Berzend'e gitmiş, orada orduya para dağıtacak ve o kaleyi kullanılır hale getirecektir. Onların, parayı bu yoldan götürmeleri gerekir.

Babek, 50 bin kişilik orduyla kaleden çıktı. O, dağları köyleri dolaşıyor ve paraların geçitin başına getirilmesini bekliyordu. Afşin'in casusları, Babek'in ordusunun geçitin başından, kendisininse kaleden çıktığını ve paraları çalmak için kervanın yolunu beklediği haberini kendisine ulaştırdılar.

Afşin, Babek için kurduğu tuzağın işe yaradığını anladı. Boğa'ya şöyle bir mektup yazdı: O paraları gündüz Erdebil'den çıkart, ilk konaklama yerine vardığında orada bekle. Gece olunca da paraları yeniden kente götür ve sağlam bir yerde sakla. Sonra boş develeri kendinle getir, öyle ayarla ki, falan gün öğle vakti benim ordugâhımın bulunduğu geçidin başına varmış olasın. Senin yolunu bekleyen Babek belki geçitten çıkıp, seninle vuruşur. O zaman ben yetişip, onu kuşatmaya alarak çarpışırız. Onu yakalayıp, öldürebileceğimizi ümit ediyorum.

Boğa da, Afşin'in söylediği gibi harcket ederek, kendi kervanıyla Hisn-en-Nehr'e vardı. Babek'in casusları, malın dışarı çıkarıldığını ve Hisn-en-Nehr'e getirildiğini kendi gözleriyle gördüklerini ona haber verdiler. Bu arada, Boğa, malı Erdebil'e geri götürdü. Afşin ise, Boğa ile kararlaştırdığı günün öğle vakti Berzend'den çıkıp, akşam üzeri Hoş'a vardı ve Ebu Said'in kazdırdığı siperin kenarında çadır kurdu. Tan ağardığında davul çaldırmayıp, bayrak açmadan, gizlice ata binip sürdü ve yolda, Nehr'den, Haysam Kenavi'nin bölgesine giden bir kervana rastladı. Afşin de Hoş'dan çıkıp, yolda ona ulaşmak için Haysam'ın bölgesine gitmekteydi.

(*) Halvar: Azerbaycan'da çeşitli yerlerde çeşitli ağırlıkta (genellikle 410 kg.) olan ağırlık ölçüsü. Aynı zamanda 100 deve yükü anlamındadır. M.A

Haysam'ın bu durumdan haberi yoktu. Kervanıyla Nehr'e gidiyordu. Bu arada Babek, adamlarıyla birlikte Nehr yoluna yetişti. O, burada paralara ulaşacağı ümidindeydi. Bu arada Nehr'in nöbetçisi Haysam'ı karşılamaya çıkmıştı. Babek'in adamları paranın burada olmadığını bilmediklerinden, ona saldırdılar. Onların arasında çarpışma başladı. Nehr'in bekçisini ve onunla birlikte olan adamları öldürüp, varlarını yoklarını götürdüler. Ancak paraları bulamadılar, onlar paranın burada olmadığını ve ellerinden kaçırdıklarını anladılar. Haysam Kenavi'yi ve onun adamlarını aldatıp, onlara ulaşmak amacıyla Nehr sahibinin adamlarının elbiselerini giyip, silahlarını kuşandılar. Ancak onlar, Nehr'in sahibinin yaşadığı yeri bilmediklerinden, başka bir yerde durdular. Haysam oraya vardığında onları gördü. Burada niçin durduklarını sorması için, amcasının oğlunu onların yanına gönderdi. O, gidip döndü ve bu adamları tanıyamadığını söyledi. Haysam, o adamların orada ne yaptıklarını öğrenmek için beş atlı gönderdi.

Atlılar yaklaştığında Hurremilerden iki kişi çıkıp onları öldürdü. Haysam, Aleviyye'nin adamlarının Hurremiler tarafından öldürülüp, elbiselerini giydiklerini öğrendikten sonra dönüp, kendisi ile gelmiş olan Kervana ulaştı ve onların dönmesini emretti. Onun kendisi ise, Hurremileri korku ve paniğe sevk ederek, onların arasında karışıklık yaratıp, kervanı onların saldırısından korumak için adamlarıyla yavaş yavaş geri çekiliyordu. Böylelikle, kervan, Erşek'de Haysam'ın barınağı olan kaleye ulaştı. Ebu Said'i ve Afşin'i bu durumdan haberdar etmek için, adamlarından birisini onların yanına gönderdi, kendisi ise kaleye girdi.

Babek, kaleye yaklaştı, kalenin karşısına bir koltuk koydurup üstüne oturdu. Haysam'ın yanına adam göndererek, kaleyi teslim etmezse, yerle bir edeceğini bildirdi. Haysam bu teklifi kabul etmedi. Onların arasında çarpışma başladı. Kalenin içerisinde Haysam'ın 600 piyade ve 400 atlı askeri vardı. Kalenin siperi de oldukça sağlamdı. Babek, çarpışma esnasında oturup şarap içiyordu. Bu arada Afşin'in iki atlısı uzaktan göründü, onlar Erşek'in yaklaşık 6-

7 km. uzağından bu yerlere bakıyorlarmış. Babek, Afşin'in ordusunun yaklaşmakta olduğunu anladığında, kendi ordusunu alıp, Muğan'a doğru hareket etti. Afşin ise onu takip etmeğe başladı. Bir gece orada kaldıktan sonra Berzend'e, kendi ordugâhına döndü. Babek de birkaç gün Muğan'da kalıp, Bezz kentine adam göndererek, ordusunu yanına çağırdı. Ordusu geceyken gelip ulaştı. Babek, bu orduyla birlikte Muğan'dan hareket ederek, Bezz'e geldi. Afşin önceki gibi, Berzend'de kendi karargâhındaydı. Birkaç gün geçtikten sonra, Hoş'dan bir kervan geldi. O kervanda, Ebu Said tarafından gönderilmiş, Salih Akbeş adlı bir şahıs vardı. Babek'in Başkomutanı onlara rastlayıp, kervana saldırdı ve bütün mallarını yağmalayıp adamları öldürdü. Bu kervan Afşin'in ordusuna erzak götürüyordu. Böylelik, Afşin'in ordusu erzak açısından sıkıntıya düştü. Açlık, sıkıntı dayanılmaz hale geldiğinde, Afşin, Marağa hakimine yazıp, ondan erzak istedi. O da bir bölük askerin koruması altında çokça erzak, bin tane sığır ve diğer hayvanlardan ibaret bir kervan gönderdi. Yine de Babek ordularının bir bölümü, Tarhan ya da Azin adlı bir kişinin komutasında onlara saldırarak, bu erzağı da yağmaladılar. Afşin'in ordusu son derece sıkıntıya ve açlığa düştü. Afşin, Sirvan hakimine yazıp, erzak istedi. O da çokça erzak gönderdi. Bu arada bir grup insan Afşin'e sığınıp, onun himayesine girdiler.

221 (835-836) YILININ SAVAŞLARI

221 yılında, Heştadser toprağında, Babek ile Büyük Boğa ordusu arasında savaş oldu. Babek Afşin'le de vuruştu ve onu yendi. Bu savaşın ayrıntısı ise şöyledir: Bu yılda ikinci kez Afşin'in ordusuyla Babek arasında çarpışma başladı. Boğa ve Afşin iki taraftan ona hücum ettiler. Ancak Babek aradan sıyrılıp çıktı ve dağlara, geçitlere doğru gitti. Onun adamlarından 1000 kişi ölmüştü. Babek, sağ kalmış savaşçılarıyla kendi kalesine kaçtı. Aynı geçitin başından Babek'in kalesine kadar üç günlük yol vardı. Bu yollar; dar geçitler, aşılmaz dağlardan ibaretti.

Babek kendi kalesine ulaşıp, rahatladı. Orduyu kontrolden geçirdi. 1000 kişi eksikti. Afşin de, daha önce bulunduğu geçitin başına döndü. Ordusunu yerleştirdi. Erdebil'den para getirdiler. Onu orduya dağıttı. Afşin'in ordusu 15 bin kişiydi. Onu 15 yere böldü, böylece her grupta 1000 kişi oldu. 10 gurubu kendi yanında tutup, 5 grubu, yani 5000 kişiyi ise Büyük Boğa'nın yetkisine verdi. Sonra bunları ileri sürüp, geçite girdi.

O (Afşin M.A), ayrı ayrı her grubun birbirinin peşisıra hareket etmesini emretti. Bunlar giderken dağların başından birbirlerini görüyorlardı. Afşin, her gruba bir rehber vermişti.

Boğa, kendi ordusuyla önde gidiyordu. Dağların başına ulaşmak için Muhammed İbn-Bais, yanına bir sürü rehber alıp, orduyla birlikte hareket ediyordu. Rehberlerin bir grubu, ordunun önünde gidiyordu. Onlar pusuya rastladıklarında orduya haber verecekler-di. Bu nedenle ordu yavaş yavaş ilerliyordu. Ordu, sabah namazına kadar, yalnızca 13 km ilerleyebilmişti. Afşin, ordunun dağların başında kamp kurup konaklamasını emretti. Bu dağların başında her grubun bir tek çıkış yolu vardı. Bu yolu sağlamlaştırdılar. O günün sabahı da bu şekilde gittiler. Gece, yine dağın başında konakladılar. 3 gün bu şekilde yol aldılar. Dördüncü gece bir dağın başına varıp konakladılar. Burada şiddetli soğuk vardı. Neredeyse hepsi soğuktan ölecekti. Ertesi gün Afşin oradan ayrıldı. O, Boğa'ya adam göndererek, ona, havalar ısınıp, karlar eriyene kadar bulunduğu yerden kıpırdamamasını emretti. Güneş çıktıktan sonra hava daha da soğuklaştı. O gün de orada kaldılar. Afşin'in savaşçıları bu durumdan rahatsızlık duyup, telaşlanarak şöyle dediler: "Belki de sen Babek'le sözleşmişsin ki, bizi bu dağlarda soğuktan öldürüyorsun. Bizi bu dağdan aşağı indir. Bizim için Babek'le savaşıp ölmek, bu dağın soğuğunda ölmekten daha iyidir. Bu durum böyle devam ederse, tek bir adamımız bile sağ kalmayacaktır." Afşin onların söylediklerini kabul edip. ' Bu dağların arasından aşağı inelim. Yolların darlığına rağmen ihtiyatla ilerleyelim' dedi. O gece orada kaldılar. Gece yarısı Babek 2000 kişiyle onlara aniden hü-

um etti. O, Boğa'nın bulunduğu dağlara gitmedi. Afşin'in bulunduğu tarafa hücum etti. Onların arasında 3 km mesafe vardı. Onlar, dağın başından birbirlerinin hareketlerini görüyorlardı. Babek, Afşin'in ordusuna doğru saldırıya geçti. Onlar kaçmaya çalıştılar. Babek'in savaşçıları onları kılıçtan geçirmeğe başladı. Her iki taraftan da çok asker öldü. Boğa ve ordusu bu olaydan habersizdi. Tan ağarınca Babek ordusunu durdurup, 'Onların peşinden gidiniz(*), çünkü arkamızda onların ordusu var', dedi. Babek dönüp, Boğa'nın bulunduğu dağlara vardığında artık sabah olmuştu.

Babek orduyu iki kısma ayırıp, onların bir kısmını, karanlık çöktüğünde Boğa'nın ordusuna baskın yapmak için orada bıraktı.

Sabah olduğunda Boğa olan bitenden haberdar oldu. En yiğit savaşçılarından birisini komutan tayin ederek dağlardan inip, orduyu geldiği yolla geri götürüyordu. Boğa, Muhammed İbn-Bais, ve Afşin'in kardeşi Fazıl İbn-Kavus birlikte ordunun arkasındaydılar. Böylelikle, onlar 5 bin tane savaşçıyla yavaş yavaş yol alıyorlardı. İbabek, Boğa'nın dönüşünden haberdar oldu. Onun ordusu, dağların üstünde dağınık bir şekilde onların ardı sıra gidiyordu. Akşam namazının vakti geldiğinde Boğa, askerlerine; 'Gece yol almak uygun değil, iyisi mi tek yolu olan sağlam bir dağ arayıp bulalım ve geceyi orda geçirelim' dedi. Savaşçılar da 'Doğru
fikirdir' dediler. Ancak onlar kalabalık olduklarından tek bir dağda yerleşmediler. Üç gruba bölünüp, birbirine yakın olan dağlarda kaldılar. Gece sabaha kadar uyumadılar. Tan ağardığında onları uyku bastı.

Babek 3 bin savaşçıyla baskın yaptı. Gökyüzü henüz aydınlanmamışken onları kılıçtan geçirmeğe başladı. Onlar kimisi atlı, kimisi yaya kendilerini dağdan aşağı vurup, kaçmağa başladılar. Afşin'in kardeşi Fazıl İbn-Kavus yaralandı. Yaya kalan Boğa, dağdan aşağı kaçarak canını kurtardı. Dağın eteğinde sahipsiz bir ata rastladı, ona binip kaçtı. Onlar bütün gün yol alıp, bir geçitin ağzında

---

(*) Kanımızca "gitmeyiniz" olmalıdır. (Bu dipnot Azerbaycan'da yayınlanan "Bilim ve Örnek Yayınevi" ne aittir. M.A)

geniş bir yere geldiler. Boğa geçitten çıkar çıkmaz Afşin'i sordu. Afşin geçitten çıktıktan sonra, atını sürüp tek başına Erdebil'e gitti, dediler. Boğa da, Afşin'in ardınca Erdebil'e gitti. Bütün kışı orada geçirdiler. Sonra Afşin, ordu komutanlarına, Babek'e doğru yola çıkıp, Bezz kalesinin kapısında onu sıkıştırmalarını emretti. Onlar, Bezz'e yaklaşık 45 km. kala durdular. Boğa ilerleyip Bezz kalesini kuşatmaya aldı ve Babek'in adamlarıyla vuruşarak birçok asker öldürdü. Sonra geri çekilip, Muhammed İbn-Said'in kazdırdığı sipere döndü. Afşin'e adam gönderip, ondan yardım istedi. Afşin kendi kardeşi Fazıl'ı, Ahmet İbn-Halil İbn-Hişam'ı ve Şürte'nin sahibi Ebu-Hubs Hasan İbn-Sehl'i onun yardımına gönderdi. Onlara savaş emri verip, çarpışma gününü belirledi. Onlar da hemen Bezz kentine doğru hareket ettiler. Ancak onlar şiddetli soğuk ve bardaktan boşanırcasına bir yağmura yakalandılar; buna karşın onlar, yine de çarpışmayı sürdürdüler. Yağmur gittikçe şiddetleniyordu. Boğa bir tane rehber yakalayıp, onun aracılığıyla Babek'in karargâhına bakan bir dağın tepesine çıktı. Yağmur daha da şiddetlendiği için Afşin'in ordusu kendi kampına çekildi. Babek hücum ederek onları yendi ve dağdaki kamplarından kaçırttı. Bu arada Boğa'nın ordusu da yenildi. Afşin'in başına neler geldiğini bilmeyen Boğa, Bezz kalesine doğru hareket etti.

Bu arada Afşin'in haberi ona ulaştı. O başka bir yolla dönmek zorunda kaldı, çünkü geldiği yolda çokça dere tepe vardı. Babek ordusunun öncü kolları, onu takip etmeğe başladılar. Ancak Boğa onları dikkate almadı. Çünkü havanın kararmasına az kalmıştı. O, dar geçitlerden hava aydınlıkken geçmek istiyordu. Ayrıca, yanında bulunan serveti kaptırmaktan korkuyordu. Bütün bunlara karşın, orduyu dağın başında yerleştirmek zorunda kaldı. Ordusu yorgun ve erzaksızdı. Babek, gece aniden onlara saldırıp, bütün eşyalarını aldı ve birçoğunu öldürdü. Boğa ise epeyce uğraştıktan sonra canını güçlükle, dağın eteğinde bulunan sipere atabildi.

Kış bastırdığı için Afşin ile Babek'in savaşı yine durduruldu. Babek'in, Tarhan adlı bir komutanı vardı. Bu adam oranın çiftçilerindendi. Kışın kendi köyünde kalırdı. Kış geldiğinde Babek'ten

izin alıp, kendi köyüne gitti. Onun köyü Marağa'nın Heştadser bölgesindeydi. Afşin'in bir Türk hizmetçisi vardı. Bu hizmetçi İshak İbn-İbrahim İbn-Museb'in kölelerindendi. O, Afşin'in emri üzerine, gidip Tarhan'a saldırdı ve başını kesip getirdi. Babek bu duruma çok üzüldü, yüreği sızladı. Kış çıktıktan sonra Mu'tesim, yine bir komutanı 10 bin asker ve teçhizatla Afşin'e gönderdi. Bu komutanın adı Cafer İbn-Dinar'dı. Fakat Cafer Hayyat lakabı ile ünlenmişti. O Me'mun döneminin büyük yöneticilerindendi. Aynı zamanda Mu'tesim, kendi hizmetçisi ve yemekhanesinin yöneticisi olan Türk İtah'ı 30 bin dirhemle gönderdi. Sonra Kûfe'ye, Kasım Abası'ya mektup gönderip, ordusuyla Afşin'in yardımına gitmesini emretti. Mu'tesim, Afşin'e de şöyle bir mektup yazdı: "Savaşı sürdür. Sanma ki ben ve benim askerlerim Babek'ten vazgeçtik. Babek sağ olduğu sürece ondan vazgeçmeyecek, onun peşini bırakmayacağız. Senin görevin yalnızca bu olmalıdır. İtah aracılığıyla yaklaşık 4 ton dikenli tel gönderdim. Ordu bir yere kamp kurduğunda gece saldırısından kaygı duymamak için, siper kazmak yerine, bu dikenli telleri kampın etrafına çektir." Babek, Cafer Hayyat'ın ve yemekhane yöneticisi Itah'ın ve bunların yanı sıra askerle paranın gelmesi haberini işittiğinde, Mu'tesim'in haline acıdı: 'Bak iş neye varmış ki, Mu'tesim kendi terzisini ve aşçıbaşısını benim hizmetime göndermiştir. Anlaşılıyor ki, daha başka adamı kalmamıştır.' Dedi.

Babek, Rum ülkesine (Bizans'a) komşu olduğundan, aralarında elçiler gidip geliyor ve birbirlerine hediyeler gönderiyorlardı. Babek, Bizans İmparatoru Teofil'i kandırarak, ona şöyle bir mektup gönderdi: "Aslında ben Hristiyan oğluyum, Hristiyanlığımı gizli tutuyorum. Taraftarlarımın hepsine Hristiyan dinini kabul ettireceğim. Ancak, birden bire onlara, ' Bu dini kabul edin' demek olmaz. Biliyorum ki, onlar bunu kabul etmezler. Benim şimdiki mezhebim onların hoşuna gidiyor ve onları Müslümanlıktan uzaklaştırıyor. Ben onlara galip geldikten sonra, onlar ve halife, hepsi benim mezhebimi kabul edecek ve benim istediğim yolla gidecekler. O zaman onları Hristiyan dinine davet edeceğim. Onlar da dönüp Hristiyan olacaklar."

Babek'in bu sözleri Bizans imparatorunun hoşuna gitti.

Mu'tesim; İtah'ı ve Cafer Hayyat'ı Afşin'in yardımına gönderdiğinde, Babek de Bizans İmparatoruna elçi gönderip şunu iletti: "Arap padişahı bütün savaşçılarını, hatta terzisini ve aşçıbaşısını da benim savaş meydanıma göndermiştir. Yanında kimsesi kalmamıştır. Buraya gelmeyi düşünüyorsan, ordunu al gel. Şimdi amacına ulaşabilirsin. Saldırmak istiyorsan şimdi yap, çünkü, eğer sen şimdi onların ülkesine girersen, kimse senin karşına çıkmayacaktır."

Bundan Babek'in amacı, Bizans İmparatorunu Araplara karşı kışkırtmak ve Mu'tesim'i, ordusunu geri çağırmaya mecbur etmekti. Bizans İmparatoru, 70 bin kişilik bir orduyla Tarsus'a doğru yola çıktı. Tarsus'un sağlam kalesi vardı. Oradan Zibetre'ye gitti ve orayı yağmaladı. Ancak Mu'tesim'in, gönüllü ordu birlikleriyle onun üzerine hücum etmek istediğini duyduğunda, kendi ülkesine döndü.

222 (836-387) YILININ SAVAŞLARI

222 yılında Mu'tesim, Afşin'e mektup göndererek, Babek hareketini engellemesini istedi. Afşin, ordusunu Erdebil'den çıkarıp, önceki ordugâhına götürdü. Babek, kendi komutanlarından birisini 10 bin atlıyla savaş meydanına gönderdi. Oldukça müca- deleci bir şahıs olan bu komutanın adı Azin'di. O, dağların arasından çıkarak, geçitin başında kamp kurdu. Çoluğu çocuğu da onunla birlikteydi; savaşçılarının birçoğu da eşlerini ve çocuklarını kendileriyle getirmişlerdi. Kadınların ve çocukların sağlam bir ka- leye gönderilmesini önceden Babek ona emretmiş, ancak o, 'Yahudilerden korkuyorum' diye yanıt vermişti. Azin geçitten çıkmadan önce, sağlam bir dağı cle geçirip, kadınları ve çocukları oraya yerleştirdi. Bu haber Afşin'e ulaştığında, Zafer İbn-Abdullah adlı bir komutanı 2000 tanc savaşçı ve birçok rehberle göndererek, başka bir yoldan dağların içine girip, Azin'in karısı ve çocuklarını yakalayıp getirmesini

emretti. Zafer. o dağa ulaşıp çarpıştı ve oradaki adamların birçoğunu öldürdükten sonra, kadınların ve çocukların hepsini esir alıp getirdi. Bu haber Azin'e ulaştı. Bütün orduyu geçitin başından çıkarıp, Zafer'le vuruşmak ve kadınlarla çocukları kurtarmak için dağlara doğru gitti.

Afşin bunu haber alıp Ebul-Muzaffer İbn-Kesir adlı başka bir komutanı 5 bin kişiyle gönderdi ki, Azin'i bulup, onu oyalayarak yanıltsın. Ebul-Muzaffer, Azin'in ardınca giderek, dağların arasında bulunan bir geçitte ona yetişip, vuruştu.

(Kaydetmek lazımdır ki), Azin, Zafer'le vuruşurken, kadın ve çocukların çoğunu kurtarmıştı. Bu kez Ebul-Muzaffer, Azin'i oyalayarak yanılttı. Zafer ise, geri kalan diğer kadın ve çocukları toplayıp Afşin'in yanına getirdi ve onunla karar vererek, başka bir orduyla geçite doğru hareket etti. Azin, Ebul-Muzaffer'le çarpışmasında yenilip kaçtı. O artık, yenilmiş olarak Babek'in yanına dönüyordu.

Ebul-Muzaffer ise zafer ve ganimetle Afşin'in yanına gitti. Afşin dağlara, Babek'in kalesine kadar gitmeyi gerekli gördü.

Mu'tesim, Afşin'e mektup yazıp demişti ki; "dağların başına çıkmakla yanlış yapmışsın, niçin geniş araziyi, düzlüğü, yolları düşmana bıraktın? Dağların arasındaki yollar ne kadar dar olsa da, orduyu sevketmek için dağlardan kat kat kolaydır. Bundan sonra dağların arasındaki geçitlerden git, dağların başında casuslar, rehberler koy ki, gelen olursa sana haber versinler, okçuları ordunun ön sıralarına yerleştir. Gece saldırısından korunmak için konakladığın yerin etrafına dikenli tel çek." Mu'tesim ona yaklaşık 410 ton dikenli tel göndermişti.

Afşin orduyu geçite indirip, Mu'tesim'in dediği gibi yol alıyordu. O, bir yıl önce Babek'in baskın yaptığı yere gelip vardığında, dağların başında Babek'in kalabalık ordusunu gördü. Afşin onlarla çarpışıp bir çoğunu öldürdü, kalanıysa kaçıp Babek'in yanına gitti. Afşin aynı yöntemle, günde 12 km yol katediyordu. Onuncu gün Babek'in kalesine yaklaşarak, kaleye 6 km kala durdu. Babek ken-

di kalesinden ona kilolarca yoğurt, yağ, kaymak, sebze, meyve ve kuzu gönderip dedi ki: 'Siz bizim konuğumuzsunuz, on gündür ki bu zorlu yolları aşıp gelmişsiniz. Biliyorum ki, yemek açısından sıkıntı çekmişsiniz. Kalede bundan fazla hiçbir şeyimiz yoktur'. Afşin, gönderilenleri kabul etmeyip geri gönderdi ve gülerek: 'Biz konukluğu kabùl ettik. Bunları nc amaçla gönderdiğini biliyorum. Bunları bizim askerlerin sayısını öğrenmek için göndermiştir.' dedi. Gönderilen elçilerin, ordu kampının etrafında gezdirilmesini emretti. Ordunun büyük bölümü aşağıdaki geçitlere indiğinden görünmüyordu.

Elçileri dolaştırdıktan sonra, onları yanına çağırıp şöyle dedi: '-Siz bu ordunun sayısını bilmiyorsunuz, fakat ben biliyorum. Babek'e söyleyin, burada hizmetçilerden ve küçüklerden başka 30 bin savaşçı var. Emir el-Mümin'in arkasında ise 300 bin müslüman duruyor. Onların bir teki kalıncaya kadar senden vazgeçip, seni rahat bırakası değiller. Kendi durumunu, başkalarından daha iyi bilirsin. Teslim olup, himayemiz altına girmek istersen gelebilirsin, yok orada kalmak istiyorsan, kal. (Ancak bil ki) Bu yıl benim önderliğimde senin ve senin adamlarının başı kesilmeyince buradan dönüşümüz yoktur.'

Elçiler Babek'in yanına dönüp, Afşin'in dediklerini ona ilettiler. Ertesi gün Afşin, orduyu o dar yollardan ileri sürüp, kalenin yaklaşık 7 km yakınında konaklattı. O, Muhammed İbn-Bais'e şöyle dedi: 'Biz burada bir süre kalmalıyız, dağların tepesine çıkıp, bizim için sağlam bir yer seç ki, orada bir yere toplanalım. Düşmanın hücum etmesinden kaygı duymamak, içimizin rahat etmesi için konaklama yerimizin etrafına siper kazmalıyız, gündüzleri kalenin kapısında olmalı, geceleri ise kampımıza dönmeliyiz.'

Muhammed İbn-Bais dağların arasında sağlam bir yer seçti. O yerin etrafına siper kazdırıp, setler çektirdi. Sonra orduyu siperin içine yerleştirdi. Hergün Babek'in kalesinden ney, rubab (kemençe), çeng (harp) sesi işitiliyor, şarap içip, dans edip eğlenişleri görülüyordu. Onlar, böyle yaparak, düşman ordusundan korkmadıklarını göstermek istiyorlardı.

Babek her gece baskın yapmak için ordu gönderiyordu. Afşin'-in ordusuysa uyumayıp, uyanık kalıyordu. O setlere hiç birşey yapamıyorlardı. Afşin'in görkemli bir komutanı vardı. Bu şahıs Mu'-tesim'in komutanlarındandı. Bundan önce de Me'mun'un komutanlarından olup, Buhara'nın emiriydi. Ona Muhammed İbn-Halid Buhara Hudat diyorlardı. Bir gece o, Afşin'in emri üzerine siperden çıkıp, setleri aşarak, arkadaşlarıyla bir dağın başında saklandı. Afşin ona şöyle talimat vermişti: Babek'in savaşçıları bu gece bizim siperlerimize saldırıp geri döndüklerinde, onlara hücum edin; bizse arkalarından gelerek, onları kuşatmaya alıp, öldürürüz.

Böyle de oldu. O gece Babek'in askerleri grup grup dışarı çıktığında, onlar pusudan dışarı fırladılar ve bu tuzak yoluyla onların çoğunu öldürüp, gece saldırısından canlarını kurtardılar.

Böylelikle, Afşin hergün sabahtan akşama kadar kalenin kapısını kolluyor, akşamları ise sipere dönüyordu. Birgün Babek, Afşin siperden çıkmadan önce, ordusunu kaleden çıkarttı. Casuslar gelip, Babek'in ordusunu çıkardığını ve pusuda saklandığını Afşin'e haber verdiler. Afşin bu durumdan haberdar olunca emir verdi ve ordu o gece kaleyi almaya hazırlandı. Bu kez kalenin yakınında, hergün durdukları yerden biraz uzakta durdular. Aynı zamanda Babek'in ordusunun pusuya yattığı yerleri öğrenmek için her tarafa adam gönderdiler. O adamlar çok aradılar ancak birşey bulamayıp, akşam üzeri geri döndüler. Ertesi gün yine gelip uzaktan göz gezdirdiler, pusu kurulan yerleri öğrenmek için birçok adam gönderdiler.

Orada bir dağın başında dar bir geçit, onun yanında ise bir köy vardı. Afşin, Buharahudat'a şöyle dedi: Oradan bize saldıramamaları için yardımcılarınla tepenin üstünde dur. Böylece tepenin üstünde kimsenin olmadığı ve pusu yerinin tepenin altında olduğu ortaya çıkacaktır. Biz geçip gittikten sonra onlar bizi izleyecekler.

Buharahudat oraya gittikten sonra onların planları bozuldu. Bundan sonra Afşin hergün böyle yapıyordu. Sabah erkenden ordusuyla gelerek kaleye yaklaşık 7 km uzakta, dağın üstünde duru-

yor, Buharahudat ise tepenin başında bekliyordu. Afşin, 'Biz onların pusu yerinin nerede olduğunu bilmedikçe kaleye yaklaşmamalıyız' diye ısrar ediyordu.

Ancak pusu yerinin nerede olduğunu bulamadılar. Afşin kalenin önünden geri döner dönmez, onlar da pusu yerinden kaleye geliyorlardı. Birgün dönüş saati gelip çattığında Afşin geri döndü. Herkesten sonra Cafer İbn-Dinar'ın birlikleri dönüyordu. O gün Cafer dönerken yanında 3 bin kişi vardı. Askerlerin bir bölümü geride kalmıştı. O an, Babek'in ordusu kaleden çıktı ve 10 bin atlı Cafer'in ordusuna hücum etti. Cafer'in savaşçıları dönüp, vuruşmaya başladılar.

Cafer sesleri duyarak döndü. Afşin epey ileri gitmişti. Cafer dönünce ordusu da döndü. Babek'in adamlarının çoğu kaleden çıkıp Cafer'in ordusuyla çarpışıyordu. Akşam namazı vakti gelip çattı. Bütün ordusuyla dönüp, yine önceki yerinde durdu, her komutan kendi yerini belirledi. Cafer, Babek'in adamlarından bir çoğunu öldürdü, kalanları ise kaleye çekilmek zorunda bıraktı. Onlar kaleye girerek, kalenin kapısını kapattılar. Cafer hâlâ da dönmüyordu. O, savaşı sürdürüyor ve kalenin duvarlarına saldırıyordu. Çarpışmanın sesi kalenin kapısının önünde yükseldikçe pusuda olanlar kendilerini geçite attılar. O an Buharahudat hâlâ ordaydı. Onunla, pusudan çıkanlar arasında vuruşma başladı. Afşin yine ona 5 bin savaşçı gönderdi, kendisi ise olduğu yerde kaldı. O, Cafer'e adam gönderip, 'Artık hava kararda çarpışmayı durdurmak lazımdır,' dedi.

Cafer döndü. Afşin de orduyla kendi karargâhına döndü. Üçgün orada kalıp, dışarı çıkmadı. Babek'in ordusundan ne kadar askerin öldürüldüğünü bilmek ve pusu yerini öğrenmek için casuslar gönderdi. Askerler ise onun orada kalmasının nedenini bilmiyordu. Binek hayvanlarının yemi bitmek üzereydi. Yevmiyeyle çalışan askerler Afşin'in yanına giderek, erzak ve binek hayvanlarının yemlerinin bitmek üzere olduğunu şikâyet ettiler. Afşin onlara şöyle yanıt verdi: "Sabredemeyenler dönebilirler. Onsuz da benim asker-

lerim çoktur ve size ihtiyacım yoktur. Kar yağıncaya kadar ben burdan gitmeyeceğim. Halifenin ordusu, benimle burada sıcağa ve soğuğa dayanmalıdır. Dayanamazlarsa onlar da dönebilirler."

Yevmiyeyle çalışan askerler Afşin'in yanından dönüp, "Afşin, Babek'le işbirliğine girmiştir, savaşmak istemiyor' dediler. Bu söz Afşin'in kulağına geldi. Ertesi gün bütün orduyu harekete geçirip, savaşa yöneltti. Kendisi ise aynı dağın başında her zamanki yerinde durdu. Pusu yolunun önünü kesmek için Buharahudat'ı aynı dağın tepesine gönderdi. Sonra Cafer'i çağırıp şöyle dedi: "Bütün ordu senin yetkin altındadır. Süvari, piyade ve okçulardan ne kadar istiyorsan alıp, savaşa git." Cafer, "benim yeteri kadar atlı ve piyade askerim var, yardıma ihtiyacım olursa kendim isterim" dedi.

Cafer, ordusuyla kalenin kapısına yaklaştı. Afşin, gündelikçi (yevmiyeci) savaşçıları çağırıp, "Kalenin hangi tarafında vuruşmak istiyorsanız orayı seçin" dedi. Ebudulef'i de onlara kattı. Böylelikle, onlar da başka bir taraftan savaşa girerek, kalenin duvarlarına yaklaştılar. Cafer yardımcılarıyla kale kapısına vardı. Babek'in adamları ise kale kapısının duvarlarının üstüne çıktılar. Çarpışma başladı. Her taraftan ok atıp, taş yağdırmaya başladılar. Afşin, Cafer'e bir kese para gönderip, "Adamlarından kim yiğitlik gösterirse bu parayı ona ver" dedi. Bir kese altın da Ebudulef'e gönderip, ona da aynı sözleri iletti. Şarap ustalarını, orduya şerbet, şarap, şeker dağıtmak için savaş alanına gönderdi. Babek'in ordusu kaleden çıkıp, savaşı sürdürdü. Akşam namazına kadar direnç gösterdi. Bu arada Afşin karargâhına döndü, bir hafta vuruşmaya çıkmadı, çokça yemek getirilmesini emredip, çarpışma için hazırlık yaptı. O an haber getirdiler ki, kale kapısının yukarısında bir dağ vardı, Babek, hergün komutanı Azin'i o dağın altındaki dar geçitlerde pusuya yatırtıyor. Azin kaleden çıktığında, Babek kalede yalnız kalıyor. Afşin bu haberin doğruluğunu kontrol etmeleri için birçok casus gönderdi. Sonra askerlerin sabaha kadar hazırlanmasını emredip, sabahleyin çarpışmaya gideceklerini bildirdi. Gece, keskin nişancı olan 2 bin okçuyu yanına çağırdı, onlara kara bayraklar verip, şöy-

le dedi: "Hava karanlıkken gidip, Azin'in pusuya yattığı yerin yaklaşık 7 km. yakınına, dağların arasında pusuya yatın. Sabah erkenden davul sesi işittiğinizde bayrakları yükseltip, pusudan çıkın. Biz de bu taraftan gelip, Azin'i kuşatmaya alacağız. "Afşin onlara birçok rehber ve erzak verdi. Onlar yola koyuldular. Gece yarısı Afşin, Ferganalı bir komutana bin tane Ferganalı savaşçı verip, "Sabah erkenden ben gelinceye kadar, siz o pusu kurulan yere yaklaşık 7 km. lik uzaklıkta oturup, sessiz sedasız bekleyin. Kimse sizin farkınıza varmamalıdır" dedi. Onlar da yola düşüp gittiler.

Sabah olduğunda Afşin bütün ordu birlikleriyle yola koyulup, davul çalınmamasını emretti. Onlar, Afşin'in her defa gittiği yere kadar sessiz sedasız gittiler.

Afşin, Cafer'i çağırıp, şöyle dedi: "Ferganalılarla Türk Beşir'in bulundukları yere gidip, ordunla kenarda durup bekle. Ferganalılar dolaşıp pusu kurulan yeri arayacak, bulunca da pusudakilerle çarpışacaklar. İşte o zaman siz onların yardımına gitmelisiniz." Ahmet İbn-Halil'i ve diğer komutanları birbirinin ardınca gönderdi. Afşin, Beşir'in yanına adam gönderip, 'Sen, Ferganalılar ve rehberlerle dağılıp, dağların altında pusu yerlerini ara' dedi. Beşir Ferganalılarla yola koyuldu. Dağlarda her yeri aramaya başladılar. Nihayet, öğle vakti Azin'i buldular. O, dağların arasında 7 bin kişilik ordusuyla üç kola ayrılıp, pusuya yatmıştı. Bunlar, Azin'in yanındaki askerlere hücum edip, vuruştular. Diğer iki grup da pusudan çıkıp, Ferganalılarla vuruşmaya başladı.

Afşin bu haberi duyar duymaz, Cafer'in ordusuyla çarpışmaya girmcsini emretti. Onun ardından da Buharahudat'ı ve başka bir komutanı gönderdi. Böylece O, hepsini Azin'le çarpışmaya soktu. Kendisi ise yakın adamları ile birlikte karargâhındaydı.

Bütün ordu birlikleri Azin'le çarpışmaya girdikleri zaman, her yerdc davulların aniden çalınması emredildi. Gece gönderilen piyade grupları, davulun sesini duyar duymaz Afşin'in geldiğini anladılar. Hepsi bayraklarını yükselterek, savaşa gitti. Kalenin arkasından, davul çalarak dağın başına çıktılar, oradan geçite indi ler.

Heryerde davul ve bayraklar görünüyordu. Afşin, Cafer'e ve onun adamlarına haber gönderip; 'Bu gelen ordu, dün, düşmanın arkasına geçmek için pusuya yatırdığım adamlarımızdır. Siz korkmayınız, onları araya alıp vuruşun, Allah size yardım etsin' dedi. Nihayet, Afşin'in kendisi de yaklaşıp, düşmanı kılıçtan geçirmeğe başladı.

Babek, artık işinin bittiğini anladı. Kalenin duvarına çıkarak, '-Babek benim. Afşin'e söyleyin, yakına gelsin. Onunla konuşmak istiyorum', dedi.

Afşin, kalenin duvarına yaklaştı. Babek onu görünce şöyle dedi: "Ey emir! Savaşa ara verme zamanıdır. Senden fırsat istiyorum." Afşin de dedi ki: "Sen emniyettesin. Bu söylediğin sözü daha önce söyleseydin daha iyi olurdu. Bugün söylemen yarın söyleyeceğinden daha iyidir." Bu sefer Babek, "Halifeden fırsat istiyorum" dedi.

Afşin şöyle dedi: "Onun mührü ve imzasıyla sana af kağıdı (ilanı) getiririm, ancak bekleyebilmem için bana rehin vermelisin. Çünkü ben bu konuda halifeye yazıp, ondan af kağıdı istemeliyim."

Babek'se şöyle karşılık verdi: "Benim vereceğim rehine büyük oğlumdur. O, Azin'le birlikte orada çarpışıyor: Onu sana veririm."

Afşin kabul etti. Sonra yerine dönerek, Cafer'e adam gönderip savaşı durdurmasını emretti.

Artik Azin ölmüş, ordu ise kaçıp dağılmıştı. Yerde kalanlarsa kılıçtan geçiriliyordu.

O anda Afşin'in elçisi gelip dedi ki: 'Öldürmeyin, ele geçeni esir alın. Babek'in iki oğlu buradadır, onları öldürmeyin esir alın. Babek sığınma istiyor. Oğlunu öldürürseniz, pişman olup vazgeçer.'

Cafer ve askerleri, kılıçtan geçirme işini durdurdular. Babek'in oğlunu ve esir aldıkları bir sürü insanı alıp, Afşin'in yanına geldi ler. Ondan, Babek için af dilediler. Babek'in yenilmiş olan ordusu dört bir yana kaçtı. Onların hiçbiri kaleye dönmedi. Gece Babek, ailesi ve yanında bulunan elli kişiyle birlikte kalenin kapısını açıp dağlara çekildi.

AZERBAYCAN'DA BABEK'İN SON GÜNLERİ

Şemseddin Ebu Abdullah Zahabi, "Düvel-el-İslam" adlı kitabında Babek'in ve Hurremilerin Azerbaycan'daki olayları hakkında yer yer değinmelerde bulunmuştur. O, şöyle yazıyor:

192 (808-809) yılı: Bu yılda Hurremiler Azerbaycan dağlarında ortaya çıkmışlar. İbn-Hazım Huzeyme onlarla savaşmıştır.

206 (821-822) yılı: Bu yılda Babek Hurremi Azerbaycan dağlarında işi ilerletti. Birçok insanı soydu ve öldürdü. O, alçak bir dinsizdi. Orduları yendi, kötü işler yaptı.

212 (827-828) yılı: Bu yılda ordu birlikleri Muhammed İbn-Hamid Tusi ile yola koyuldular.

214 (829-830) yılı: Bu yılda Tusi ile Babek Hurreminin oğlu arasında savaş oldu. Babek onları yendi ve Tusi'yi de öldürdü.

220 (835) yılı: Bu yılda yirmi yıldan beri orduları yenen ve Azerbaycan'ı yakıp yıkan Babek Hurremi ile savaşması için Mu'tesim, Afşin'in komutası altında bir ordu hazırladı. Afşin, Babek'le karşı karşıya geldi, Babek yenildi. Bin kişiye yakın savaşçı öldürüldü. O, Muğan'a kaçtı. Onların arasında yine bir çok kez çarpışma olmuştur, ancak onların açıklaması oldukça uzundur.

221 (835-836) yılı: Bu yılda şiddetli bir savaş oldu. Babek Hurremi, Büyük Boğa'yı yendi. Sonra Boğa kuvvet toplayarak, Babek'in üstüne yürüdü ve onunla karşı karşıya geldi. Babek yenildi.

222 (836-837) yılı: Afşin ile Babek karşı karşıya geldiler. Babek yenildi. Çok geçmeden Afşin onu esir aldı. Babek; cesaretli, savaşçı, yiğit, inatçı, ısrarcı, ciddi ve kararlı bir insan. O, ateşperestliği yeniden kurmak istiyordu. O, bir kısım kentleri ve köyleri ele geçirdi. Mu'tesim onunla savaşmak için beytülmallar (hazineler) harcadı. Bu yıl bir milyon dinar para harcadı. Allah'ın yardımıyla Babek'in kenti, büyük ve zor bir kuşatmadan sonra fethedildi. Babek orada bir tepede saklandı. Bütün ailesi ve arkadaşları esir düştüler. Mu'tesim onu bağışlayıp senet gönderdi. O ise senedi yırtıp, uygun olmayan sözler söyledi. Sonra O, bir dağdan

aşarak başka bir dağa gitti. Bir patrikin evinde konakladı. Patrik onu yakalayıp, ardınca gelen adamlara devretti. Mu'tesim, onu sağ yakalayıp getirene yüzbin dinar, başını kesip getirene ise bunun yarısı kadar para vereceğini vaad etmişti. Babek'in deve üstünde Bağdat'a girdiği gün, büyük bir gündü."

Mirhand Belhi, "Rovzet-es-Sefa" adlı eserinde Babek hakkında, "Babek'in kötü emelleri karşılığında cezasına kavuşması ve diğer hikâyeler" başlığı altında şöyle yazıyor: "Mu'tesim, Maveraünnehir bölgesi asilzadelerinden Afşin adıyla ünlü olan Hıdır İbn-Kavus'u eğiterek, tam techizatlı büyük bir orduyla, Babek Hurremi ile savaşmaya gönderdi. Uzun zaman iki taraf arasında mücadele sürüp gitti. Bu savaşlarda haddinden fazla insan öldü ve sonunda, '-hak galip gelir ve yenilmez' sözünün hükmüyle Afşin galip geldi. Babek'in kalelerini fethetti. Babek yanındaki adamlarıyla birlikte kaçtı. Babek tüccar kılığına girip, tüccar gibi hareket ediyordu. Babek, Sehl İbn-Sunbat adlı bir patrikin kalesinin civarına vardığında, bir çayın başında konakladı. Onlar, burada bir koyun sürüsü gördüler ve sürünün çobanından bir koyun satın aldılar.

Çoban, derhal Sehl'in yanına gidip, 'falanca yerde birçok insan konaklamış' dedi.

Sehl, 'Kesin Babek ile onun adamlarıdır' dedi. Sonra birçok kişiyle ata binip oraya gitti. Sehl uzaktan Babek'i gördüğünde attan indi ve öne çıkarak şöyle dedi: 'Ey hükümdar, emin ol ki kendi evine gelmişsin. Şimdi, Kaleme teşrif edip, saltanat koltuğunda dinlenmeni rica ediyorum.' Babek de kendi adamlarıyla birlikte kaleye gitti. Sehl ona haddinden fazla hürmet etti. Babek'in adamlarını uygun olan evlere yerleştirdi, kendisini ise tahta oturtarak, köle gibi onun karşısında durdu. Yemek sofrası hazırlandı. Sehl onunla yemek yemeğe başladı. Babek, kaba ve kibirli bir şekilde Sehl'i azarlayarak, 'sen layık mısın ki, oturup benimle yemek yiyiyorsun?' dedi. Sehl sofradan kalkarak, 'Ey hükümdar, hata ettim. Benim makamım, hükümdarlarla birlikte oturup yemek yemekten çok çok aşağıdadır' dedi.

Babek yiyip doyduktan sonra Sehl bir demirciyle gelip, 'Ey hükümdar, ayaklarını uzat, usta onları zincirlesin.' dedi. Demirci onun ayaklarını ağır zincirlerle prangaladı. Babek, Sehl'e 'Demek beni aldattın' dedi. Sehl ona küfrederek, 'Sen bir sığır çobanıydın. Çobana ordu idare etmek, ülkeyi yönetmek yakışmaz', dedi.

Sonra onun adamlarını da bağlattırıp, Afşin'e haber gönderdi. Afşin, Babek ve Sehl'i kendi yanına getirmek için bir komutanı 4 bin askerle gönderdi. Afşin, Sehl'e samimiyet gösterdi, değerli hediyeyle onu onurlandırdı ve vergiden muaf tuttu. O, Mu'tesim'e mektup yazıp, posta güverciniyle gönderdi. Güvercin Samara'ya ulaştığında Mu'tesim, emirler (yöneticiler) ve devletin ileri gelenleri Babek'in yakalandığını öğrenip, son derece sevindiler ve Allah'a şükrettiler.

Birkaç gün sonra Afşin, Babek'i ve onun adamlarını alıp Samara'ya yola koyuldu. Harun İbn-Mu'tesim ve hilafet merkezinin soyluları onları karşılamaya gittiler.

Afşin, Samara'ya 30 km kala konakladı. Mu'tesim'in emri üzerine, Hint padişahlarından birisinin gönderdiği boz fili, kırmızı, mavi kumaşlar ve rengârenk ipek parçalarla süslediler. Ayrıca onun (Mu'tesimin M.A) emri üzerine bir deveyi de aynı şekilde süsleyip,hazırladılar. Sonra değerli taşlarla bezenmiş kabarık bir kalpak ve iki takım değerli elbise dikmeleri için talimat verdi. Mu'tesim bu eşyaları Afşin'e gönderip, Babek'i file, kardeşi Abdullah'ı deveye bindirip, bu elbiseleri de onlara giydirerek Samara'ya getirmelerini emretti.

Babek, fili görünce şaşırdı ve hayretle: 'Bu iri hayvan nedir? Bu elbise neredendir?' Dedi.

Birisi ona şöyle yanıt verdi: "Bunlar büyük hükümdar tarafından azametini yitirmiş esir padişaha hediyedir. Ümit ediyorum ki akıbetin hayırlı, uğurlu olsun." Adı geçen eşyalar Afşin'in ordugâhına gönderildikten sonra, bütün askerler ve halktan insanlar Mu'tesim'in emri doğrultusunda süslenerek, ata bindi ve Samara'dan Afşin'in ordugâhına kadar iki sıra dizildiler. Babek'i file, kardeşini

ise deveye bindirip, o iki sıra halinde dizilmiş insanların arasından geçirmeğe başladılar. Babek böyle bir kalabalığı gördüğünde üzülerek şöyle diyordu: 'Yazık ki bu kadar insanın kanı boşu boşuna benim kılıncımdan kurtulmuştur."

Birisinin rivayetine göre, güya Babek'in on tane celladı varmış. On kişiden birisi de o adamın kendisiymiş. Ona, 'kaç bin insan öldürdün?' diye sorduğumda, 'öldürdüklerimin sayısı yirmi binden fazladır' diye yanıt vermişti.

Bazıları da demişler ki, güya, gerek savaşlarda, gerekse başka yerlerde Babek tarafından öldürülenlerin sayısı bir milyon kişiye ulaşmış, vebali söyleyenlerin boynuna. Kısacası, Babek'i Mu'tesim'in yanına getirdiklerinde, Mu'tesim ona, 'Babek sen misin?' diye sordu. Babek 'Emirin kölesiyim!' dedi. Mu'tesimin emri üzerine onun elbiselerini çıkarttılar, ellerini bilekten, ayaklarını ise topuğundan kestiler. Sonra yine Mu'tesim'in emri üzerine celladlar, onun kalbinin az aşağısına iki kaburgasının arasına bir kılıç soktular, başını vücudundan ayırdılar. Vücudunu elleri ve ayaklarıyla birlikte darağacına astılar, başını ise kardeşi Abdullah'la birlikte Bağdat'a götürdüler. Bağdat Valisi İshak İbn-İbrahim aldığı emir üzerine, Abdullah'ı da, Babek'in öldürüldüğü gibi öldürdü. Babek'in başını Bağdat'tan Irakı-Acem'e götürüp, bütün köy ve kasabalarda dolaştırdılar. Mu'tesim, Afşin'i şahlara layık bir şekilde ödüllendirdi. Afşin'e verilen armağanlar içerisinde mavi zümrüt ve kırmızı taşlarla süslenmiş altın bir taç da vardı. Uzmanlar bu pahalı taca paha biçemiyorlardı. Afşin'in rütbesi yükseldi. Onun devleti ve ülkeyi yönetme yetkisi öyle bir dereceye vardı ki, bütün devlet adamları onu kıskanmaya başladı. Babek (hareketi), 223 (837-838) yılında darmadağın edildi.

Gıyaseddin İbn-Humameddin Harevi Handemir, "Hulasat-el-Ahbar fi Beyani Ahval-il-Ahyar" adlı eserinde bu konuda şöyle yazıyor: "219 (834) yılı Eylül (Ramazan) ayının birinci günü Mu'tesim Bağdat'a gelip, ülkeyi ve devleti bağımsız olarak yönetmeye başladı. Babek Hurremdin'e sıcak duygular besleyen bazı İsfahan-

lılar ve Hemedanlıları cezalandırmak için, İshak İbn-İbrahim Museb'i o yerlere gönderdi. İshak oralara gidip, 60 bin insan öldürdü. 220 (835) yılında Mu'tesim, Maveraünnehir'in büyük asilzadelerinden olan Ebu İshak Hıdır İbn-Kavus adlı bir kişiye çokça asker vererek, onu Babek'le savaşmaya gönderdi. Onun lakabı Afşin'di. Afşin aynı yılın Haziran (Cemadiül ahir) ayının öncesinde Azerbaycan'a doğru hareket etti. O, birkaç kez Babek'le vuruştu ve sonunda onu kaçırtıp, adamlarının birçoğunu öldürdü...

222 yılında Babek Hurremdin, Afşin'in kılıcının gücüyle tamamen yenildi. O, birçok kişiyle dağlara kaçtı. O bölgelerde bir kale vardı. Rum halkından Sehl İbn-Sunbat adlı bir şahıs oranın hükümet işlerini idare ediyordu. Sehl, Babek'in oraya geldiğini duyar duymaz, bir grup hizmetçisiyle onun yanına giderek, 'Ey hükümdar! Emin ol ki kendi evine geldin' dedi. Babek, Sehl'in bu sözlerinden büyüklenip kibirlenerek kaleye gitti. Sehl, Onu emirlik sarayında tahta oturtup, hizmetinde durdu, ancak yemek hazır olduğunda, onunla sofraya oturup yemek yemeğe başladı. Babek, son gururunun(*) şiddetinden ona, 'Sen layık mısın ki benimle yemek yiyiyorsun' dedi. Sehl derhal yerinden fırlayıp, 'Ey hükümdar! Hata ettim, benim hükümdarlarla sofraya oturup yemek yemeğe ne hakkım var ki' dedi.

Sonra O, bir demirci getirdi ve yüzünü Babek'e çevirerek, 'Ey hükümdar! Ayaklarını uzat, bu usta senin ayaklarını prangalamaya gelmiştir,' dedi.

Demirci, Babek'in ayaklarını prangaladı.

Sehl durumu Afşin'e haber verdi. Afşin, Sehl'i ve Babek'i yanına getirtmek için güvendiği bir şahsı 4 bin atlıyla ona gönderdi. Afşin, Sehl'e çok hürmet gösterdi. Babek'in adamlarıyla birlikte halifeliğin başkentine götürdü. Mu'tesim büyükten küçüğe kadar herkesi onları karşılamaya gönderdi. Onun emri üzerine Babek'i file bindirip, Samara'ya getirdi ve aynı gün öldürdüler. Bu olay 223

(*) Aslında aklının çokluğundan şeklinde yazılmıştır.

(837-838) yılında oldu. Şöyle rivayet ediyorlar ki, güya birisi, Babek'in celladlarından birisine, "sen kaç insanın boynunu vurdun!" diye sordu. O, "Babek'in on tane celladı vardı. Benim kılıcımla ölenlerin sayısı yirmi bine ulaşır. Diğer dokuz celladın ne kadar baş kestiğini söyleyemem." Dedi.

Handemir, "Habib-es-Siyer fi Ahbari Efrad-el-Beşer" adlı başka bir eserinin, "Mu'tesim döneminde gerçekleşen bazı olaylar ve Babek'in Allah'ın gazabına uğraması" başlıklı bölümünde şöyle yazıyor: "Mu'tesim, 218 (833) yılı Ramazan ayının birinde Bağdat'a gelerek devlet ve ülke işlerini tam bir bağımsızlıkla idare etmeğe başladı. İshak İbn-İbrahim İbn-Musebi, Babek Hurremdin'e karşı sıcak duygular besleyen bazı İsfahanlı ve Hemedanlılara gözdağı vermesi için, oraya gönderdi. İshak oralara gidip 60 bine yakın insan öldürdü... Yine aynı yılda Mu'tesim, Babek hareketini ortadan kaldırmak için, Maveraünnehir asilzalerinden Afşin lakabını taşıyan Hıdır Maveraünnehir İbn-Kavus'u çokça askerle gönderdi. Afşin, Haziran (Cemadiül ahir) ayının öncesinde Azerbaycan'a doğru yola çıktı. İki yıl süresince onunla Babek arasında kaç kere çarpışma oldu. Her iki taraftan da çok insan öldü. Sonunda, 222 (836-837) yılında Babek, tamamıyla yenilip, bir grup insanla dağlara kaçtı. O bölgelerde kale vardı. Oranın hükümet işlerini, Sehl İbn Sunbat adlı bir Ermeni idare ediyordu. Sehl, Babek'in o yerlere gelip çıktığını duyar duymaz, bir grup hizmetçiyle onun yanına gelip, 'Ey hükümdar! Emin ol ki, kendi evine teşrif ettin' dedi. Babek, Sehl'in bu sözlerinden kibirlenip, şişinerek kaleye girdi. Sehl onu emirlik sarayında tahta oturtup, hizmetinde durdu. Ancak, yemek hazır olduğunda sofraya oturup, onunla yemek yemeğe başladı. Babek yüzünü ona çevirerek, tam bir kibirle, "Ey Sehl! sen layık mısın ki, benimle aynı sofrada oturup yemek yiyorsun?" dedi.

Sehl derhal yerinden kalkıp, 'Ey hükümdar! Hata ettim, benim hükümdarlarla aynı sofrada oturup yemek yemeğe ne hakkım var ki" dedi. Sonra o, bir demirci çağırtıp, Babek'e dedi ki; "Ey hükümdar! Ayaklarını uzat, bu usta ayaklarını ağır zincirle prangala-

maya gelmiştir." Demirci, Babek'in ayaklarını prangaladı. Afşin durumdan haberdar oldu. Sehl'i ve Babek'i yanına getirmek için, güvendiği bir şahsı 4 bin atlıyla oraya gönderdi. Sehl İbn-Sunbat'a hürmet edip, armağanlar verdi. Babek'i ise, kardeşi ve birçok yakın adamıyla halifeliğin başkentine götürdü. Mu'tesim, büyükten küçüğe kadar hepsini, onları karşılamaya gönderdi. Onun emri doğrultusunda Babek'i file, kardeşini ise deveye bindirip, Samara'ya getirdiler.

Babek halifelik sarayına vardığında, onu bağışlasınlar diye çokça mal-mülk ve para teklif etti, ancak onun bu teklifi reddedildi. Onun ellerinin ve ayaklarının kesilmesi ve başının bedeninden ayrılması hakkında ferman verildi.

Şöyle rivayet ediyorlar ki, güya onun bir eli kesildiğinde, öteki eliyle bir miktar kan alıp, yüzüne sürdü. Orada bulunanlardan bazıları, 'niçin böyle yaptın' diye sordular. O da, 'kanım aktığında rengim sararacak, halk da bunu görüp, benim korkudan sarardığımı sanacak. Ben bundan korkuyorum' dedi.

Babek'in işi bitirildikten sonra onun cesedini astılar. Başını ise Abdullah'la birlikte Bağdat'a götürdüler. Bağdat hakimi İshak İbn-İbrahim, Abdullah'ı da aynen Babek'in öldürüldüğü gibi öldürdü. Babek'le kardeşi, 223 (837-838) yılında öldürüldüler.

Mu'tesim, bu güzel hizmete karşılık Afşin'e, haddinden fazla armağan verip, onu ödüllendirdi...

BABEK'İN YAKALANMASI VE ÖLDÜRÜLMESİNİN NEDENİ

Mu'tesim'in orduları Afşin'in komutası altında Babek Hurremdin'i Bezz kentinde yenip, iki oğlunu ailesi ile birlikte esir aldıktan sonra Babek, çıkış yolunun her taraftan yüzüne kapandığını görüp, kaçmaktan başka bir çare bulamadı.

Nizamülmülk, "Siyasetname" adlı eserinde Afşin'in Babek'e üstün gelmesinin nedenini şöyle açıklıyor: "Bundan sonra (yani Hurremilerin 218-833 yılındaki isyanından sonra) Mu'tesim, altı yıl

Hurremiler sorunuyla uğraştı. O, Babek'e karşı savaşma işini Afşin'e verdi. Afşin orduyu alıp, savaşa gitti.

Bunun üzerine, bütün Hurremiler ve Batıniler Babek'in yardımına geldiler. İki yıl savaştılar. Bu iki yıl süresince, Afşin'le Babek arasında defalarca şiddetli çarpışmalar oldu. Her iki taraftan da çok insan öldü. Sonunda Afşin onu öldürme işinde kendisini aciz görüp, hileye başvurdu.

Orduya emretti, gece çadırları toplayıp dağıldılar. Ordu birlikleri birbirinden ayrılıp, 60 km. geri çekildiler. Afşin, Babek'e adam gönderip kendisine akıllı bir adam göndermesini, sözlerini ona söyleyeceğini, her ikisinin karşılıklı fikir alışverişiyle uygun bir karara varmalarının bu şekilde daha sağlıklı olacağını bildirdi. Babek de ona bir tane temsilci gönderdi.

Afşin ona dedi ki: 'Babek'e de ki, her başlangıcın bir sonu vardır. Soğan kökü değil ki, daima bitsin. Benim adamlarımın çoğu ölmüş, hatta bir teki bile sağ kalmamıştır. Kuşkusuz ki, senin de durumun böyledir. Gel barışalım, hâlihazırda elinde bulunan bölgeyle yetinip, rahat otur. Ben ise dönüp, Emir-el-Mümin'in'den senin için hakimlik fermanı alıp, gönderirim. Benim bu önerimi kabul etmezsen, o zaman gel son kez vuruşalım, bakalım kim ölüp, kim kalacak."

Elçi onun yanından döndü. Afşin 2 bin atlı ve 5 bin piyadeyi dağlarda, mağaralarda saklayıp, pusuya yatırdı.

Elçi, Babek'in yanına gelip, Afşin'den duyduklarını anlattı ve ordunun az olduğunu haber verdi. Casuslar da aynı haberi getirdi ler. Üç gün sonra çok sert bir savaşa girme kararı aldılar. Afşin, derhal orduya şöyle talimat verdi: 'Vuruşma gecesi gelip, 3 km uzaklıkta bulunan dağlarda, vadilerde, sağda, solda saklanın. Ben ordugâhtan kaçıp giderim. O zaman, onların bazıları beni takip edecek, bazıları ise soymak isteyecekler. O zaman siz vadilerden çıkarak onların yolunu öyle kesin ki, bir daha geçite dönemesinler. İşte o zaman, ben yetişip ne gerekiyorsa yaparım."

Çarpışma günü Babek, geçitten 100 binden fazla atlı ve piyade ordu çıkardı. Afşin'in ordusu, önceden gördüklerine nispeten gözlerine çok az göründü. Bundan başka da ordu görmediler. Çarpışma başladı. Her iki taraf da ısrarla vuruşuyordu. Çok adam öldü. Öğle üzeri Afşin kaçmaya başladı. Karargâhından 6 km uzağa çekildi. Sonra atın dizginini çekip, bayrak taşıyana, bayrağı yukarı kaldırmasını emretti. Ardınca gelen ordunun hepsi durdu. Babek, ordusuna; 'Bir seferlik Afşin ve onun ordusundan canımızı kurtarmak için ısrarla vuruşun, soygunla meşgul olmayın' diye emir vermişti. Bu nedenle bütün atlılar Babek'le birlikte Afşin'i takip etmeğe başladılar. Piyadeler ise soygunla meşgul oldular. O an 20 bin atlı geçitlerden, dağlardan çıkıp, açık arazinin baştan başa Hurremilerin piyade savaşçılarıyla dolu olduğunu gördüler. Geçitin yolunu kesip, kılıçlarını çektiler. Afşin de kendi ordusu ile geri döndü. Babek'i kuşatmaya aldılar. Babek ne kadar uğraştıysa da kuşatmadan çıkamadı. Afşin yetişip onu yakaladı. Hava kararıncaya kadar kılıçtan geçirip öldürdüler. Orada 38 binden fazla insan öldü. Sonra Afşin, bir hizmetçiyi 2 bin atlı ve piyade ile orada bıraktı. Kendisi ise Babek'i ve esirleri Bağdat'a götürdü. Babek'i köle yapıp, Bağdat'a götürdüler..."

Babek'in yakalanmasını bu şekilde açıklayan "Siyasetname' nin yazarının tersine, bütün tarihçiler kaydediyorlar ki, 'Babek'in başkomutanı Azin'in durumu zorlaşıp, ordunun büyük bir bölümü Afşin'den af diledikten sonra, O, (Babek M.A) Azin'in ordusunun içinde olan iki oğlunu Afşin'e rehine verdi ve bu bahaneyle de Afşin'i kandırıp, gece bir grup yakın adamıyla kendi kalesinden çıkıp kaçtı.'

Taberi bu konuda şöyle diyor: "Oradan (kaleden) çıkıp dağlara gitti. Dağlarda ağaçların sıklığı atlıların oradan geçmesine imkân vermiyordu. Babek yanındaki beş kişiyle oraya gitti. Onların üçü erkek, ikisi kadındı. Onlardan birisi Babek'in kardeşi Abdullah, ikincisi başkomutanı Muaviye ve üçüncüsü ise Babek'in hizmetçisiydi. Kadınlardan birisi annesi, diğeri ise karısıydı ki, ona Dahteri-Keldaniye (Keldani kızı M.A) derlerdi.

Ertesi gün, kaçtığı haberi Afşin'e ulaştı. O, bütün atlı orduyla (süvari birlikleriyle M.A) kaleye girip, kimseyi bulamadı. Onun emri üzerine kaleyi yıkıp, yerlebir ettiler. Afşin ordusunu orada yerleştirip, Babek'i aramaya başladı. Sonunda, izini, sözünü ettiğimiz ormanda buldu. O, Ebudulef'e, bir grup askerle onun ardından gitmesini emretti. Ebudulef, o gün akşama kadar ve bütün gece dolaşarak aradı ve geri dönerek, ormana girmenin mümkün olmadığını söyledi. Afşin, o ormana da ordu gönderdi. Orada, dağlarda yaşayan bazı toprak sahiplerine ayrı ayrı mektup yazdı. Mektupta şöyle diyordu: "Babek oradan (kaleden) kaçmıştır. Sizin tarafa doğru gidiyor. Her kim ki onu yakalarsa veya başını bana getirirse Emir-el-Mümin'in vereceği ödülden başka ona 100 bin dirhem para ve hediye vereceğim." Toprak sahiplerinden birisi Afşin'e mektup yazarak, ona ormanda atla gidilebilecek bir yol gösterdi.

Afşin bir tane komutan gönderdi. Komutan orduyla gidip, ormanın etrafını sardı. Babek'i ormanda kuşattı. Yollara ikiyüz, beşyüz kişilik nöbetçi gruplar koydu. Bu nedenle orada kalıp, bekliyordu.

İki gün sonra, Mu'tesim tarafından gönderilen af kağıdını getirdiler. Af senedinin Emir-el-Mümin'in'in kendi mühürü ve imzası ile olması bir kuraldı. Onun mührü altındandı. Getirilen bu af kağıdında da Emir'in kendi mührü ve imzası vardı.

Afşin buna sevindi. Esir aldığı Babek'in oğlunu yanına çağırıp, 'Ben Emir-el-Mümin'in'den bunu beklemiyordum, şimdi bunu al ve benim adamımla babanın yanına git" dedi.

Babek'in oğlu dedi ki: "Ben babamın yanına gidemem, o beni nerede görse öldürür, çünkü ben size esir düştüm, halbuki o bana, esir düşeceğine kendini öldür demişti."

Durum böyle olunca Afşin diğer esirleri çağırıp, "Benim ve Emir-el-Mümin'in'in bu mektubunu Babek'e kim ulaştırabilir?" Dedi. Hepsi birden, 'Biz götüremeyiz' dedi.

Afşin, 'Niçin götüremezsiniz? O ki, bunu alınca sevinecektir,' diye konuştu.

Onlar, 'Ey Emir! Siz onu tanımıyorsunuz, biz iyi tanıyoruz,' dediler.

Afşin, 'Başka çare yoktur, götürmek lazımdır' dedi. O, iki tane adam gönderdi. Onların birisi esirlerden, diğeri ise kendi adamıydı. O, aynı zamanda Babek'in oğluna, 'sen de kendi dilinle mektup yaz' dedi. Babek'in oğlu mektup yazdı.

Afşin kendi mektubunda şöyle yazmıştı: "Sana gönderilen bu mektup, Emir-el-Mümin'in'dendir. Ortaya çıkman hem senin, hem de bizim yararımızadır."

O iki kişi ormana girip, Babek'e ulaştılar. Esir olanı, Babek'in oğlunun mektubunu ona sundu. Babek mektubu okuyup attı ve 'O benim oğlum değildir, benim oğlum olsaydı esir düşmezdi,' dedi. Sonra mektubu getiren şahısa dönerek, 'Ey it! Sen kimsin ki, o itin mektubunu bana getirmişsin!' dedi. O, (Babek M.A) yerinden kalkıp, o adamı kendi eliyle öldürdü.

İkinci adam, Emir-el-Mümin'in'in mektubunu ona sundu. O, mektubu alıp açtı ve okuduktan sonra, 'Bunu Afşin'e götürüp dersin ki, böyle şeyler sana lazım olur, bana değil,' dedi.

O adam, Afşin'in yanına döndü ve af kağıdını da kendisiyle birlikte getirdi. Babek orada bir süre kaldı. Ordunun tuttuğu yolların birisinde kesinlikle su yoktu. Bu nedenle de birlikler orada kalamayıp, yolun girişine bir kaç tane rehber koyarak, bir miktar uzakta bulunan başka bir yere gitmişti.

Böylelikle on gün geçti. Babek, sürekli rehberleri gözlüyordu. Bir gün öğle vakti rehberleri uyku bastırdı. Babek onların uyuduklarını görünce, beş kişiyle ormandan çıktı. Rehberler Babek'in gittiğini görür görmez orduya haber vererek, buradan beş tane atlının çıkıp gittiğini, üçünün erkek, ikisininse kadın olduğunu, ancak kim olduklarını bilmediklerini söylediler. O yolda görevlendirilen bütün birlikler hemen atlara bindiler. Onların komutanı, Afşin'in yakın akrabası Divdad Ebu Sac'dı. Onlar beş tane atlının ardınca gittiler. Babek ise oradan yaklaşık 6 km. uzaklaştıktan sonra, bir pınarbaşına varıp, yemek yemek için attan indi. Bu esnada ordu da gelip yetişti. Babek orduyu görür görmez atına binip kaçtı. Kardeşiyle hizmetçisi de kendisiyle birlikteydi.

Başkomutan biraz geç ata bindi. Onu, o iki kadınla birlikte yakalayıp, Afşin'e gönderdiler. Kendileri ise Babek'in peşinden gidip, dağların arasında, atlı ve ordunun geçemeyeceği bir yere vardılar. Ordu geri döndü. Babek ise o dağların arasında kaldı. O gün onun yemeğe birşeyi yoktu. Yerli toprak sahipleri, onun bir yerden çıkacağı ümidiyle yollara nöbetçi koymuşlardı. Ertesi gün acıktığından, bir dağın tepesine çıkarak, dar geçitlerin dışında bir köy gördü. O köyün sahibi Sehl İbn-Sunbat adlı bir toprak sahibiydi. Sehl, Babek'in yardımcılarından olup, onun mezhebini kabul etmişti. Afşin ona mektup yazıp, Babek'i yakalamayı ondan talep etmişti. Babek o köyü gözden geçirdiğinde baktı ki, bir kişi, tarlada öküzü önüne katıp götürmektedir.

Babek, hizmetçiye, 'Al bu parayı, o adamın yanına git, ekmeği varsa, istediği kadar para verip, ekmek al getir' dedi.

Hizmetçi, o adamın yanına gidip ekmek istedi. O ise ekmeğinin olmadığını söyledi. Hizmetçi köye girip, halktan ekmek satın olmak istedi. Bir kişi ona ekmek sattı. Hizmetçi oraya çöküp, ekmek yemeğe başladı. Ekmeğin bir miktarını kendisi yiyip, kalanını ise Babek'e götürmeyi düşünüyordu.

O adamın bir heybesi vardı, ona yumurta doldururdu; silahlı kılıçlı hizmetçinin, heybenin üzerine oturup yemek yediğini gördüğünde, korkusundan ona yanaşmadı, koşup, toprak ağası Sehl'e haber verdi. Sehl derhal ata binip geldi. Hizmetçiyi gördüğünde, Babek'in adamlarından olduğunu anladı. Hizmetçi de onu tanıdı.

Sehl ona Babek'in nerede olduğunu sordu. O da dağların arasında olduğunu söyledi. Sehl, yanında kimin olduğunu sordu. Hizmetçi, kardeşinin olduğunu söyledi. Bu kez Sehl, 'çabuk beni onun yanına götür' dedi.

Hizmetçi, Sehl'i Babek'in yanına götürdü. Sehl, Babek'i görür görmez attan indi. Onun elini ayağını öperek, tek başına nereye gittiğini sordu. Babek de dedi ki, 'Rum ülkesine, Bizans hükümdarının yanına gidiyorum. Onunla anlaşmam var, yanına gidersem kabul edip, yardım eder.'

Sehl, 'O, seninle anlaşma yaptığında, sen hükümdardın. Seni bugün bu durumda görürse sözüne sadık kalır mı?' Dedi. Babek, onun doğru söylediğini varsaysa bile, başka çaresi olmadığını söyledi. O zaman Sehl dedi ki: 'Ben eminim ki öncrilerimden, tavsiyelerimden, fikirlerimden zarar görmeyeceeksin. Kendin biliyorsun ki, benim kalem gibi sağlam kale yoktur. Sultan da bana dokunmaz. O beni hiç tanımıyor. Gel benim kaleme gidelim, bu kış burada kal, daha sonra ne yapacağımızı düşünürüz. Ben canımı, malımı sana feda ederim. Senin emrinde olan bütün bu toprak sahiplerinden yardım isterim. Biz senin için Bizans ordusundan daha yararlı oluruz."

Babek, 'doğru söylüyorsun' dedi. Kardeşi ve hizmetçisi ile ata binerek, dağlardan inip, Sehl'in kalesine geldi. Sehl ise hemen Afşin'e adam gönderip, Babek'i kendi kalesine getirdiğini ve adam gönderirse onu teslim edeceğini haber verdi.

Afşin sevindi, yanına Babek'i tanıyan bir kişi çağırdı. Babek ise onu tanımıyordu. Afşin o adama, 'Git bak, o Babek midir?' dedi.

O adam, Afşin'in mektubunu getirip, Sehl'e verdi. Sehl ona dedi ki: 'O,yabancı insan görürse buradan kaçıp gider ve ben de onu bir kere daha geri getiremem, hatta kendisini öldürebilir. İyisi mi o evde otururken sen aşçı elbisesi giyip, ona yemek getirirsin ve böylece de onu görmüş olursun. O, senin kim olduğunu sorduğunda, aşçım olduğunu söylerim. Sen de böyle dersin.'

O adam Sehl'in dediği gibi yaptı. Bu adam Horasan'ın İsrevşene kentindendi.

Babek onu görür görmez, 'bu kimdir' diye sordu. Sehl'de, 'onun Horasanlı olduğunu, epeydir kendisinin aşçısı olduğunu' söyledi. Babek, 'onun kaç yıldır burada olduğunu' sordu. O da 'çoktandır burada evlenmiş, ev bark sahibi olmuştur. Buralı olduğu söylenebilir' dedi. Babek de, 'onun doğru söylediğini, insan nerede evlenirse oralı olduğunu' söyledi.

Yemek yenildikten sonra, o adam, Afşin'in yanına gelip onun Babek olduğunu söyledi.

Bu konuşmadan sonra Babek Sehl'e, kardeşi Abdullah'ı burada saklamasını, bulurlarsa ikisinin birden yakalanmamasını, hiç olmazsa ikisinden birisinin sağ kalması gerektiğini söyledi.

Sehl, Abdullah'ı, İbn-İstifanus adlı başka bir toprak ağasının yanına gönderdi.

Afşin, iki komutanla 2 bin savaşçı gönderdi. Onlardan birisi Ebu-Said İbn-Muhammed İbn-Yusuf, diğeri ise Buzbare idi. Afşin onlara şöyle dedi: 'Gidiniz, Sehl'in buyruklarını yerine getiriniz. Ancak öyle yapın ki, Babek'i sağ yakalayıp benim yanıma getiresiniz.'

Onlar gelip, Sehl'in kalesine 6 km. yakın bir yerde konaklayarak, Sehl'e haber gönderdiler. Sehl dedi ki: "Onu evimde size teslim etmek istemiyorum. Çünkü, eğer Afşin onu öldüremezse o zaman o bizim başımıza bela açar, benden intikam alır. İyisi mi ben onu ava çıkarma bahanesiyle falanca dağa götüreyim ve size haber göndereyim. Bir komutan kendi askerleriyle bir taraftan, diğeri ise öbür taraftan gelir; o zaman ben, 'Afşin'in ordusu nereden haber almışsa bize saldırıyor,' derim. Böylece o, sizi benim getirdiğimi anlamayacaktır."

Onlar razı oldular. Ertesi gün sabahın erken saatlerinde Sehl, Babek'e 'Gözüme yorgun ve üzgün görünüyorsun. Bu yakınlarda av yeri var. Benim parsımın şahinim var; arzu ediyorsan biraz dolaşmaya çıkalım, ferahlarsın' dedi. Bu konuşmadan sonra Babek atına bindi. Sehl onu, kararlaştırdığı yere getirdi. Onlar avlanmaya başladılar. O esnada Sehl, komutanlara adam gönderdi. Onlar dağın çevresini sordular. Babek'in elinde şahin vardı. Onları görür görmez ordunun geldiğini anladı. Şahini elinden bıraktı, attan inip, yere oturdu. Her iki komutan da gelip, onu yakaladılar.

Babek, Sehl'e küfrederek, "Beni bu Yahudilere ucuza sattın," dedi. Sonra onu Afşin'e getirdiler. Afşin'in emri üzerine, onun ellerini ve ayaklarını bağlayıp, müvekkillere emanet ettiler. O gün, 222 (836-837) yılının Şevval (Ekim) ayının on yedisiydi. Sonra adam gönderip, Babek'in kardeşini getirdi. O, İsa İbn-Yusuf İbn-İstifanus adlı bir toprak ağasının yanındaydı..."

Ebu Hanife Dinaveri, "Ahbar-el-Tival" adlı eserinde, Afşin'in savaşa başlayışını ve Babek'in bu savaştan kaçıp, Mu'tesim'in ordusunun eline 222 (836-837) yılının Ağustos (Şaban) ayının 27'sinde, Salı günü geçtiğini kaydederek, şöyle yazıyor: "Eylül (Ramazan) ayında Bezz kalesini mancınık ile kuşatma altına aldılar. Eylül'ün (Ramazan'ın) yirmi üçünde perşembe günü Afşin, Babek'e adam göndererek barış teklif etti. Babek'in bu elçisi, Afşin ile Babek'in aracısız görüşmelerini teklif etti. Afşin bu öneriyi kabul etti. Onlar dışarda başbaşa görüştüler. Sonunda, Bezz kentini işgal ederken, kentin mahalle ve sokaklarında Babek'in kardeşi Abdullah'ın ordusu ile çarpıştılar. O gün hava son derece sıcaktı. Sokak çarpışmalarından sonra Babek yenildi. O zaman Aras çayı bölgesinin sahibi Sehl İbn-Sunbat'tı. Babek'i yakalamaları için Afşin, Ermeni toprak sahiplerine, yiğitlerine ve patriklerine mektup yazmıştı. Sehl, Babek'in yanına gittiğinde, O, elbisesini değiştirmişti. Buna karşın Sehl onu tanıdı."

Hamdullah Mustavfi, "Tarihi Güzide" adlı eserinde diyor ki: "Mu'tesim, önce İshak İbn-İbrahim İbn-Museb'i Babek'le savaşmaya gönderdi. O, bu işin üstesinden gelemediği için yardım istedi. Mu'tesim, Afşin'i İshak'ın yardımına gönderdi." Yazar, Hemedan'da öldürülen Hurremilerin sayısını 40 bin olarak göstermiştir.

Yukarıda kaydedildiği gibi, "Rovzet-es-Sefa" adlı eserin yazarı, bu savaşta ölenlerin miktarını 60 bin olarak göstermiş ve sonra Babek'in yenilgisinin nedenini şöyle açıklamıştır: "Babek ile arkadaşları, Patrik Sehl İbn-Sunbat'ın kalesine vardıklarında, bir suyun kenarında oturdular. Onlar, bir sürü görüp, çobanından bir koyun satın aldılar. Çoban hemen Sehl'in yanına gidip, ona, bir grup insanın falanca yerde oturduklarını haber verdi. Sehl, 'kuşkusuz onlar Babek'in adamlarıdır' dedi. O atına binip birkaç kişiyle o tarafa doğru yola koyuldu. Sehl, uzaktan Babek'i görür görmez attan indi ve ona yaklaşıp, 'Emin ol ki, kendi evine gelmişsin, kaleye gelip, şahlık sarayında hükümranlık etmeni rica ediyorum...' dedi. Babek arkadaşlarıyla o kaleye gitti. Sehl ona oldukça hürmet etti. Babek'in

arkadaşlarına da uygun bir ev verdi. Babek'i tahta oturtup, kendisi onun hizmetine girdi. Yemek hazır olduğunda onunla sofraya oturdu. Babek kendine özgü gurur ve kibirle ona kızarak, 'Sen kimsin ki benimle aynı sofraya oturmuşsun' dedi. Sehl sofradan kalkıp, özür diledi. Babek yemeği yiyip bitirdikten sonra, Sehl bir demirci çağırttı ve onun ayaklarını zincirletti. Babek kendinden geçti. Sehl ona küfretti. Sonra arkadaşlarının da ellerini ve ayaklarını bağlattırıp, Afşin'e haber gönderdi. Babek ile Sehl'i, Afşin'in yanına getirdiler. Afşin, Sehl'e iyilikler yapıp, ona bahşiş verdi ve onun topraklarından alınan vergiyi kaldırdı. Posta güvercininin kanadına bir mektup bağlayıp, Mu'tesim'e müjde gönderdi."

Mirhand, "Hulaset-el-Ahbar" ve Habib-es-Siyer" adlı eserlerinde Afşin'in Azerbaycan'a gelişinin, yukarıda söylediğimiz gibi, 220 (835) yılının Haziran (Cemadiül ahir) ayının öncelerinde olduğunu kaydediyor. O, Sehl İbn-Sunbat'ı veya Sunbad'ı Rumeli'li sayarak, "Rovzet-es-Sefa" da söylenenleri tekrar etmiş ve asıl meselenin ardına Babek'in öldürülmesi olayını eklemiştir.

Mesudi, yukarıda kaydedildiği gibi, "Muruç-el-Zahab" adlı eserinde diyor ki: "Babek, kardeşi, oğulları, karısı ve yakın adamlarıyla birlikte, tanınmayacak bir biçimde, kumaş tüccarı ve seferi elbisesiyle Bezz kentinden çıkıp kaçtı. O, bir suyun kenarına varıp, bir çobandan bir koyun satın aldı. Babek, koyunun değerinden fazla para verdiği için, çoban Sehl'in yanına giderek, 'Koyun sattığım adam Babek'tir' dedi."

Sonra o yine şöyle yazıyor: "Afşin; kalelerde, köylerde, Azerbaycan, İran ve Beylegan kentlerinde yaşayan patriklere mektup yazıp, Babek'i yakalamalarını emredip, onlara ödül vereceğini vaadetmişti." Sonra Sehl'in Babek'le aynı sofrada yemek yemesi ve onun ayaklarının zincirlenmesi olayını da kaydederek, yazıyor ki: "Afşin, Buzbare'yi, 4 bin zırhlı atlı (süvari) ile Babek'i yakalamaya gönderdi. Onu, Sehl İbn-Sunbat ile birlikte Afşin'in yanına götürdüler."

İbn-el Aberi yazıyor ki: "Sehl İbn-Sunbat, Babek hakkında bilgi aldıktan sonra, onu esir aldı. Babek canını kurtarmak için ona çokça mal-mülk teklif etti, ancak o kabul etmedi."

Kadı Ahmet Gaffari, "Nigâristan" adlı eserinde, Babek'in 222 (836-837) yılında, Ekim (Şevval) ayının onyedisinde yakalandığını kaydediyor.

Muhammed Uvfi, "Cavami-el-Hikayet ve Levami-er-Rivayet" adlı eserinde şöyle yazıyor: "Mu'tesim'in Babek fesadını ortadan kaldırmaktan başka bir düşüncesi yoktu. O, Babek ile savaşmayı Afşin İbn-Kavus'a havale etti. Azerbaycan ve Cibal ülkelerini büsbütün ona verdi, ona haddinden fazla hürmet edip, diğer şahlara nisbeten onu üstün tuttu. Çarpıştığı hergün için ona 10 bin dirhem, çarpışmadığı günler için ise 5 bin dirhem vereceğini vaad etti. Ayrıca, Babek'le savaşmaya çıktığı gün ona 1 milyon dirhem bahşiş verdi. Afşin, bir yıl süresince bir çok kez Babek'le vuruştu ve onu yendi. Babek oldukça sağlam olan bir kaleye sığındı. Ölüm vakti gelip çattığında o kaleden kaçıp, çoluğu çocuğu ile birlikte tüccar elbisesi giyerek, dağlara gitti. Sehl Ibn-Sunbat adlı bir Hıristiyan onu görüp tanıdı. Hıristiyan olmasına rağmen bir zamanlar Babek'e esir düşmüş ve çokça para verdikten sonra kendisini onun elinden kurtarmıştı.

Mu'tesim, onu sağ yakalayıp getirene 10 bin dirhem, başını kesip getirene ise 1000 dirhem vereceğini vaad etmişti. Sehl, Babek'i sağ yakalayıp Afşin'in yanına gönderdikten sonra, Hıristiyan olduğu için ona 2000 dirhem gönderdi..."

Mu'tesim'in ordularına karşı Babek'in yürüttüğü savaşlar, yukarıda anlattığım gibi, 220(835) yılından 222 (836-837) yılına kadar sürmüştür. 220 yılında Muhammed İbn-Yusuf, Erdebil ile Zencan arasında, Babek tarafından yıkılan kentleri yeniden inşa etmek için Azerbaycan'a gönderildi. Onunla Babek arasında üç kez savaş oldu. O, birkaç kez Babek'le karşı karşıya gelerek vuruştuktan sonra, Mu'tesim'den yardım istedi. Mu'tesim, Büyük Boğa'yı çokça mal ve para ile onun yardımına gönderdi. Aynı yılda da Heştadser bölgesinde Babek'in savaşçılarıyla Boğa arasında çarpışma oldu. Bo-

ğa yenilip, varı yoğu tamamen yağmalandı. Sonra Babek, Afşin tarafından yenilerek Muğan'a kaçtı. 221 (835-836) yılında Babek, Boğa ile vuruşup, yenildi. O, Berzend'de Afşin'le çarpıştığında yenilip, kaçtı. 222.(836-837) yılında Cafer Hayyat, büyük techizat ve orduyla Afşin'in yardımına gitti. Yeniden Babek'in ordusuyla Boğa arasında çarpışma başladı. Sonra Türk İtah 30 bin dirhemle ordunun erzak işine tayin edilip, ikinci kez Bağdat'a döndü.

Uzun uzadıya ve ağır çarpışmalardan sonra, sonunda Afşin,Babek'in, kanımızca Muğan ülkesinde ve Aras'ın öte tarafında bulunan Başkenti Bezz kentini aldı. Babek kaçtı ve Ermeniye'de yakalandı.

SEHL SUNBATOĞLU

Babek Hurremdin'in o yıllarda hükümranlık yaptığı ülke, batıdan Ermeniye ile komşuydu. Burada, önceden olduğu gibi Araplar hükümranlık sürüyordu. Babek birkaç kez oraya saldırdığı için, onun, Ermeni toprak sahipleri ile ilişkisi vardı. Babek burada, Arap yöneticilerinin üzerine defalarca hücum etmişti; feodallerin bir kısmı Hurremilerin isyanına katıldı. Bu nedenle de hiç şaşırtıcı değildir ki, Ermeni tarihçileri onun hakkında bazı bilgiler vermişlerdir. Miladi 1271, Hicri 680 yılında ölmüş olan keşiş Vardapet Vardan, yahut Vartan, kendisinden önceki Alban(*) kaynaklarından yararlanarak yazdığı "Umumi Tarih" adlı kitabında, Babek hakkında bazı bilgiler vermiştir.

Onlar, Babek'in adını bazen "Bab; ya da Baban", bazen de "Babek" şeklinde yazmışlardır. O, Miladi 836, Hicri 211 yılında meydana gelen olaylar hakkında şöyle yazıyor: "Bugünlerde Bağtat (Bağdat) dan çıkmış Bab adlı bir tane İranlı, İsmail soyuna (Ermeniler Araplara, İsmaili ya da İsmail soyu diyorlardı) mensup olanların bir çoğunu kılıçtan geçirip, bir kısmını da esir alıp götürdü. O, kendisini Cavidan (Ölümsüz) sayıyordu. İsmaililerle yaptığı savaşların birisinde 30 bin insanı öldürdü. O, hayli ilerleyip, büyükten küçüğe kadar herkesi kılıçtan geçirdi.

(*) Alban: Eski zamanlarda Kafkas Azerbaycanı'nın kuzeyinde (şimdiki Dağlık Karabağ ve etrafında) yaşamış Türk halkı M.A.

Me'mun öldü. Kardeşi Ebusahak (Ebu İshak Mu'tesim), onun yerine geçti. O, Afşin'i bütün kuvvetleriyle birlikte Babek'le savaşmaya gönderdi. Afşin, İran'ın batı bölgelerine orduyu yürütüp, Babek'in ordusunu darmadağın etti. Sunbat'ın oğlu Sehl, Babek'i yakalayıp, Afşin'den bir milyon değerinde gümüş bahşiş aldı. Ayrıca ona, 100 bin tane armağan verdi. Babek'in ellerini ve ayaklarını kestikten sonra, darağacına astılar."

Geğarkuni; Ermeni dilinde Sünik, Avrupa tabirinde Siyuni denilen ülkede bir bölgenin adıdır. İranlılar ona Sisekan ya da Sisan diyorlardı. Sunik'in kuzeyinde ve doğusunda Aran bölgesi vardı ki, Gence onun büyük kentlerinden biri sayılırdı. Sonra Berde kenti geliyor. Onun güneyinde, Pazarçay'ın Aras Çayına kavuştuğu yerden Aras Çayı akıyordu. Batıda şimdiki Nahçıvan bölgesi bulunuyordu. Kuzeyden sınırboyu Göyçe idi. Babek bu bölgeyi yakıp yıktı ve yerli toprak sahiplerinden birisinin kızını aldı. Bizim dönemimize kadar gelen bilgilerden tarihçiler, Miladi 821, Hicri 206 yılında meydana gelen olaylar arasında Babek'in hükümranlık döneminin de (bu yıl) başladığını kaydetmişlerdir.

Arapların Lö'löe olarak adlandırdıkları aynı Lulva kenti 217 yılında, Me'mun döneminde fetholunmuştur.

Miladi 1301, Hicri 704 yılında ölmüş olan Stefanus Orbelyan adlı bir diğer Ermeni tarihçisi, Miladi 827, Hicri 212 yılının olaylarını kaydederken, halife ordularının hücumuna karşı direniş gösteren Sunik derebeyi hakkında şöyle yazıyor: "Sunik derebeyi kalabalık bir orduyla gidip, Babek'i Azerbaycan'dan çıkarmak istedi, ancak kendisi aynı yıl öldü. Onun kızını alan Babek, aynı yıl orayı fethetti. Halk Babek'e tâbi olmak istemediğinden Babek, Ağvalı Aplasad'ın yardımıyla orayı acımasızca yakıp yıktı, masum çocuk ve kadınları bile öldürdü. Onlar, böyle bir acımasız kıyımın karşılığında Mesih'in elinden taç almağa layıktırlar. Bir yıl sonra Babek, Geğarkuni'ye giderek, orada 15 bin kişiyi kılıçtan geçirtti. Makenik din adamlarının mülklerini soyarak, imaretlerini ateşe verip yaktı. Ancak, tehlikenin yaklaştığını zamanında haber almış olan din adamları, iki gruba bölünerek kaçtılar..."

Ermeniye'de meydana gelen olaylar içerisinde Babek'in adı da anılır. Resmi belgelerden anlaşılıyor ki, Araplar Ermeniye'yi fethettikten sonra Ermeniler çok eziyet çektiklerinden, Babek'in başkaldırmasını kendileri için bir tür kurtuluş yolu saymışlar. Babek onların ortak düşmanları ile vuruştuğu için, önceleri ona yardım ediyorlardı. Şöyle ki; 204-206 (819/20-821/22), 209 (824-825) yıllarında halifelerin ordularına karşı yürüttüğü savaşta ona destek verip, yardım etmişler. Onun, halife ordularıyla yürüttüğü savaşlar Sünik yahut Sisakan ve Manaskert'in(*) kaderine büyük etki yapmıştır. İlk kez 206 (821-822) yılında Manaskert hakimi, halifeye karşı Ermeniye'yi, özellikle Sisakan'ı yerle bir edip, kana boyadı. O sırada, onun karargâhı Şağat kalesinde bulunuyordu. Sisakan hakimi Sevade tarafından yenildi. O, Babek'ten yardım istedi ve onunla birleşip, kızını ona verdi. Bu olaydan bir süre sonra o öldü. Babek, Sisakan'a sahiplendi.

Babek'in bu bölgeyi ele geçirmesi, Ermeniye'yi hiçte sevindirmedi. Tersine, onların incinmesine neden oldu. Onlar Babek'e karşı isyan ettiğinde, O, 15 bin kişiyi öldürdü, ünlü Makenutis veya Makenik manastırını yağmaladı. O zamandan itibaren Ermeniler, Babek'e sırt çevirerek, Bağdat halifesinin ordularıyla işbirliği yaptılar. Babek mecburen Sisakan'ı terketti. Babek'in istilasından önce, bu bölgenin emirleri arasında bir dizi çarpışma olmuştur.

Ülkenin eski emirlerinden bazıları Bagrat hanedanının rakibiydiler. Ancak bu rakipler ortaya çıkan bu çarpışmalarda yokolup gitmişlerdi. Bu nedenle de, Babek Sisakon'dan çekilip gittikten sonra, başlarını alıp kaçmış olan Bagrat hanedanı mensupları meydanı boş bulup, bu ülkeye döndüler ve gitgide bu yerlere sahiplendiler. 210 (825-826) yılında, Sisakan'ın batısında hükümranlık süren Sahak, atalarının yolundan giderek, Sevade Kaysi ile birleşti ve halifelere karşı onunla işbirliği yaptı. Ancak çok geçmedi ki, onunla Sevade arasında çarpışma başladı ve bu çarpışmada o, Zengi Çayının kenarında öldürüldü. Oğlu, onun yerine geçti. O, babasının yerine hükümranlık yapmıştır.

(*) Manas Türk sözüdür. Kazak halk destanı Manas'a bakınız Yayınevinin notu (Manas Kazak değil, Kırgız Halk Destanıdır. M.A)

Ermeni tarihçilerin dediğine göre, Babek'e saldırırken Me'mun, onunla savaşmaya 100 bin savaşçı gönderdi. Ancak Me'mun'un ordusu yenilip, 30 bin askeri öldü.

Bu sırada Sunbat, Araplarla birleşerek, onlara yardım etmeğe başladı. Yeniden Ağrı Dağı'nın yakınlarında savaş oldu. Birçok çarpışmadan ve çokça kayıp verdikten sonra, Babek kaçtı. Sehl İbn-Sunbat onu esir alarak, Afşin'in yanına götürdü.

Bu sözünü ettiğimiz aynı Sehl Sunbat'ı, bu olaydan önce yakalayıp Bağdat'a rehin olarak götürmüşlerdi. Huzeyme Ibn-Hazımet-Tamimi ikinci kez hakim tayin edildikten sonra, 192 yılında görevden alındı. Habul, halife tarafından tayin olundu. Ordunun komutanlığı Bağdat sarayınca Sunbat'a verildi. Ona istediği yere gitmeğe izin verildi.

Oysa tersine Sunbat, Babek'i yakalayıp, Afşin'e teslim etmişti, Afşin, Sunbat'a çok kırılmıştı. O da şundan ibaretti ki, Sunbat onun haremağasını çeşitli armağanlarla kandırarak kendi tarafına çekmiş ve o da Afşin'in elinde bulunan bütün esir kadınları kaçırarak Sunbat'a getirmişti. Bu nedenle de Afşin, bazı Ermenilerin ricasıyla, onu öldürmek istiyordu, ancak arzusuna ulaşamayıp, öldü.

BABEK'İN SON GÜNLERİ

Yukarıda bazı kaynaklardan aldığım bilgilerden anlaşıldığı gibi, Afşin, Babek'i yakalayıp esir aldıktan sonra, onu Samara'ya, Mu'tesim'in yanına götürdü ve Babek'i o kentte öldürdüler.

Taberi bu olaydan söz ederken şöyle yazıyor: "Afşin onu (Babek'in Kardeşi Abdullah'ı) yakalama konusunda Mu'tesim'e mektup yazdı. Mu'tesim ise, her ikisini de (Babek'i ve kardeşini) getirmeleri için emir verdi. Afşin döndü ve 222 (837-838) yılında Şubat (Sefer) ayının üçünde perşembe günü onları Samara'ya getirdi ve Babek'i hapse attı. Samara'ya döndüğü zaman, ona hergün, her konakladığı yerde Emir-el-Mümin'in'den armağan getiriyorlardı. Samara'ya vardığında Afşin, Babek'i kendi evine götürdü. Pazarte-

si günü Mu'tesim yemek verdi; bütün orduyu çağırıp, eğlence düzenledi. Onun emri üzerine, Babek'i filin üstüne oturtup, Afşin'in sarayından Mu'tesim'in sarayına getirdiler. Böylece de herkes onu gördü. Babek'i filden indirip, Mu'tesim'in huzuruna getirdiler. Sonra celladı çağırdılar. Cellat onun ellerini ve ayaklarını kesti. Sonra başını kesip, karnını deşti. Vücudunu Samara'da darağacına astılar. Başını bütün İslam kentlerinde dolaştırdıktan sonra, Nişabur'a, Abdullah Tahir'e gönderdiler. O da onu darağacına astı. Kardeşini Bağdat emiri Ishak'a gönderdiler. Mu'tesim, Babek'i nasıl öldürmüştüyse, onu da orada öyle öldürdüler ve Bağdat köprüsü üzerinde darağacına astılar.

Babek'in, Nudnud adlı bir celladı vardı. Afşin onu da diğerleri ile birlikte esir almıştı. Mu'tesim'in emri üzerine, aynı cellad Babek'i öldürdü. Sonra onu, Babek'in kardeşini öldürmesi için Bağdat'a gönderdiler. Sonra Mu'tesim ona, 'Babek bu yirmi yıl içerisinde senin elinle kaç kişi öldürtmüştür' diye sordu. O da 'Benim elimle öldürdüklerimin sayısı ikiyüzellibeşbinbeşyüz (255.500) kişidir' dedi.

Mu'tesim'in emri üzerine, onu da öldürdüler.

Afşin, üçbinüçyüzdokuz (3309) kişiyi esir olarak getirmişti. Mu'tesim'in emri üzerine onlara İslam dinini kabul etmelerini teklif ettiler. İslam dinini kabul edip, Babek'in inançlarından vazgeçenleri özgür bırakıyor, kabul etmeyenleri ise öldürüyorlardı.

Afşin, Babek'in kalesine girdiği gün, orada Babek tarafından esir edilmiş 1300 tane Müslümana rastladı. Afşin onların hepsine harçlık verip, kendi yerlerine gönderdi. Samara'ya getirilen esirlerin içerisinde yedi tane yaşça küçük oğlan ve üç tane kız çocuğu vardı. Bunlar, esir alınıp getirilen kadınların (Babek'ten olan) çocuklarıydı. Onları Mu'tesim'in huzuruna getirdiler. Mu'tesim o kadınlara, evlerinin nerede olduğunu sordu. Onlar da kendi yurtlarının adını söylediler. Mu'tesim onları evlerine gönderdi, Babek'in çocuklarını ise öldürmek istedi. Kadı Ahmet İbn-Ebu Davut oradaydı. O, 'Onlara ölüm düşmez' dedi.

Mu'tesim çocukları annelerine gönderdi. Sonra Mu'tesim orada onların omuzlarına kendi elbiselerinden armağan koydu. 7 tane eyerlenmiş at getirtip, her atın ön ayaklarına cevahirli kol bağları taktırdı. Birinin üstüne mücevherlerle süslenmiş bir taç koydu ki onun değerini ancak Allah bilir. Bunun yanısıra, atlara 20 bin dirhem yükleyip, Afşin'in evine gönderdi.

Afşin, 'Ben, Babek'i yakalayan derebeyi Sehl'e 100 bin dirhem vaadettim' dedi. Mu'tesim, de, 'Onu kendim gönderirim' dedi. Bundan sonra Mu'tesim, Sehl için 1000 dinar, 100 bin dirhem ve değerli armağanlar gönderdi. Babek'in kardeşini yakalayan İsa'ya da, bir miktar dinar ve dirhem gönderdi. Aynı zamanda, o bölge lerde yaşayan derebeylerine armağanlar bağışlayıp, incelik göstererek hoş sözlerle birçok vaatte bulundu.

Afşin, Babek ve kardeşiyle birlikte Berzend'den çıkıp Mu'tesim'in yanına, Samara'ya geldiği güne kadar, halife ona hergün at ve armağan gönderiyordu. Mu'tesim, Babek meselesiyle o derece ilgileniyordu ki, yolları korumak, kar ve donun zararını ortadan kaldırmak için yollara, Samara'dan Hulvan tepesine kadar, atlı ve yaya grupları tayin etti. Her altı kilometrede eyerli bir at bekletiliyordu. Onlar haberleri birbirine iletip, sonra Mu'tesim'e ulaştırıyorlardı. Hulvan'la Azerbaycan arasında bulunan konaklama yerlerinin aralarında altışar kilometrelik mesafelerle binek aracı ve yük hayvanları bulunduruyorlardı. Hergün ya da iki günde bir, bu hayvanları değiştiriyorlardı. Her altı kilometrede bir hizmetçi duruyor ve onların geldiği haberini işitir işitmez bağırarak diğer hizmetçiye ulaştırıyordu. Böylece; her altı kilomet- relik noktalardan gece gündüz aralıksız Mu'tesim'e bilgi veriliyordu.

Afşin, Hezige köprülerine vardığında, Mu'tesim'in oğlu Harun ve hanedanlığın mensupları onu karşılamaya gittiler. Afşin, Samara'ya vardığında, Babek'i Metire'de kendi Sarayına götürdü. Gece, Ahmet İbn-Ebi Davut onun yanına gitti ve kendisini tanıtmadan onunla sohbet edip, Mu'tesim'in yanına döndü ve Babek'in özellikleri hakkında ona bilgi verdi. Mu'tesim dayanamadı, atına binip, yabancı bir insan gibi oraya giderek, Babek'i gördü.

Ertesi gün pazartesi ya da perşembeydi. Kent halkı, Bab-el-Amme'den Matire'ye kadar, yollarda toplandı. Mu'tesim, herkesin onu görmesini istiyordu. Bu konuda, yakın adamlarına danıştı. Hazzam, fille getirmelerinin iyi olacağını söyledi. Bir fil hazırladılar. Babek'e kumaş elbise giydirip, file bindirdiler. Muhammed İbn-Abdülmelik-el-Ziyat aşağıdaki iki beyiti okudu:

"Filin ayakları adet üzre, boyandı.
O Horasan şeytanını götürdü.

Fil hiçbir zaman kendi vücudunu süslemez.
O, yalnızca üstüne diğerlerinden daha ihtişamlı
bir insan binince süslenir."

Bu şiiri halka öğretmişlerdi. Halk filin ardı sıra giderek bu şiiri okuyor, alkış tutuyor ve oynuyordu.

Babek'i, Bab-el-Amme'ye, Mu'tesim'in huzuruna götürdüklerinde, O, Babek'in celladını çağırmalarını emretti. Halifenin nöbetçisi Bab-el-Amme'den çıkarak, "Nudnud" diye seslendi. Bu, Babek'in celladının adıydı. Her taraftan "Nudnud" sesi yükseldi. Nudnud'u Bab-el-Amme'ye getirdiler. Mu'tesim, ona Babek'in ellerini ve ayaklarını kesmesini emretti. O, ayakta duramayıp, yere yıkıldı. Sonra başını kesip, karnını deşmesini emretti. Bundan sonra Mu'tesim onun başını Horasan'a gönderdi. Vücudunu ise Samara'da, yüksekçe bir yerin yakınında darağacına astılar. Bu yer Samara'da ünlüydü. Onun kardeşi Abdullah'ı da, İbn-Şervin Taberi aracılığıyla Bağdat'a, İshak İbn-İbrahime göndererek, onun başının kesilmesini, Babek'e yapılanlarının aynısının ona da yapılmasını emretti.

İbn-Şervini Taberi, "Berdan"a varıp, Abdullah'ı Berdan Sarayına götürdü. Abdullah, İbn-Şervin'e 'sen nerelisin?' diye sordu. O da 'Taberistan'danım' dedi. Abdullah, 'Tanrıya şükürler olsun ki, beni öldürmeye dehganlardan(*) birisini tayin etmiştir' dedi.

(*) Dehgan: 8. yy'den başlayan 12. yy'ın sonlarına kadar İran, Orta Asya ve Azerbaycan'da yaşayan küçük Özerk derebeyleri ve toprak sahiplerinin adı.

Ibn-Şervin, Babek'i öldüren Nudnud'u ona göstererek, 'Seni öldürmeyi bu adama emretmişler' dedi.

Sonra O, Abdullah'a, 'birşey yiyecek misin?' diye sordu. Abdullah sucuk istedi. Gece yarısı ona sucuk getirdiler. O doyana kadar yedikten sonra şarap istedi. İki litre şarap getirdiler. O sabaha kadar oturup, şarap içti. Sabah yola koyularak, Bağdat'a vardılar. Onu, Res'-el-Cisr'e(*) götürdüler. İshak İbn-İbrahim, onun ayaklarının kesilmesini emretti. Abdullah hiç sesini çıkarmadı. Sonra İshak İbn-İbrahim'in emri üzerine, onu Bağdat'ın doğusunda iki köprü arasında darağacına astılar."

Tavk İbn-Ahmet'in ağzından şöyle naklediyorlardı: "Babek kaçıp, Sehl İbn-Sunbat'ın yanına gittikten sonra, Afşin, Ebu Said ile Buzbare'yi, onu yakalamak için gönderdi. Sehl onu, kendi oğlu Muaviye ile Afşin'in yanına gönderdi. Afşin de Muaviye'ye 100 bin dirhem, Sehl'e ise bin dirhem verdi ve onun için Mu'tesim'den mücevherle süslenmiş bir boyun bağı ve patriklik tacı aldı. Sehl bu nedenle patrik oldu. Babek'in kardeşi Abdullah'ı kendi evinde konuk eden kişi, Beylegan padişahının kızkardeşinin oğlu Isa İbn-Yusuf'tu."

Muhammed İbn-İmran Kâtip Ali İbn-Marr'ın ağzından naklediyorlar ki, Ebulhasan Ali İbn-Murr ile Mater adlı bir dilenci arasında şöyle bir sohbet olmuştur:

Mater: Ey Ebulhasan, Allah'a and olsun ki, Babek benim oğlumdur.

Ebulhasan: Nasıl?

Mater: İbn-Revvad ile birlikteydik. Onun annesi Berumid tek gözlü bir kadındı. O İbn-Revvad'a hizmet eder, bana da bakardı, benim elbiselerimi yıkardı. Birgün ona tutuldum. Seyahatte ve yabancı birisi olduğum için onunla ilişkiye girdim. Sonra ben, bir süre ondan uzaklaştım... Birgün yanıma gelerck, 'Sen benimle ilişkiye girdikten sonra bu oğlan oldu' dedi. Babek benim oğlumdur.

(*) Res-el Cisr: Bağdat kentinin en büyük köprüsü. Redaktör.

Halife, Afşin'i Babek'e karşı savaşmaya gönderdiğinde, ona erzak ve paranın yanısıra, her çarpıştığı gün için 10 bin, çarpışmadığı gün için ise 5 bin dirhem vereceğini vaad etmişti. Babek'in yirmi yıl süresince öldürdüğü insanların sayısı 255.000 kişiydi. Babek; Yahya İbn-Maaz'ı, İsa İbn-Muhammed İbn-Ebi Halit'i, Zarik İbn-Sadaka'yı, Muhammed İbn-Hamit Tusi'yi ve İbrahim İbn-Leys'i yendi. Ahmet İbn-Cüneyt'i esir aldı. Sonra Babek, 3309 kişiyle birlikte esir alındı. Onların yanısıra, 7600 tane Müslüman kadın ve çocuk, Babek'e esir düşmüşlerdi. Babek'in ailesinden, Afşin'in eline esir düşenlerin sayısı, 17 erkek ve 23 kadın ve kızdı. Mu'tesim, Afşin'in başına taç koydu, ona mücevherle süslenmiş iki boyun bağı ve 20 milyon dirhem bağışladı. Bunun yanısıra, 10 milyon dirhem, onun savaşçılarına dağıttı. Şairler Afşin'in yanına giderek, onu övüp, şiirler yazıyorlardı. O da şairlere ödül veriyordu. Onlardan birisi Ebu Tammam Tai idi ki, kendi kasidesinde Afşin'i övmüştü. Bu olay perşembe günü, Nisan (Rebiül ahir) ayının bitmesine 13 gün kala meydana geldi."

Muhammed Uvfi, "Cevami-el-Hikayet ve Levami er-Rivayet" adlı eserinde, Babek'in öldürülmesi konusunda şöyle yazıyor: "Afşin, Babek'i Mu'tesim'in yanına gönderdi. Mu'tesim'in emri üzerine, onun ellerini ve ayaklarını kestiler ve başını 226 yılında Bağdat'a götürüp, köprü üstüne astılar. Bazıları şöyle rivayet ediyorlar ki, güya, onun (Babek'in M.A) elini kestikten sonra, o, yüzünü kanıyla boyadı ve "Asanya" (asandır)(*) diyerek güldü. O, bu yaranın ona hiç etki etmediğini ve ruhunun bile duymadığını halka göstermek istiyordu. Bu büyük bir zaferdi. Onun yakalandığı gün, yani 123 (740-741) yılı Eylül (Ramazan) ayının on dördü Cuma günü Müslümanlar için büyük bir bayramdı. Mu'tesim, Afşin'i öne çıkardı, rütbesini göklere yükseltti. Ona mücevherle süslenmiş taç ve elbise, eyeri mücevherle süslenmiş iki at ve 20 milyon dirhem para bağışladı. Ancak o, bu kadar merhamet ve kerametin karşılığında, cinsi bozukluğunu açığa vurdu. Araplarda şöylc bir atasözü vardır,

(*) Asandır: Kolaydır M.A

diyorlar ki: "İnsan, kendisini zengin gördüğünde kudurur." Afşin, Mu'tesim'e karşı isyan etmek ve İran Şahlarının hakimiyetini yeniden kurmak istiyordu. Onu yakalayıp astılar. O, sünnet olmamıştı, evinde putlar bulundu."

Açıktır ki, Muhammed Uvfi'nin burada verdiği her iki tarih de, yani Babek'in 226 yılında öldürülmesi, 123 (740-741) yılında Bağdat'a getirilmesi yanlıştır. Bizce, 223 (837-838) yılı olmalıdır.

Bu olayı, "Cavami-el-Hikayet" adlı eserden olduğu gibi nakleden "Zinet-el-Mecalis" eserinin yazarı, Babek kendisini kana boyadığı zaman söylediği sözü, "Zehi asani" (Ne kadar kolaydır) şeklinde yazmıştır.

Yine Muhammed Uvfi, "Cavami-el-Hikayet" adlı eserinin başka bir yerinde, bu konuda şöyle yazıyor: "İbn-Seyyah diyor ki, Babek Hurremi yakalandığı zaman, ben birçok kişiyle birlikte onu getirmeye tayin olunmuştuk. Yolda ona dedik ki 'seni halifenin yanına götürdüğümüzde, o sana, Babek sen misin diye sorarsa, yanıtında şöyle söyle: "Evet, Ey Emir-el-Mümin'in! Senin kölenim, günahkârım ve ümit ediyorum ki, Emir el-Mümin'in suçumu bağışlayıp, beni affedecektir."

Diğer taraftan Mu'tesim'e demişlerdi ki, Afşin, Babek'in bağışlanmasını senden rica edecektir. Mu'tesim, Afşin'i sınamak amacıyla, ona, 'Babek hakkında ne düşünüyorsun?' diye sordu ve 'Bence onu sağ bırakmak uygundur. Çünkü o yetenekli, sağlam iradeli ve savaşta eşsiz bir şahıstır, onun hizmetinden yararlanabiliriz' dedi. Afşin ise 'Ey-Emir-el-Mümin'in, binlerce Müslümanın kanını akıtan bir kâfiri sağ bırakmak olur mu?' diye yanıt verdi.

Mu'tesim bu sözleri duyduğunda, Afşin hakkında ona söylenen sözlerin doğru olmadığına artık kuşkusu kalmadı.

Mu'tesim, Babek'i yanına getirmelerini istedi. Babek'i elleri-kolları bağlı bir şekilde onun huzuruna getirdiklerinde; 'Babek sen misin?' diye sordu. Babek sadece, 'Evet' deyip, sustu. Öğrettiğimiz sözleri söylesin diye ona kaş gözle, elimizle ne kadar işaret ettiysek o hiçbir söz demedi; Suratını astı, hatta yüzünün rengi bile

kaçmadı. Başı kesildikten sonra, Mu'tesim, perdenin kaldırılmasını emretti. Topluluk onu görür görmez tekbir diyerek içeri girdi ve onun kanını yüzlerine sürdüler."(*)

Ravi diyor ki; "Onun kardeşini Bağdat'a götürüp, Bağdat köprüsü üstünde ceza vermek bana emredildi. Yola koyulurken, 'Ey Emir-El-Mümin'in, İbrahim İshak bana birşey verirse, kabul edeyim mi?' diye sordum. O da, 'Kabul et' dedi. Onun talimatı üzerine, bana 50 bin dirhem harçlık verdiler. Onu Bağdat'a götürüp, ellerini ve ayaklarını kestim. O, böyle bir durumda bana dedi ki, 'Falanca dehgana benden selam götürüp de ki, 'bu zor dakikalarımızda bile sizi unutmadık.' Ona ne kadar eziyet edip, acı çektirdiysem de, rengi zerre kadar değişmedi. Hattâ böyle bir durumda, konuşup, gülüyordu. Ben döndükten sonra, durumu Mu'tesim'e aktardım. Onu öldürdüğüne pişman olup, 'Siyaset yüzünden kudretli bir şahsı öldürdüm. Padişahlıkla merhamet ve akrabalık uyuşmaz' dedi."

Yine Muhammed Uvfi aynı kitabın başka bir yerinde şöyle diyor: "Naklediyorlar ki, Mu'tesim'in döneminde Babek Hurremdin'in bozgunculuğu iyice arttığında, Mu'tesim, Afşin'i öne sürerek, Babek'i yok etme işini ona verdi. Afşin, düzenli ve çok güçlü bir orduyla o tarafa hareket etti. Babek Hurremdin, yaşadığı yerden çıkıp, bir dağa sığındı. Afşin onu ele geçirmek için bir dizi önlem aldı; ona mektup yazıp gönlünü almak istedi, onu halifenin kulluğuna davet etti. Babek de yanıt yazıp, yaptığı hatalar için özür diledi.

Afşin mektuptaki sözlere aldandı, işin akıbetinden habersizdi. O, Babek'in mektubunu Mu'tesim'e gönderdi; işin tasavvur ettiği gibi hallolacağı ümidindeydi. Mu'tesim, tersine, ona kırılıp, şöyle emir verdi: Artık kalemi yere bırakıp, kılıcı sıyırmak gerektir. Bu sorun kalem gücüyle değil, bayrak gücüyle halledilebilir. Bu iş kalem gücüyle çözülseydi, oraya birçok yetenekli kâtip gönderirdim. Sorunun çözümü kılıca bağlı olduğundan, yazışmadan vazgeçmelisin."

(*) Bu topluluğun, Babek'in kanıyla abdest almaya and içmiş olan Fedailer adlı savaşçı gruptan olması kuvvetle muhtemeldir.

Ancak, Nizamülmülk, Babek'in öldürülmesi konusunda, "Siyasetname" adlı eserinde şöyle diyor: "Mu'tesim'in gözü Babek'e iliştiğinde, 'Ey it niçin dünyada bu kadar karışıklık yarattın?' diye sordu. O, hiç yanıt vermedi. Mu'tesim onun ellerinin ve ayaklarının kesilmesini emretti. Onun bir elini kestiklerinde, öteki elini kana batırıp yüzüne sürdü ve yüzünü gözünü kanla kıpkırmızı yaptı. Mu'tesim, 'Ey it bu ne iştir?' diye sordu, Babek şöyle dedi: 'Bunun başka bir anlamı var. Siz benim ellerimi ve ayaklarımı keseceksiniz. İnsanların yüzü, bedenlerindeki kan nedeniyle kırmızı oluyor. Kan bedenden akıp gittiğinde, yüz sararır. Bedenimden kan akıp gittiği zaman halk, 'yüzünün rengi korkudan sararmıştır' demesin diye yüzümü kana boyadım.

Mu'tesim'in emri üzerine, boynuzları üzerinde bulunan yeni kesilmiş bir öküz derisi getirdiler. Lanetli Babek'i derinin içerisine öyle soktular ki, öküzün boynuzları, Babek'in kulaklarının dibinde kaldı. Deriyi diktiler. Deri kurudu, sonra onu diri diri darağacına astılar.

Babek, ilk isyanından yakalandığı güne kadar çok şeyler yapmıştır; yazılırsa, bir cilt kitap olur. Onun cellatlarından birisi yakalanmıştır.(*) Ona, 'Sen kaç kişi öldürdün?' diye sordular. O da, '-Onun çok celladı vardı, fakat sadece ben, 36 bin Müslüman öldürdüm. Diğer celladların öldürdüklerini, ayrıca, savaşta ölenlerin sayısını ben bilmiyorum' dedi.

Mu'tesim üç büyük zafer elde etmiştir ki, bunların her üçü de İslam'a güç vermiştir. Bunların birincisi Rumeli'nin (Bizansın) fethi, ikincisi, Babek'in yenilgiye uğratılması, üçüncüsü, ateşperest Mazyar'ın Taberistan'da yenilgiye uğratılmasıdır. Bu üç galibiyetten birisi gerçekleşmemiş olsaydı, İslam elden giderdi..."

(*) Yukarıda kaydedildiği gibi, bu celladın adını, bazıları "Nudnud", bazılarıysa "Nüzer" olarak yazmışlardır. Kuvvetle Muhtemeldir ki, "Nudnud" bu "Nüzer" sözcüğünün tahrif olunmuş şeklidir.

"Nigâristan" adlı eserin yazarı Kadı Ahmet Gaffari, "Tarihi Abbasiyye" adlı eserin yazarının söylediğini esas alarak, Babek'in Eylül (Ramazan) ayının on dördünde Cuma günü darağacına asıldığını kaydediyor.

Ebul Kasım Kaşani, "Zübdet-et-Tevarih" adlı eserinde, yukarıda kaydedildiği gibi, 222 (837-838) yılında meydana gelen olaylar hakkında yazıyor ki: "Bu yılda Babek'i savaşta esir alıp, Mu'tesim'in yanına gönderdiler. Mu'tesim onun ellerini, ayaklarını kestirip, darağacına astırdı, Onu, kardeşi ve birçok arkadaşı ile birlikte yaktılar. "

Bundan önce kaydedildiği gibi, İbn-Haldun, Babek'in kardeşi Abdullah'ın yakalanması konusunda şöyle yazıyor: "Afşin, Beylegan padişahı İsa İbn-Yusuf Stefanus'a mücevherle süslenmiş bir kemer göndererek, kalelerin birisine sığınmış olan Babek'in kardeşi Abdullah'ı ondan istedi. Babek'i Samara'ya, Mu'tesim'e götürürken yolun her iki tarafında askerler sıraya dizilmişti."

Fuzuni Astrabadi, "Kitab-ı Buheyre" adlı eserinde diyor ki; "Babek esir düştükten sonra, Mu'tesim onunla o derecede ilgileniyordu ki, Samara'dan Hulvan Tepesine kadar, yol boyunca adamlar tayin etmişti. Bunlar, Afşin'in mektuplarını dörtgün içinde Azerbaycan'dan, Samara'ya ulaştırdılar."

Hamdullah Mustavfi, "Tarihi Güzide" adlı eserinde, "Babek'i 223 (837-838) yılında, Şubat (Sefer) ayının üçünde darağacına astılar. Onun cesedi bir süre darağacında asılı kaldı," diye yazıyor.

Biraz önce kaydettik, "Rovzet-es-Sefa" adlı eserin yazarı Mirhand şöyle diyor: "Afşin ile Babek, Samara'nın 30 km. yakınında konakladılar. Mu'tesim'in emri doğrultusunda, Hint padişahlarından birisinin gönderdiği boz bir fili çeşit çeşit rengârenk ipekler, mavi ve kırmızı kumaşlarla süslediler. Sonra onun talimatı doğrultusunda, bir deveyi de süsleyip, mücevherle çevrilmiş büyük şişkin kalpak hazırladılar. İki takım değerli elbiseyi bunlara ilave ettiler. Mu'tesim, bütün bunları Afşin'in karargâhına göndererek, Babek'i file, kardeşi Abdullah'ı ise deveye bindirip, taçları onların başına

koyup, elbiseleri sırtlarına giydirerek, Samara'ya getirmelerini emretti. Babek, fili görünce hayretle, 'Bu iri cüsseli hayvan nedir? Bu elbiseyi kim göndermiş?' diye sordu. Orada bulunan birisi şöyle yanıt verdi; 'Bu büyük bir hükümdardan, önceleri azametli, sonraysa bedbaht olup, esir düşmüş bir padişaha armağandır. Akıbetinin hayırlı olmasını ümit ederim." Mu'tesim, adı geçen şeyleri Afşin'in karargâhına gönderdikten sonra, bütün halkın, gerek asker gerekse sivil herkesin güzel elbiseler giyerek, ata binmelerini emretti. Bunlar Samara'dan, Afşin'in karargâhına kadar, iki sıraya dizildiler. Babek'i file, kardeşini ise deveye bindirerek, bu iki sıra dizilen insanların arasında getirdiler. Babek böyle bir kalabalığı görünce hayıflanarak, kendi kendine, 'Yazıklar olsun, ne kadar insan boşu boşuna canını benim kılıcımdan kurtarmıştır' diye konuşuyordu. Babek'i Mu'tesim'in yanına getirdiklerinde, 'Babek sen misin?' diye sordu. Babek de 'Evet-Emirin kuluyum' dedi. Kendisini affetsinler diye, O, çokça para ve mal-mülk teklif etti, kabul olunmadı.

Mu'tesim'in emri üzerine, Onun elbiselerini çıkardılar, ellerini, ayaklarını kestiler. Sonra yine onun emri üzerine cellat, kılıcını Babek'in iki alt kaburgası arasından karnına soktu, onun başını bedeninden ayırıp, cesedini elsiz ayaksız ağaca astılar. Başını kardeşiyle Bağdata götürdüler. Bağdat valisi İshak İbn-İbrahim, aldığı emre uygun olarak, Abdullah'ı da Babek gibi öldürdü. Babek'in, başını Bağdat'tan Irak-Acem'e götürerek, bütün kent ve kasabalarda dolaştırdılar."

Yukarıda kaydedildiği gibi, Mesudi, "Muruc-ez-Zahab" adlı kitabında şöyle yazıyor: "Afşin, kendi ordusu ve Babek'le birlikte Samara'ya gelip vardı. Mu'tesim'in oğlu Harun, halife hanedanlığı üyeleriyle birlikte Afşin'i karşılamaya çıktı. Devlet adamları da onu karşılamaya çıktılar. Afşin, Samara'nın 30 km. yakınında, Gatul denilen ünlü bir yerde konakladı. Oraya bir fil gönderdiler. Bu fili, Hind padişahlarından birisi Me'mun'a armağan olarak göndermişti. Bu iri cüsseli bir fildi. Onu rengârenk ipekler, kırmızı ve mavi kumaşlarla süslemişlerdi. Bu fille birlikte iri cüsseli cins bir dişi

deve de vardı. Onu da, fili süsledikleri gibi süslemişlerdi. Afşin için, göğsüne çeşit çeşit değerli taşlar takılmış, sırmalı kırmızı kumaştan bir elbise gönderilmişti. İkinci elbisenin değeri bir miktar ondan daha azdı. Ayrıca, incilerle işlenmiş, özel iri bir kalpak gönderilmişti. Afşin, en güzel elbiseyi Babek'e, diğerini ise onun kardeşine giydirdi; kalpağı Babek'in başına koydu. Babek'i file, kardeşini ise deveye bindirdi. Babek fili görünce hayrete düşüp, 'Amma iri hayvandır' dedi. Elbiseden ise hoşlanarak, 'Bu,büyük bir padişah tarafından, itibardan yoksun, talihsiz, feleğin elinde oyuncak olmuş, yurdunu yitirerek, bedbahtlığa uğramış bir esire lütuftur,' dedi.

Elli bayraklı, silahlı, atlı ve yayalar, Gatul'dan Samara'ya kadar iki sıraya dizilmişlerdi. Babek filin üstünde, onun ardından kardeşi devenin üstünde gidiyorlardı. Onlar sıraların arasından geçiyorlardı. Babek sağına soluna bakıp halkı gözden geçiriyor ve üzülerek kendi kendine, 'Yazık ki, bu kadar insan canını kurtarıp, benim elimle ölmemişler' diyordu. O, böyle bir halk kalabalığını hiç yerine koyuyordu. Bu olay 233 (837-838) yılında, Şubat (sefer) ayının ikisinde Perşembe günü meydana gelmiştir. Halk, o zamana kadar ne böyle bir gün, ne de böyle bir merasim görmüştü.

Afşin, Mu'tesim'in huzuruna vardığında, Mu'tesim ona karşı çok hürmet gösterdi. Mu'tesim, Babek'e, 'Babek sen misin?' diye sordu. O, yanıt vermediği için, Mu'tesim sorusunu bir kez daha yineledi. Babek susuyordu.

Afşin, Babek'e bakarak, 'Yazıklar olsun sana. Emir-el-Mümin'in sana soru soruyor, sen ise susuyorsun' dedi. O zaman Babek, 'Evet, Babek benim' dedi. Mu'tesim secde edip, onun ayaklarının kesilmesini emretti."

Mesudi diyor ki, ben "Ahbari Bağdat" adlı kitapta bu sözleri okudum; Babek, Mu'tesim'in karşısında durduğunda, Mu'tesim bir süre onu konuşturmadı. Sonunda, 'Babek sen misin?' diye sordu. Babek de 'Evet, sizin kulunuz ve hizmetçinizim' dedi. Babek'in adı Hasan, kardeşinin adı ise Abdullah'tı. Mu'tesim, Babek'in elbisesi-

ni çıkarmalarını emretti. Hizmetçiler onun süslerini sırtından çıkardılar. Onun sağ elini kestiler. Babek öteki eliyle yüzüne vurdu. Onun sol elini kestiler. Sonra ayaklarını da kestiler. Babek kendi kanının içerisinde kıvranıyordu. O biraz önce çok şey söylemişti. Fakat kimse onun söylediklerine kulak asmamıştı. O kesik bileklerini yüzüne sürdü. Ona acı çektirmek amacıyla Mu'tesim, Cellada, kılıcı onun iki alt kaburgasının arasından yüreğine sokmasını emretti. Bunu yaptıktan sonra, Mu'tesim'in emri üzerine onun dilini kestiler, onun vücudunu darağacına astılar. Başını Bağdat'a götürüp, köprü üzerinde bir ağaca taktılar. Sonra aynı başı, Horasan'ın kent ve kasabalarında dolaştırdılar. Nedeni ise şuydu ki, O, halkın yüreğinde köksalmış büyük bir nüfuza sahipti. Hilafeti devirip, halkı perişan ederek, devrim yapmasına çok az kalmıştı.

Kardeşi Abdullah'ı onun başıyla birlikte Bağdat'a gönderdiler. Samara'da Babek'e yaptıklarının aynısını, İshak İbn-İbrahim Bağdat'ta ona yaptı. Babek'in cesedini Samara'nın uzak bir köşesinde, yüksek bir ağaca astılar. Samara harap olmasına, halkının dağılmasına ve az sayıda insanın meskeni olmasına karşın, o yer halen duruyor ve halk arasında "Keniseyi-Babek" adıyla ünlüdür.

Babek'i öldürdükten sonra hatipler, Mu'tesim'in şenliğinde ayağa kalkıp, nutuklar attılar; Şairler şiirler okudular. Bugünün münasebetiyle şiir okuyan şairlerden birisi de İbrahim İbn-Mehdi'ydi. O, hutbe yerine şiir okudu... Afşin'in başına mücevherle süslenmiş altın taç koydular... Bu altın taç kırmızı yakut ve mavi zümrüt taşlarıyla işlenmişti. Onun boynuna iki boyun bağı bağladılar. Mu'tesim, İşnas'ın kızı Eterce'yi, Afşin'in oğlu Hasan'a verdi. Düğün yaptılar. Oğlanın şan şöhreti, göz kamaştırıcı gösterişli güzelliği haddinden aşmış, gelinin güzelliği ise dillere düşmüştü. O gece düğün töreninde büyükten küçüğe kadar herkes gülüp eğleniyordu. Hatta Mu'tesim'in kendisi, gelinin ve damadın güzelliği ve olgunluğu hakkında şiirler okudu. Babek'i file bindirip, değerli elbiseler giydirip, gösterişle Mu'tesim'in yanına götürme işi Bağdat halifeleri arasında bir âdet şeklini almıştı. Babek gibi büyük suçluları ve

genelde halifelere karşı düşmanca hareket eden kişileri, esir aldıktan sonra kente getirirlerdi. Başkentte bekletilen fili süsleyerek, esiri ona bindirirlerdi ve kentin giriş kapısından geçirip, kente getirirlerdi. Kentin aşağı tabakadaki insanları ve sokak çocuklarına şarkılara benzer şiirler öğretirlerdi. Onlar da elleriyle tempo tutup, dans ede ede şarkılar söyler ve esirin ardından giderlerdi.

Babek'i bu şekilde Samara'ya getirdikleri gibi, bundan iki yıl sonra Taberistan padişahı Korun'un oğlu Mazyar'ı da esir alarak, aynı şekilde Samara'ya götürdüler.

Babek'i Samara'ya getirdikleri gün, Şair Muhammed İbn-Abdulmelik Ziyad'ın bu münasebetle okuduğu o iki beyiti, Mazyar'a uygun olsun diye birazcık değiştirerek, çocuklara ve aşağı tabakadaki insanlara öğrettiler.

225 (839-840) yılında Korun'un oğlu Mazyar'ın cesedini Samara kentinin dışında, "Keniseyi-Babek" adlı ünlü bir tepede astıkları zaman 228 (837-838) yılından beri darağacına asılmış olan Babek'in kemikleri hala duruyordu. Mazyar'ı onun yanında darağacına astılar. Ayrıca 225 (839-840) yılında ölmüş olan Umuriyye Patriki Bizanslı Yatis'in cesedini de orada, Babek'in yanında darağacına asmışlardı. Onun da cesedi aynı durumdaydı. Dünyanın tuhaflığına bakın ki, bu üç darağacı eğilerek birbirine yaklaşmış, neredeyse başbaşa vermişlerdi."

Afşin Hıdır İbn-Kavus'a gelince; kaydetmek gerekir ki, birçok kitapta onun adı yanlış olarak "Haydar" yazılmıştır. İbn-Batrik ise onun adını "Kendera" olarak yazmıştır. Olasıdır ki, aslında Kendera "Keydra" imiş ve Araplar onu "Heydr" şeklinde yazmışlardır. Babek'in yakalanıp öldürülmesi ona (Afşin'e M.A) yaramadı. Bu uğursuz olayın etkisi, sonunda onu da yakaladı. Babek'e karşı yaptığı şeyler, onun kendi başına geldi. O, gizlice Babek'le işbirliğindeydi. Onun kardeşi Haş, Mazyar'ın kardeşi Kuhyar'a gönderdiği bir mektupta şöyle yazmıştı: "Bu 'Akdine' ('Ak gömlekliler' ve 'Mübeyyizeler') benden, senden ve Babek'ten başka kimseye yar-

dım etmiyordu. Ancak Babek, cahilliği yüzünden kendisini ölüme götürdü. Onu ölümün pençesinden kurtarmak için çok uğraştım, ancak mümkün olmadı. Cahillik onu uçuruma sürükleyip götürdü."

Bunlara karşın, Afşin kendi düşüncelerini hayata geçirmek için onu ölüme sürükledi; hile ile galip geldi. Ancak çok geçmeden Afşin'in kendisi de, 226 (840-841) yılının Ağustos (Şaban) ayında Mu'tesim'in zindanında açlıktan öldü.

Ebul Fazıl Bayhaki, "Tarihi Bayhaki" adıyla tanınmış "Tarihi-Mesudi" adlı eserinde Afşin hakkında şöyle bir hikâye naklediyor: "'Ahbari-Ruesa'da okudum ki, Afşin denilen Aşnas, Babek Hurremdin ile savaşı tamamlayıp, zaferle Bağdat'a geldi. Emir-El-Mümin'in Mu'tesim- Allah ondan razı olsun - bütün devlet adamlarına, İşnas saraya geldiği zaman, herkesin attan inerek, ha lifenin huzuruna gelinceye kadar, onun önünde yaya yürümelerini emretti. Döneminin en görkemli insanlarından olan Hasan Sehl ve diğer devlet yöneticileri İşnas'ın önünde attan indiler. Hasan Sehl yürüdüğünde bacakları titreyerek birbirine dolaşıyordu. Nöbetçisi onu bu halde gördüğünde ağladı. Hasan hiç bir şey söylemedi. Eve vardıklarında, ona, niçin ağladığını sordu. O da, 'seni o durumda gördüğüm için' dedi. O zaman Hasan dedi ki, 'oğlum, padişahlar bizi yükseltmişler, biz onları yükseltmemişiz. Bu nedenle de, onların yanında olduğumuz sürece onlara tâbi olmaktan başka çaremiz yoktur.' "

Görüldüğü gibi burada Ebul Fazıl Beyhaki, Afşin ile Mu'tesim'in Türk hizmetçisi olan İşnas'ı karıştırmış ve bu yanlışlıkla her ikisini aynı insan sanmıştır. Halbuki, İşnas satın alınan köle, Afşin ise Isrevşene şehzadesiydi. Ebu Muhammed Abdullah Ibn-Esat Yafei, "Mir'at-el-Cunan ve İbret-el-Yekzan" adlı eserinde Hurremiler hakkında bazı bilgiler veriyor. O şöyle yazıyor:

"192 (807-808) Yılında Meydana Gelen Olaylar: Bu yıl Hurremilerin faaliyete başladığı yıldır. Onlar Azerbaycan dağlarında isyan başlattılar. Hazım İbn-Hezime onlarla çarpışarak öldü, rezil oldu."

"**201 (816-817) Yılında Meydana Gelen Olaylar:** Bu yıl, yani 201 yılı Babek Hurremi'nin ilk kez ortaya çıktığı yıldır. O Batıniler topluluğuna mensup bir dinsiz idi. Babek başkaldırıp, kötü işler yaptı. O, ruhların bedenden bedene geçtiğine inanıyordu."

"**214 (829-830) Yılında Meydana Gelen Olaylar:** Bu yılda Muhammed İbn-Hamit Tusi ile Babek Hurremi karşı karşıya geldiler. Babek onu yenip, öldürdü."

"**218 (833) Yılının Olayları:** Bu yılda Hemedan halkının bir çoğu Hurremi dinini kabul etti. Onlar ordu kurup, isyan başlattılar. Mu'tesim, Bağdat Emiri İshak İbn-İbrahim'i savaşmaya gönderdi. İshak'ın ordusu, Hemedan'da Hurremilerle karşı karşıya geldi. Onlardan 60 bin kişi öldü, kalanlarsa Rumeli'ne (Bizans'a) kaçtı."

"**220 (835) Yılının Olayları:** Bu yılda Mu'tesim, Afşin'i, yirmi yıldan beri orduları perişan edip, kentleri yerlebir eden Babek Hurremiyle savaşmaya gönderdi. Afşin, Babek'le karşı karşıya geldi, onu yendi, Hurremilerden bine yakın insan öldürdü. Babek ise kaçtı. Bundan sonra yine onların arasında bir dizi çarpışmalar oldu. Bunları anlatırsak uzar gider."

"**222 (836-837) Yılının Olayları:** Bu yılda Afşin ile Hurremiler karşı karşıya geldiler. Hurremiler yenildiler. Babek ise canını kurtardı. Ancak Afşin onu yakalamak için sürekli hile ve tuzağa baş vuruyordu, sonunda onu yakalayıp esir aldı. Bu şeytan başkaldırıp, kentleri ve halkı soydu, yakıp yıktı. Onun isyanı yirmi küsür yıl sürdü. O, ateşperestliği yeniden kurmak istiyordu, birçok kenti feth etmişti. Onun zamanında Taberistan'da ateşperestliği savunan Mazyar da başkaldırdı. Mu'tesim Afşin'e kuvvet toplamak için 30 milyon dirhem para gönderdi. Bezz kenti ağır bir kuşatmadan sonra Eylül (Ramazan) ayında alındı. Babek ise kaçıp bir ormanda saklandı. Onun çocukları ve yakın adamları esir düştü. Mu'tesim onun için af kağıdı gönderdi. Babek ona küfretti ve kağıdı yırtıp attı. O kudretli, istekli, inatçı bir insandı. Bulduğu bir yolla saklandığı ormandan çıkıp, dağlara gitti. O, Patrik Sehl'in evinde konakladı. O ise Babek'i hapsederek, bu konuda Afşin'e haber gönderdi.

Afşin geldi. Sehl onu Afşin'e teslim etti. Mu'tesim, Babek'i sağ yakalayıp getirene 2 milyon dirhem, başını getirene ise 1 milyon dirhem vereceğini vaad etmişti. Onun Bağdat'a girdiği gün büyük ve ünlü günlerdendi."

"223 (837-838) Yılının Olayları: Bu yılda Babek'i Mu'tesim'in yanına götürdüler. Mu'tesim onun başını kesip, darağacına asılmasını emretti."

HURREMİLER'İN SONU

Daha önce de kaydedildiği gibi Babek yenilgiye uğratılıp, öldürüldükten sonra, Hurremiler sahneden çekilmemişlerdir. Bilindiği gibi Babek'in ölümünden bir kaç yy. yıl sonra bile onlar İran'ın değişik bölgelerinde yaşamışlardır.

Ebu Ali Miskeveyh, "Tecarib-el-Umam" adlı eserinde 321 (933) yılının olaylarından söz ederken diyor ki: "Ali İbn-Buveyh, yani meşhur yüce Buveyh padişahı İmadeddevle Ebu Hasan Ali İbn-Ebu Şuca Buveyh (320-383) = (932-949/950) Hurremilerin elinde bulunan Kerece kentinin etrafındaki kaleleri 321 (933) yılında fethetti. Böylece, Hurremiler 321 yılına kadar, yani Babek yenildikten 99 yıl sonra bile Kerec'de varolmuşlardır.

Aynı kitabın başka bir yerinde 260 yılında meydana gelen olaylar hakkında deniliyor ki, aynı sülalenin en ünlü padişahlarından olan Emir İzudetdevle Ebu Şuca Fena Hosrov (338-372) = (949/950-982/983), Abid İbn-Ali'yi Hurremiler ve Caşekilerle savaşmaya gönderdi. Onlar Süleyman İbn-Muhammed İbn-İlyas ile işbirliği yaparak, eşkıyalık yapıyor ve Dinez'de karışıklık çıkarıyorlardı. Abid İbn-Ali onların birçoğunu öldürdü ve birçoğunu da esir alıp, Şiraz'a gönderdi. Ebu Ali İbn-Kelab adlı bir komutanı ise yakalayıp boynunu vurdurdu. O sırada İzudeddevle, Fars (Basra M.A) Körfezi sahilleri ve adalarını istila etmekle meşguldu. Buradan anlaşılıyor ki, Hurremiler, Babek'in yenilmesinden 138 yıl sonra, yani 360 (970-971) yılına kadar Fars (vilayetinin) güneyin-

de ve Fars Körfezinin sahillerinde yaşamışlardır. Süleyman İbn-Muhammed İbn-İlyas, Kirman'daki Beni İlyas sülalesinin 3. padişahıydı. O, 358 (968-969) yılında kardeşi El-Yasa bin Muhammed'in yerine geçip, padişah oldu ve yüce Buveyh şahlarıyla yaptığı savaşta öldürüldü.

Yukarıda kaydedildiği gibi Nizamülmülk, "Siyasetname" adlı kitabında yazıyor ki, Hurremiler Abbasi Halifelerinden Vasık Billah (227-232) = (841/842-846/847) döneminde de İsfahan topraklarında başkaldırmış ve onların fitnesi (bozgunculuğu M.A) otuz küsür yıla, yani 300 (912-913) yılına kadar sürmüştür. Demek ki, Hurremiler, Babek yenildikten 78 yıl sonra da İsfahan'da var olmuşlardır.

Yine yukarda kaydedildiği gibi Muhammed Uvfi'nin "Cevami-el-Hikayet ve Levami-el-Rivayet" adlı eserinde deniliyor ki, Müsterşidbillah döneminde (512-529) = (1118/1119 - 1134/1135), Hurremiler hâlâ da Azerbaycan'da yaşamış ve orada isyanlar çıkarmışlardır.

Böylece anlaşılıyor ki, Babek'in ölümünden 278 yıl sonra bile Hurremiler, Azerbaycan'da, Bağdat Halifelerine karşı isyan etmişlerdir. Ayrıca, yukarıda gösterdiğimiz gibi, Sam'ani "Kitab-el-Ensab" adlı eserinde yazıyor ki: "Hâlâ da Babekilerin bir grubu Bezzeyn dağlarında yaşamaktadır. Bunlar Azerbaycan emirlerinin yönetimindedirler. Bunlar adı geçen o Hurremilerdendirler."

Sam'ani, 506 (1112-1113) yılından, 562 (1166-1167) yılına kadar yaşamıştır. Demek ki, onun zamanında 6. yy. ortalarında, yani Babek döneminden yaklaşık 328 yıl sonra da Hurremiler aynı Bezzeyn toprağında, Erdebil'in ve Aras çayının kuzeyinde, şimdiki Muğan ovasında yaşamışlardır.

Bilindiği gibi Hurremilerin veya onlara yakın tarikatın kalıntıları bu son zamanlara kadar Fars vilayetinin bazı güney bölgelerinde de varmış.

Bu bölgeleri iyi tanıyanlardan işittiğime göre, Laristan'ın batısındaki Erd ya da Erdbehş adlı yerleşim mıntıkasıyla Lar'ın 72 km. Batısında bulunan Kükürd Dağı'nın güney etekleri arasında, Balen-

gistan Dağı'nın kuzeyindeki Fedağ Köyü yakınlarında Ların ve Hunc ya da Henc Köyü'nün 108 km. batısında, Kükürd Dağı'nın kuzeyinde ve Lar'ın 90 km. kuzeybatısında Mez adlı bir köy vardır. Bu köy halen Dehistan'a bağlıdır. Henc ve Lar kazasının merkezi sayılıyor. Kükürd Dağı'nın eteğinde, Lenke Geçidi'nin 90 km. batısında yerleşmiştir ve nüfusu 298 kişidir.

Rivayete göre, bu köyün halkı eski zamanlarda Mazdeki idi. Lari lakabıyla ünlü olan Hacı Seyid Abdül Hüseyin Dizfuli, bu yüzyılın öncelerinde o bölgelere gelip, Lar'da yaşamış ve bundan 30 yıl önce vefat etmiştir. Bu şahıs Lar'da yaşadığı sürede kuvvet, servet toplayarak, onları korku, baskı ve fitne-fesat yoluyla kendi dinlerinden vazgeçip, Şia Tarikatını kabul etmeye mecbur etmiştir. Onlar, ta o zamandan kendi dinlerinden dönmüşler.

Bu bölgeleri iyi bilen aynı şahıslar aktarıyorlar ki, Fars vilayetinin güney bölgelerinde, Fars Körfezi'nin sahillerinden Kirman'a kadar, "Zar" olarak adlandırılan bir halk yaşıyor. Bazıları, "Zar" sözcüğünün arapça "Zaer" sözcüğünün tahrif olunmuş şekli olduğunu sanıyorlar. Bu halk çeşitli bölgelerde dağınık bir şekilde yaşıyor.

Bunların bazı töre ve gelenekleri kitaplarda Hurremiler hakkında yazılan adetlerin aynısıdır.

Babek ve onun serüveni hakkında Arap şairleri birçok şiir ve destan yazmışlardır. Bazıları da bu şiirleri kendi eserlerinde yayımlamışlardır. Örneğin Rağib İsfahani lakabıyla ünlü olan Ebul Kasım Hüseyin İbn Muhammed Mufezzel, "Muhazirat-el-Udeba ve Muhavirat eş-Şuera ve-l-Buleğa(*) adlı ünlü kitabında bir kadının, Babek'in darağacına asılmasını tasvir eden şiirinden üç beyit almıştır:

"Mahmut El-Varrak'ın hizmetçisi bu macerayı tasvir etmiş ve Babek'i şöyle anlatmıştır:

(*) 1287 yılı Kahire baskısı, 2. cilt, sayfa 115-1326 yılı. Kahire baskısı, 2. cilt, sayfa 86

"Ala markib haşin zahrehi
tavil-el vukuf beti-elmasir
tazil-el zeab ve'arc-elzibab
be'ukuteh-i hasad allitüyur
ve esfeleh-i matem lelseba'
ve zürveteh-i ars-i lelnasur"

Sert sırtlı bir atla
uzun bir menzilde uzun bir yol
Saçların gölgesi ve kertenkelelerin yükselişi
Kuşların hasedinin akıbeti
Vahşi hayvan için matemin en alçak noktası
Kerkes (Akbaba) kuşu için arşın en yüksek noktasına layıktır. (*)

Ebu İshak Hasri Gayruvani, "Zehr-el-Adab ve Semer-el-Elbam"(**) adlı eserinde, döneminin görkemli müzikologu (müziğin tarihi ve teorisiyle ilgili bilim dalı uzmanı. Ç.N) ve şairlerinden olan Musullu İbn-Nedim lakabıyla tanınmış, 155 (771-772) yılında doğup, 235 (849-850) yılında vefat etmiş olan Ebu Muhammed İshak İbn-İbrahim İbn-Meymun(***) Tamimi, Hurremilerle yapılan savaştan sonra, İshak İbn-İbrahim Mus'eb'e ithaf ettiği şiirini yayımlamıştır:

Takat libanat ve ced-i rahil
ve lem yasif min ahl-il safa falil
ve müddat akif lilvida'fesafihat
ve fazet uyun lelfarak tasil
ve la bidellalaf min fayz-i ibret
iza ma halil bian'anh-i halil

(*) Yeni Kahire basımı. III. cilt. sayfa 13-14

(**) Çeviri kitapta bu şiirin çevirisi yoktur. Arapça bilen (Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatından) bir arkadaş bu şiiri sözcük sözcük çevirdi. M.A

(***) Meymun, Arapça mubarek anlamındadır. M.A.

fekem min dam kadtal yavm-i tehemdet
evanis layevdi lehin katil
gidate calat-el sabır şeyanisyatey-i
ve aavlat livacidi ala avil
ve lem ünsi minha nazarat hac-e li biha
havi minhu bad-e zahir-e ve dahil
kema nazarat hurafi zall sidrat
duaha ila zall iknas-e mukil
fela ve sal eliane telafahi aynak

itake nümaha şazkam ve cadil
iza kalabat icfaniha bitanufeti
tava elbade minha hazte ve zamil
tafarrad İshak binasıh emireh
feleyse lehu inde illa name adil
yafric anhi elşak sıdk-ı azimat
ve lab bihi yalu elrical-ı asil.

İşimizi bitirdik. Gitme vakti geldi.
Ancak dostlarla görüşmeden doymak olur mu
yıllar vedalaşmak için
vedalaşarak birbirinin ardından akıp gidiyor.
Karşıdaki ayrılık gözlerden yaş akıtıyor.
Dostlar birbirinden ayrıldığı zaman,
Onların Sel gibi gözyaşları ister istemez akacak
Kadınların akıttıkları kanlı yaşlar,
Dökülen kanı hiçbir şeyle karşılamak
değiştirmek mümkün olmadığı içindir.
Ertesi gün ben kendi sabrımı
tahammülümü bir eşya gibi unuttum.
Ben ağladım, keşke yanımda bir dert ortağım olaydı,
Ben onun hayat veren bakışını unutmam.

Onun bakışı beni belalı sevdaya düşürdü
O, sedir(*) ağacının altında duran nur gibi bana baktı.
Sanki onu birisi ceylan yuvasına çıkarmıştı oturtmuştu.
Eğer o bakışını (otsuz, susuz) sahraya
Çöle çevirse,
Ben o sahrayı
Çölü aşıp geçerim.
Emire tek öğüt veren İshak'tır
Emir tek Ishak'tan öğüt alır.
İnsanlar içinde onun eşi bulunmaz.
Onun gerçeği arayan muhakemeleri kuşkuları dağıtır.
Kalbi, onu meşhur yiğitlerin başları üzerinde yükseltiyor.
O asilzadedir, asil soydandır.
O, parlayan kılıca benzer.
Benu Mus'eb! Sizin şöhretinizi onaylamak için
Yüzünüzü görmek yeterlidir.
siz yüce soylusunuz, aranızda korkak yoktur,
Sizin aranızda cimri bulunmaz
Siz her zaman cömertsiniz
Siz büyük şöhret kazandınız, sizin yiğitliğiniz,
Eğer sizin düşmanlarınız benim sözlerimi abartı saysalar,
Gerçekte onların bu abartılı sandığı sözler yine de azdır.
Soylu insanların dillerinin ezberidir.(**)

Bundan başka, Babek ve Afşin'le aynı yüzyılda yaşamış olan iki büyük Arap şairi de kendi eserlerinde bu olaylardan defalarca sözetmişlerdir. Bunlardan ilki şair Ebu Tammam Habip İbn-Ovs Tai'dir. Muteber kaynakların dediğine göre, bu şair 190 (805-806) yılında doğup, 231 (845-846) yılında ölmüştür. O, Ebu Said Muhammed İbn-Yusuf Sağeri'nin yazdığı iki kasidede, ayrıca İshak İbn İbrahim Musebi'nin hakkında yazdığı başka bir kasidede onla-

---

(*) Sedir ağacı: Dağ servisi. Cedrus (M.A)

(*) Bu şiirin çevirisi birebir değildir: biraz çeviri, biraz açıklama şeklindedir. M.A-

rın, Babek ve Hurremilerle yaptıkları savaşlara işaret etmiştir. Bu şairin, Afşin'in Samara'ya vardığı gün, ona methiye olarak yazdığı ünlü bir kasidesi de vardır. Taberi kendi "Tarih" kitabında bu kasidedeп birkaç beyti örnek göstermiştir. Afşin, Mu'tesim'in gözünden düşüp, yakalandıktan sonra, Ebu Tammam onun hakkında iki kaside yazmış ve bu kasidelerde Afşin'i kötüleyerek, onun yakılmasından sözetmiştir: (Bkz. Ebu Tammam Tai'nin Divanı. Beyrut baskısı, sayfa 68,71,151,321,325,247 ve Ebubekir Muhammed İbn Yahya El Suli'nin "Ahbari-Ebu Tammam" adlı kitabı, Kahire baskısı, 1353-1937(*) yıl, sayfa 94,163).

Bundan sonra ünlü şairlerden 206 (821-822) yılında doğmuş ve 284 (397) yılında (397 değil, 899-900 yılı olmalıdır. Ç.N) ölmüş olan Ebu Abbada Ebulhasan Velid İbn-Ubeyd Tai Buhteri'yi gösterebiliriz. Bu şair, Babekle birçok çarpışmaya girmiş olan Ebu Nehşel Muhammed İbn-Hamid İbn-Abdul Hamid Tusi'nin hakkında bir çok kaside yazmış ve bu şiirlerde, Babek'in döneminde meydana gelen olaylara ve onun savaşlarına işaret etmiştir: (Bkz. "Divani-el Buhteri", Konstantiniyye baskısı 1300 yıl. II. cilt, sayfa 17-29,114. Yine "Divan-el-Buhteri", Beyrut baskısı, 1911 yılı, sayfa 424-444, 569, 570, 650, 755).

BABEK'İN AİLESİ

Anlaşıldığına göre, Babek'in hakkında bilgi toplayan ilk kişi, Vagid İbn-Ömer Tamimi olmuştur. Vagid İbn-Ömer'in topladığı bu bilgileri, yaklaşık 385 (995) yılında ölmüş olan İshak İbn-Ebi Yakup İbn-el-Nedim Bağdadi, 377 (987-988) yılında yazdığı, yukarıda adı geçen ünlü "Kitab-el-Fihrist" adlı eserine almıştır. Yukarıda adları anılan (geçen) IV. yüzyıl tarihçilerinin çoğu, bu kaynaktan yararlanmıştır.

(*) 1937 değil. 1932 yılı olmalıdır. M.A.

Vagid İbn-Ömer Tamimi'nin dediğine göre, Babek, Nebı (Yahut Sevad Nebtileri) neslinden Medainli Abdullah adlı yağ satan bir adamın oğludur. Onun annesi ise, Azerbaycan'da Mimed'in Bilalabad (yahut Kelanrud) köyünde yaşayan tek gözlü bir kadındı. Babek, babası öldükten sonra dünyaya gelmiştir. Bir yerde Babek'in adını" Hasan" olarak yazmışlar. Meter adlı bir dilenci iddia ediyormuş ki, güya, Babek kendisinin oğludur ve Babek'in annesinin adı da Brumid veya Burumend'dir Başka bir rivaycte göre, Babek'in babasının adı Merdes'di. Bir başka rivayete göre de Mutahhar'ın oğullarındandı. Mutahhar'a İbn-Fatıma diyorlardı. Fatıma ise, İran'ın ünlü kahramanı Horasanlı Ebu Müslüm Abdurrahman İbn-Müslüm'ün kızıydı. Mutahhar, 100 (718-719) yılında doğmuş ve 137 yılında ölmüştür. Denildiğine göre, Araplar Bezz kentini aldıktan sonra, Babek'in annesi Babek'le birlikte kaçmış ve Babek'le beraber esir düşmüş; Babek'le birlikte onu da halifenin sarayına götürmüşler. Babek yetişkin bir insan olduğundan, gençliğinden beri, 201 (816-817) yılından 223 (837-838) yılına kadar halifenin ordularıyla çarpışmıştır. Babek'in 20 yaşında faaliyete başlamış olduğunu varsayarsak; o halde denebilir ki, O, 42 yıl yaşamış ve yakalanıp, idam edildiği zaman annesi hâlâ sağ olabilirmiş. Bu hesapla, o zaman Babek'in annesi 60 yaşında olmalıdır.

Babek'in karısı ya da karıları hakkında yazıyorlar ki, güya O, önderi Cavidan İbn-Şehrek veya Sehrek, yahut Sehl öldükten sonra, onun karısını almıştır. Diğer taraftan, Ermeni tarihçilerin dediğine göre, Babek, Sisekan valisi Ermeni Vasak'ın kızıyla evlenmiştir.. Başka bir rivayete göre ise, Babek'in karısının adı Dohteri Geldaniye (Haldey Kızı) imiş. Galiba onun birçok karısı varmış. Yazıldığına göre, Samara'ya götürülen esirler içerisinde birçok kadın varmış ki, Babek'in karıları sayılıyorlar. Babek'in birçok çocuğu da varmış. Babek'in büyük oğlu savaşta esir düşmüştür. Ayrıca, esirlerin içerisinde Babek'in yedi oğlu ve üç kızının olduğunu kaydediyorlar. Başka bir yerde ise diyorlar ki, esirlerin içerisinde Babek'in onyedi oğlu ve yirmiüç kızı ve kadını vardı. Bu 14 ve 23 rakamla-

rı, yukarıda belirtilen 7 ve 2 rakamlarının tahrifi ile oluşmuş olabilir. Babek'in iki kardeşinin adını anmışlar. Bunlardan birisinin adı, Babek'le birlikte yakalanıp öldürülmüş olan Abdullah, diğerinin ise Muaviye imiş. Başka bir yerde de, Babek'in kardeşinin adının İshak İbn-İbrahim olduğu söyleniyor. Ancak bizce, bu doğru değildir.

Bazı kitaplarda Babek'in ölümünden sonra annesinin yaşadığı son günler ve Mu'tesim'in onlara yaptığı zulüm ve çok kötü şeyler hakkında /konusunda acıklı, yürek sızlatan hikâyeler yazılmıştır.

Örneğin, Nizamülmülk, "Siyasetname" de yazıyor ki: "Bir gün Mu'tesim, içki meclisinden kalkıp, odalardan birisine girdi. Bir süre orada kaldıktan sonra gelip şarap içti. Sonra tekrar kalkıp, başka bir odaya girdi. Yine gelip şarap içti ve üçüncü odaya girdi. Sonra hamama gidip gusül abdesti aldı ve iki rekât namaz kıldıktan sonra içki meclisine gelip Gazi Yahya'ya, 'Ben bu namazı niçin kıldım, biliyor musun?' diye sordu. Gazi Yahya, 'Hayır, bilmiyorum' dedi Mu'tesim şöyle dedi; 'Aziz ve yüce Allah'ın bugün bana bağışladığı nimete(*) karşılık olarak kılınan namazdır. Bu üç saat içerisinde ben üç kızın kızlığını aldım (bozdum). Bu kızların üçü de benim üç düşmanımın kızlarıydı; birisi Rum (Bizans) İmparatorunun, diğeri Babek'in ve üçüncüsü de Ateşperest (Mecusi-Zerdüşti) Mazyar'ın kızıydı."

Yakut Hemevi, "Mu'cem-el-Udeba" adlı eserinde, Arap yazarı Ebu Abdullah Ahmed İbn-İbrahim İbn-İsmail İbn-Davud İbn-Hamdun Nedim ve bu yazarın babası Hamdun hakkında şöyle yazıyor: "Hamdun İbn-İsmail diyordu ki, bir gün Mu'tesim beni yanına çağırdı. Gittim. O, özel bir odada oturmuştu. Onun yanında küçük bir kapı vardı. Ben onunla konuştuğum zaman kapıyı görüyordum. Kapı açıldı ve oradan beyaz tenli, ince belli, güzel bir kız çıktı. Onun elinde bir kadeh, boynunda ise bir mendil vardı. Mu'tesim kadehi onun elinden alıp, içti. Sonra bana, 'Hamdun, çık dışa-

---

(*) Nimed, aynı zamanda mutluluk, iyilik de demektir.

rı' dedi. Ben dışarı çıkıp biraz koridorda (holde) bekledim. Sonra Mu'tesim beni çağırdı. Ben içeri girdim. Neşeliydi. Onunla sohbet ettim. Sonra tekrar o kapı açıldı. Bu kez esmer, oldukça güzel bir kız, rengi kaçmış bir halde, elinde kadehle içeri girdi. Mu'tesim kadehi alıp içti ve bana, 'kendi yerine dön' dedi. Ben çıktım ve bir saat orada bekledim. Beni içeri çağırdı. İçeri girdim, bir saat onunla sohbet ettim. Bu esnada kapı tekrar açıldı. Üçüncü, daha güzel bir kız, elinde kadeh ve kandille içeri girdi. O, bana tekrar, 'yerine git' dedi. Ben dışarı çıktım ve bir saat bekledim. Sonra beni içeri çağırıp, 'ne olduğunu anladın mı?' dedi. Ben dedim ki: 'Allah göstermesin, Emir-el-Mü'minin sarayının içerisinde neler olduğunu bilmek, kimin haddine." O da dedi ki; 'Ey Hamdun! Onlardan birisi Babek Hurremi'nin kızı, diğeri Mazyar'ın, üçüncüsü de Emuriyye Patriki'nin kızıydı. Az önce onların kızlığını aldım (bozdum). Asıl padişahlık da işte budur."

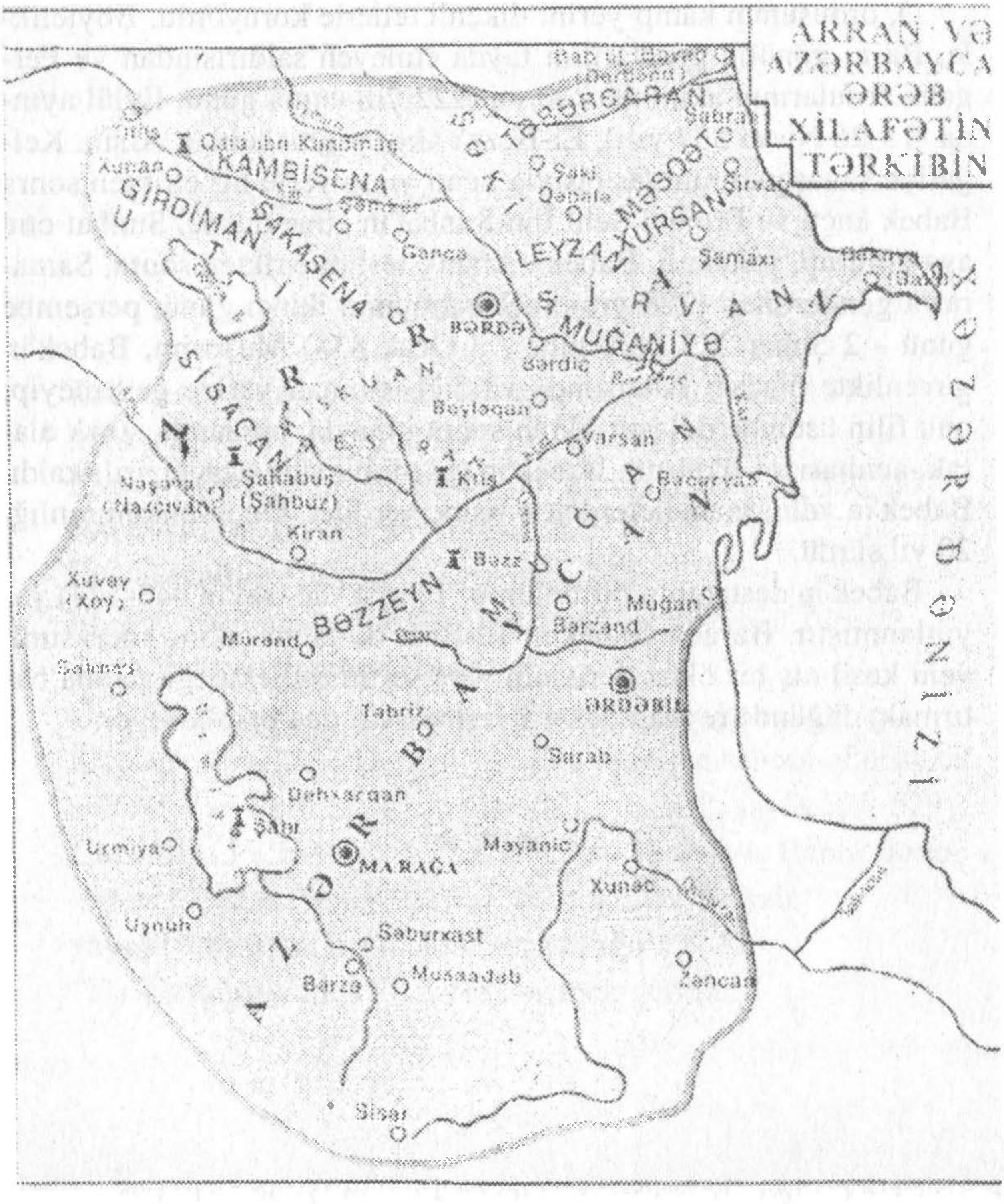
BABEK HURREMDİN HAKKINDA DOĞUBILIMCILERININ DUŞUNCELERI

Doğubilimciler, çeşitli eserlerinde, Babek Hurremdin hakkında zaman zaman ve parça parça bazı bilgiler yayımlamışlardır. Onların yararlandıkları kaynaklar da, bu kitabı yazarken yararlandığımız kaynaklar olduğundan, burada söylediklerimize bir şey ekleyememişler ve bu konuda ayrıntılı fikirler de ileri sürmemişlerdir. Bu Doğubilimcilerin arasında ünlü Alman Doğubilimci Flugel'in, "Zeitschrtt der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft" (Alman Doğubilimcilik-Oryantalizm-Cemiyeti) dergisinin 23. sayısında (sayfa 511) yayımlattığı bir makale dikkate şayandır. Bu Doğubilimcilerden ünlü Fransız Doğubilimci Clement Huart, "Encyclopedie de L'İslam (İslam Ansiklopedisi)'nin birinci cildinin 557-558. sayfalarında, bu konuda şöyle yazıyor: "Diyorlar ki, Hurremiler tarikatının önderi Babek ("Babek" sözcüğü, Farsça "Papek" sözcüğünün Arapçalaşmış şeklidir), sokaklarda dolaşarak yağ satan bir

şahısın oğluydu. Hurremiler'in önderi Cavidan İbn-Sehl, Babek'in akıllı bir genç olduğunu anladığı zamana kadar durumu(*) oldukça kötüydü. Cavidan öldükten sonra, Babek; onun (Cavidan'ın) ruhu benim bedenime geçti' diye iddia etti ve halkı (201-816/817) Arran'ın Bezz kentine toplamaya başladı. 204 (819-820) yılında Yahya İbn-Maaz orduyla Babek'in üzerine yürüdüyse de bir başarı elde edemedi. Halife Mu'tesim'in döneminde Büyük Boğa'nın komutanlarının yönetimindeki ordu birlikleri, Marağa'nın çevresinde (yakınında), Heştadser'de mağlup edildikten sonra Afşin, bu isyancıyla savaşmayı kendi üzerine (221=836) aldı. Afşin, Babek'in komutanlarından Tarhan'a aniden saldırarak, onu esir aldı. Para ve levâzımat aldıktan sonra Afşin, Azin adlı başka bir komutanın üzerine yürüdü.

Afşin, ihtiyatlı hareket ediyordu. Yüksek yerlere dağ gözetileri (nöbetçi M.A) tayin etmişti. Bu önlemlerle Afşin, savaşçılarını tehlikelerden koruyabildi. Bu komutan, yavaş yavaş ilerliyordu.

(*) Çeviri metinde işi olarak geçiyor. İşi, aynı zamanda hareketi, anlamına da gelir. M.A

ARRAN VƏ
AZƏRBAYCA
ƏRƏB
XİLAFƏTİN
TƏRKİBİN
Qəbələ
Şəki
Şabran
Şamaxı
Gəncə
Bərdə
Beyləqan
Varsan
Naxçıvan
(Naxçıvan)
Sahabus
(Şahbuz)
Kiran
Xuvey
(Xoy)
Mərənd
Salmas
Təbriz
Urmiya
Uşnu
Barzə
Müsaadəb
Sibər
Bərgüşad
Bakı
Muğan
Şabran
Ərdəbil
Sarab
Meyanic
Xunac
Zəncan
Kür
Araz
Qafqaz
Xəzər dənizi
KAMBİSENA
GİRDİMAN
SAKASENA
ORONTES
LEYZAN
XURSAN
MƏSOOTO
ŞİRVAN
MUĞANİYƏ
BƏZZEYN
MARAQA
SABURXAST

O, ordusunun kamp yerini dikenli tellerle koruyordu. Böylelikle, Basra gönüllü gruplarının fayda etmeyen saldırısından ve Fergana ordularının akınından sonra (222 yılı cuma günü, Eylül ayında -13-26 Nisan 837 yılı), El-Bezz'i alıp, yağmaladılar. Afşin, Kelğariye savaşçılarının vasıtasıyla kenti yıkıp yerle bir ettikten sonra Babek kaçtı ve Ermeni Sehl İbn-Sunbat'ın eline düşdü. Sunbat onu ava götürüp, yakalattı. Babek'i Afşin'e teslim ettikten sonra, Samara'ya gönderdiler. (223 yılının Şubat ayının ikinci günü, perşembe günü - 2 Şubat 223 Perşembe / 3 Ocak 838) Mu'tesim, Babek'in güvenlikte olacağı konusunda verdiği teminatı yerine getirmeyip, onu filin üstünde dolaştırdıktan sonra itinayla, intizamla, zevk alarak, acımasızca öldürttü. Babek'in cesedi bir süre ağaçta asılı kaldı. Babek'in adını mahallelerden birisine verdiler. Onun hükümranlığı 20 yıl sürdü.

Babek'in destanının bir bölümü "Fihrist" de (sayfa 343-344) yayınlanmıştır. Burada Babek'in El-Bezz'de tahta çıkma merasimi, yeni kesilmiş bir öküz derisinin yere serilmesi, ekmeği şaraba batırmak, düğünde reyhan demeti vermek v.s. den bahsediliyor.

★ ★ ★

KAYNAKLAR

Taberi (de Goeje baskısı), **III.** cilt, sayfa 1015 ve 1187
Mes'udi, "Muruc-ez-Zahab", **VII.** cilt, sayfa 62
İbn-el-Esir (Turenberk baskısı) **VI.** cilt, sayfa 315, 326, 337
İbn-Haldun, III. cilt, sayfa 258, 262
İbn-el-Nedim "Fihrist", sayfa 343, 344
Flugel, "Alman Doğubilimcilik Cemiyeti" dergisi, No: 23, sayfa 511 ve **Clement Huart**
Ünlü Doğubilimci **Vladimir Minorski**, "Doğu ve Afrika İnceleme Enstitüsü Dergisi"nin (Bulletin the school of oriental and African Studies) 15. sayısında (Yıl 1953, sayfa 504, 529) **Cacassica IV** başlığı altında Sehl İbn-Sunbat ve Babek döneminde meydana gelen olaylar hakkında bir makale yayımlattırmıştır. Bu makalenin başlığını "**Kafkasbilimcilik IV**" diye çevirmek gerekir.

EK

Bu kitabın basımı tamamlandığı sırada, Tebriz Üniversitesi'nin profesörü, ünlü bilgin, sayın Muhammed Cevat Meşkur 429 yılında vefat etmiş olan Ebu Mansur Abdulkahir İbn-Tahir Bağdadi'nin "El-Fark Beyn-el-Fırak" adlı eserinin çevirisini, "Tarih-e me-Zahebe-e İslam veya El-fark Beyn-el-Fırak (adlı M.A) Kitabının Çevirisi" adıyla 1954 yılında Tebriz'de yayımladı. Bu çevirinin 270-276 ve 296. sayfalarında gerek özgün metinde, gerekse dipnotlarda Babek ve Hurremiler hakkında bir dizi bilgi veriliyor. Özgün metindeki bu bilgiler bizim kitaba da alınmıştır.

Kitabın Arapça metni ilk kez Kahire'de Muhammet Bedri'nin yardımıyla (mecazi anlamda "himayesiyle" M.A), oldukça yanlış ve kusurlu bir şekilde, ikinci baskısı ise tekrar Kahire'de Muhammed Zahit İbn-el-Hasan Kovseri'nin denetiminde nisbeten daha az yanlışla (1367=1948 ylında) yayımlanmıştır. Abdurrezzak İbn-Rezkullah İbn-Ebu Bekir İbn-Halef Res'eni bu kitabını kısaltıp, "Muhteserun Kitab-el-Fark Beyn-el-Fırak" adı altında Philip Hitti'nin yardımıyla (mecazi anlamda, M.A) 1924 yılında Kahire'de yayımlamıştı.

Birinci baskıda (sayfa 25) "Babek Hareketinin Sonu" başlıklı bölümde şöyle deniliyor: "Ahaz Babek ve uhvehi İshak İbn-İbrahim" (Babek ve onun kardeşi İshak İbn-İbrahim yakalandılar). İkinci baskısında (sayfa 161) aynı sözler yazılmıştır. Onun kısaltılarak yayımlanmış olan nüshasında da (sayfa 173) aynı sözleri okuyoruz. Buradan apaçık anlaşılıyor ki, bu yanlış, yayıncıları değil, kitabın yazarı tarafından yapılmıştır. Ebu Mansur Bağdadi, Babek hakkındaki bu sorunu belirli bir kaynaktan aldığında, cümleyi; "Ahaz İshak İbni İbrahim Babek ve uhvehi", yani "İshak İbn-İbrahim, Babek ve kardeşini yakaladı" şeklinde yazmak yerine, titizlik göstermeyip, cümleyi böyle bir süst(*) şekilde; "Ahaz Babek

---

(*) **Süst:** Farsça güçsüz, mecazi olarak duygusuz, uyuşuk, kuru, can sıkıcı, hiçbir özelliği olmayan demektir M.A

ve uhvehi İshak İbni İbrahim" (Babek ve kardeşi İshak İbn-İbrahim yakalandılar) şeklinde kurmuştur.

Halbuki, diğer bütün kaynaklarda, Babek'in yakalanan kardeşinin adı Abdullah olarak yazılmıştır. Ayrıca, kesinlikle denebilir ki, Babek'in babasının adı İbrahim değildi. "İshak İbn-İbrahim" ise burada (daha önce söz ettiğimiz, M.A) aynı Mus'eb yahut Tahiriler sülalesinden olan ünlü şahısdır ki, Bağdat muhafızlarının başkanı ve Mu'tesim'in sarayında çalışan en ünlü kişilerdendi. Mu'tesim onu Babek'le savaşmaya göndermişti. Fakat Babek ile kardeşini o değil, Afşin esir almıştı. Biz bu konuda, kitabın önceki sayfalarında, muteber kaynaklara dayanarak ayrıntılı bilgiler sunduk.

Kısacası, Babek'in kardeşinin adını "İshak İbn-İbrahim" olarak göstermek tamamen yanlıştır.

Ebu Mansur Bağdadi, başka bir yerde (birinci baskının 168. ve ikinci baskının 171. sayfalarında) aynı yanlışı tekrar ediyor ve Babek'in yakalanıp öldürülüşünü anlattıktan sonra şöyle yazıyor: "Sümme Ahaz uhvehi İshak ve salab bibakdad."

(Sonra İshak'ın kardeşi (Babek M.A) Bağdat'da darağacına asıldı). Kitabın kısaltılmış baskısında da böyledir. Philip Hitti o kitaba verdiği notlar kısmına aşağıdaki sözleri eklemiştir:

"İshak İbn İbrahim Ahu Babek ve Summiye itbaihi İssakiyehi." (Babek'in kardeşi İshak İbn-İbrahim'e ve onun yandaşlarına 'İshakiye' diyorlar.) Sayın Meşkur da buna inanıp, yaptığı çevirinin notlar kısmında şöyle yazmıştır: Babek'in kardeşi İshak İbn-İbrahim'e ve onun yandaşlarına "İshakiye" diyorlar (P.Hitti). Halbuki diğer kaynakların hiçbir yerinde, Babek'in kardeşinin "İshakiye" adlı özel bir fırkasının olduğu gösterilmiyor. Philip Hitti'nin bu konuda eklediği sözler uydurmadır. Bu fikir, yukarıdakilerle birlikte, bütün diğer kaynakların hepsine tam anlamıyla zıtdır.

Kaydedilmesi gereken ikinci bir mesele şöyledir: Ebu Abbas Ahmet İbn-Yahya İbn-Cabir Belazuri, "Fütuh-el-Buldan" adlı ünlü eserinde (Leyden baskısı, sayfa 329-330), Berzend hakkında yazıyor ki; "Berzend bir köydü. Emir El-Müminin Mu'tesim'in amili

(işçisi)(*) Afşin Haydar İbn-Kavus, Azerbaycan'da, Ermenistan'da ve Cibal'de kâfir Babek Hurremi ile savaşırken, orayı kendisi için karargâh yaparak, kaleye çevirdi." Sayfa 340'da Mazyar'dan sözederken, onun sonu hakkında şöyle diyor: "Babek Hurremi, Samara'da, Meclisi-Şürte karşısındaki bir tepenin üstünde darağacına asılmıştır."

Babek hakkında Tomara adlı bir yazar, Rusça ayrıca bir kitap yazmıştır. Bu kitap 1936 yılında Moskova'da yayımlanmıştır. işittiğimize göre, Sayın Ebulkasım Pertov Azam da Babek hakkında bir piyes yazıp, yayımlatmıştır.

Ağustos 1954 - TAHRAN

(*) Amil sözcüğü Arapça tüccar vekilliği, ticaret elemanı ve vergi toplayıcı demektir. Azerbaycan Türkçesine çeviren çevirmen, "amil" sözcüğünü "işçi" sözcüğüyle karşılamış, İşçi ise Azerbaycan Türkçesi Sözlüğünde "Herhangi bir teşkilatta, kuruluşta, müessesede çalışan kimse" olarak tanımlanmış. M.A

SAİD NEFİSİ

BABEK

9. yüzyıl; Anadolu, Arap Yarımadası ve İran'daki halkların Sultan zulmüne, sömürülerine karşı mücadele bayrağı açtıkları yıllardır. Abbasi İmparatorluğu bu bölgede İslam adına baskı ve zulmünü tüm şiddetiyle sürdürüyordu. İmparatorluğa adını veren **Abdul Abbas**, kendisine **"Al Saffah"** (kan dökücü) lakabını takmıştı. Bu zulme karşı halk, **Hurremilerin** ve **Babek**'in önderliğinde mücadeleye başladı. Hurremiler, kökleri çok eskilere dayanan ve Erdebil kentinin Hurrem bucağında ortaya çıkan bir halk örgütlenmesiydi. Sultanın zulmüne karşı örgütlenen Hurremilerin önderi **Şeyh Cavidan**, bir gün, çobanlık yapan **Babek** adında 18 yaşında bir gençle karşılaşır. Çoban Babek, Şeyh Cavidan ve Hurremileri duymuştu. Onlara katılmak istedi. Bu isteği kabul edildi. Böylece Hurremilerin önderi olacak olan, zulme başeğmeyen yiğit Babek'in yirmi yıllık mücadelesi başlamış oldu. Sultanın ordusu Babek'in yurdunu işgal etmişti. Topraklar beylere, komutanlara dağıtılmıştı. İşte Babek, bu koşullarda mücadele bayrağını açtı. Kısa zamanda Azerbaycan'ın, Arabistan'ın, İsfahan'ın, Gürcistan'ın yoksul halkları Babek'in bayrağı altında toplandılar. Büyük isyan başladı. Bu isyan karşısında sultanların tahtı, tacı yerinden sallandı. Babek hareketinin büyük boyutlara varması üzerine, Abbasiler güç durumda kaldılar ve geri çekildiler.

O sırada yeni halife olan **Mu'tasım**, Babek ayaklanmasına kesin bir çözüm getirmek için **Afşin**'i görevlendirdi. Afşin komutasındaki Sultan ordusu, çoluk çocuk demeden on binlerce Babek yandaşını katletti. Savaş üç yıl sürdü.

Afşin, Azerbaycan ve Ermenistan valiliklerine Babek'in yakalanması için emir verdi. Arran emiri Sehl b. Subat (Sunbat) bir av bahanesiyle Babek'i oyalayarak Afşin'e teslim etti.

Afşin, 838'de Samara kentine girdi. Babek elinde tutsaktı. Burada Babek'in elleri ayakları kesilerek korkunç bir işkenceyle öldürüldü. Başı kesilerek halka gösterildi. Babek işkence altında bile aman dilemedi, boyun eğmedi. Onun mücadelesi ve direnci düşmanları tarafından bile unutulmadı. Baskı ve zulüm yaparak, toprakları istila eden, İslam'ı zorla, baskıyla kabul ettirmeye çalışan Abbasiler, yiğit halk önderi Babek'i ve yoldaşlarını işkencelerle öldürdüler ama yok edemediler. Bu nedenledir ki, **Babek** adı bugün de zalimleri korkutuyor.

9789757354666

BERFİN